

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

3028

265

1873

W-84

9

265

Խ-84

ԽՈՐՀՐԳԱԿԱՆ

ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԹԱՐԳՄԱՆԱԲԱՐ ՅՕՐԻՆԵԱՅ

Հ. ՀԱՄԱԶԱՍՊ ԹԵՐՃԻՄԱՆ ԵԱՆ

ՎԱՐԳԱՊԵՏ ՄԻԹԱՐԵԱՆ

ԲԵ 2001

ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՄՐԵՈՅՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

1877

2010

Ծ Ա. Խ Ի Ի Ք

ԱՂԵՔՍԱՆԳՐԻ ԹՈՐՈՂՈՆԵՍՅ ԻՇԽԱՆԻՆ

ԱՌ Ի ԲՍՇԽԵԼ ԶՐԻ

ՈՐ ՎՍՅԵԼԷՔԻ

ԱՂԹԹԵՍՁԻՔ ՎՍՍՆ ՆՈՐԱ

36909-66

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Շատ խղճալու բան է՝ որ շատերը բեռ մը կը սեպեն իրենց խոստովանանք ըլլալը, չիճանչնալով որ Քրիստոս Փրկիչն մեր ինչ մեծ բարիք ըրեր է մեզի այս սուրբ Խորհուրդը հաստատելով: Ամեն քրիստոնեայ գիտէ, կամ պարտական է գիտնալու, որ մահուց մեզ մեզայ մէջ ինկնողին անկարելի է առանց կատարեալ զըջման փրկութեան հասնիլը: Կատարեալ զըջումն անկատար զըջումէն ինչ տարբերութիւն ունի. նախ ա՛յ ամենքը սորված են քրիստոնէական վարդապետութենէն, որ կատարեալ զըջումը Աստուծոյ սիրոյն պաշտօնաւոր պիտի ըլլայ: Դժոխքին վախէն առաջ եկածը չի բաւեր մեղաւորը փրկութեան հասցնելու՝ առանց արձակման: Այս ասանկ ըլլալով, որ մեղաւորը կրնայ վտահ ըլլալ որ իր զըջումը դժոխքի վախէն չէ՝ ո՛վ կրնայ ըսել որ իր զըջումը զՍտուծած կորսնցնելուն համար է, որն որ դատապար-

50746-4.4.

տէրոց յաւխտենական թշուառութիւնը պիտոր ըլլայ: Քրիստոս Տէրն մեր որ մեր փրկութեան ճամբան ամեն կերպով զիւրացուց, անմեղով այս դժուարութիւնը, գրաւ արձակման սուրբ Խորհուրդը, որն որ անկատար զղջման պահասութիւնը կը լէցնէ. ու իշխանութիւն սուաւ քահանայից որ իր կողմանէ արձակեն ապաշխարողները: Սակեց կը հետևի որ քահանայն պէտք է գիտնայ ինչ մեղքէն արձակելը. ապա թէ ոչ, գողն որ ուրիշի ստակը գողցեր է, առանց հատուցանելու՝ ինչպէս կրնայ արձակում ընդունիլ. կամ զրպարտողը՝ առանց իր ըրած զրպարտութեան ճարը տեսնելու՝ ինչպէս կրնայ ազատ ըլլալ իր մեղքէն. այն ատեն արձակում տուող քահանայն մեղսակից կըլլար մեղաւորին: Այս է խոստովանանքին հիմը, ու Քրիստոսի սահմանած Խորհրդոյն պատճառը: Ուստի երբոր մեղաւորը կը զղջայ ըզածին վրայ ու կը խոստովանի, Քրիստոսի սուրբ արեանը արգիւնքը՝ քահանային խօսքովը ապաշխարողին վրայ գալով, Աստուծոյ սիրոյն պահասութիւնը կը լէցնէ. իսկ թէ որ ՂԱստուած բարկացնելուն համար ըլլայ իր զղջումը, խոստովանած մեղքերուն ժամանակաւոր պատիժն ալ կը թէթւցնէ: Ուրեմն շնորհակալ ըլլանք Քրիստոսի մեր վրայ ունեցած խնամոցը, ու ամեն անգամուն որ արձակում կ'ընդունինք, երեւակայէնք որ Քրիստոսի սուրբ խաչին ասկը կեցած ըլլանք, ու իր սուրբ կողէն բխած արիւնը վրանիս վազելով մաքրէր զմեզ ՚ի մեղաց: Հիմա չի խղճանք անոնց վրայ, որ ասանկ մեծ ու կարեւոր Խորհուրդէ մը կը զտկեն զերեւք. կամ սարին անգամ մը միայն խոստովանիլը բաւական կը համարին:

Այս ալ աւելցնենք որ խոստովանանքը աւելի կը ծանրանայ որչափ որ ուշացուի. հաշիւ ընելու կը նմանի. որչափ որ զիւրին է ամեն ամիս հաշուեղիւրը կարգի գնել, այնչափ դժուար է սարին մէյրը հաշիւ տեսնալ. անոր համար ստեպ խոստովանանք եղողները՝ բեռ մը չեն սեպեր իրենց զանիկա. մանաւանդ որ արձակումը ու սուրբ հաղորդութիւնը կը զօրացնէ զերենք որ մեղքէն ետ կենան, ուստի զիւրին ալ կ'ըլլայ իրենց խոստովանանքը: Մենք ալ աւելի զիւրացնելու համար խոստովանանք ըլլալը, մանաւանդ ուշ եղողներուն, այս գրքուկիս ետևը խղճմանքի ըննութեան կերպն ալ կը գնենք, որն որ յուսանք թէ օգտակար կըլլայ հաւատացեցող:

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԻՆԱԻԱՆԻ ԵՒ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ
ԸՂԱՍՏԻՆ ՎՐԱՅ

Խորհրդական խոստովանութիւնը, կըսէ Ս. Օգոստինոս, դժոխոց սարսափն է, փրկութեան ուղղեցոյց, յոյս ամենայն հաւատացելոց: Այս պատճառաւ դարմանք չէ որ մտըրամիտ և ախտաւոր մարդիկ, ամենայն կատաղութեամբ հաւատոյ այս ամենահարկաւոր վարդապետութեանս զէմ գինին, ջանալով որ պարզամիտ և անուս մարդիկը համողեն, իբրև թէ դաղտնի խոստովանութիւնն մեղաց առ քահանայն՝ աստուածային կարգադրութիւն մը չէ, այլ նորադիւտ և խորամանկ հնարք մը խիղճերու վրայ տիրելու, և սրտից դաղտնիքներն իմանալու համար, ժողովրդեան վերայ բռնա-

նալով՝ որպէս զի զիրենք նուաճեալ և գերու-
 թեան մէջ պահեն միշտ: Այս ամպարիչտ զըր-
 պարտութեանս սուտ և որչափ անտեղի ըլլալը
 թէպէտ խիստ շատ հզօր և ամենահմուտ աս-
 սուածաբանից և կրօնքի շատագոյններու գը-
 րութիւններովը շատ անգամ ցուցուած և ապա-
 ցուցուած է, բայց որովհետև հակառակէն ալ
 խաբեպատիր ու մոլորեցուցիչ մտքով ու լե-
 զուով գրութիւնք ալ յաճախած են աշխարհքիս
 ամեն դին, մանաւանդ աս վերջի ժամանակ-
 ներս, և դժբախտաբար թերևս աւելի ատոնք
 կը կարգացուին, այն պատճառաւ աւելորդ
 չենք սեպեր համառօտ հերքում մը տալու այդ
 անիրաւ իմաստակ զբպարտութեանց, ցըցու-
 նելով որ օրինաւոր քահանային իւր մեղքերը
 խոստովանիլը, որուն յաւելակէ խոստովանու-
 թիւն կ'ըսենք, ոչ է մարդկային կարգադրու-
 թիւն մը, այլ աստուածային և աստուածայնա-
 գայն, որ չէ թէ միայն անօգուտ և վնասա-
 կար չէ, հապա մանաւանդ ամենաօգտակար
 և կարևորագոյն: Ըսածնիս պիտի ցըցունենք
 չէ թէ միայն սուրբ գրոց և սուրբ հարց եկե-
 ղեցւոյ վկայութեամբ ու հեղինակութեամբ,
 այլ նաև արտաքին պատմութեանց և հերե-
 տիկոսաց խօսքերովը:

Նախ քան զամենայն կը տեսնանք որ Աս-
 տուած ըստ կարգաց իւր նախախնամութեանը,
 ինչպէս քրիստոնէական կրօնքին խիստ շատ
 ճշմարտութիւններն ու խորհուրդները շատ
 ժամանակօք առաջ յայտներ է ստուերա-
 կերպ օրինակներով, նոյնպէս ալ երկնաւոր
 Ֆրիչին խոստովանութեան խորհուրդը՝ իր

հաստատուելէն հաղարաւոր տարիներ առաջ՝
 ստուերակերպ օրինակեալ կը տեսնանք չէ թէ
 միայն գրաւորական օրինաց մէջ, այլ նաև բը-
 նական օրինաց ժամանակը:

§ Ա.

Խոստովանութիւնն ստուերագրեալ ՚ի բնական
 օրէնս և ախիկն հաւատացեաց .

Բնական օրինաց գալով, կրնանք ըսել որ
 խոստովանութիւնն այնչափ հին է՝ որչափ որ
 մարդկային ազգը. մեր նախազարքը աշխարհ-
 քիս առաջին մեղաւորներն եղան: Ազամ իր
 Արարչին դէմ ելաւ. այլ Աստուած ուղեց իր
 ողորմութիւնը ցըցունել անոր. բայց ներեւէն
 առաջ պահանջեց որ ճանչնայ իր սխալմունքը,
 ու խոնարհաբար խոստովանի: Ուստի կը կան-
 չէ զինքը ըսելով. Ազամ ո՞ւր ես: Վախէս
 պահուրտեր եմ, պատասխանեց Ազամ: Ին-
 չէն է վախդ, ըսաւ դարձեալ Աստուած. չըլ-
 լայ թէ արգելած պտղէս կերած ըլլաս: Աս
 կերպով կարծես թէ Աստուած Ազամայ բերա-
 նը կը դնէ թէ ինչ կերպով իր մեղքը պիտի
 խոստովանի: Եւ իրօք ալ Ազամ մէկէն պատաս-
 խան կու տայ. Այն կինն որ ինձի ընկեր տուիր,
 տուաւ ինձի ան պտղէն, ու ես ալ կերայ:
 Ահաւասիկ Ազամայ խոստովանութիւնը՝ ոչ
 ևս ալ կերայ: Աստուած ետքը դառնալով առ
 Եւա, կրտէ անոր ալ. Եւ դու ինչո՞ւ ըրիր
 այդ բանդ: Արուն կը պատասխանէ կինը. Օճը
 խաբեց զիս, ես ալ կերայ: Ահաւասիկ Եւայի

խոստովանութիւնն ալ՝ ևս աչ կերայ (Մնկ. Գլ. 5) :
 Եւ ահա այս է ինչպէս կընկատեն սուրբ Հարբ
 եկեղեցւոյ՝ Ամբրոսիոս, Օգոստինոս և Յովհան
 Ոսկեբերան, խոստովանութեան առաջին ձևն
 ու օրինակը :

Նոյն հրաւերքը Աստուծոյ կողմանէ կը տես-
 նանք Կայենի եղբայրասպանութեան դէպքին
 մէջ ալ. բայց Կայէն ոչ յանցանքը ուղելով
 ճանչնալ, և ոչ ալ խոստովանիլ, Աստուծոյ
 երեսէն կ'իյնայ, ու անարժան կըլլայ թողու-
 թեան :

§ Բ

Խոստովանութիւնն ստուերագրեալ և հրատւայեալ
 'ի գրաւոր օրինս.

Մովսիսական օրինաց մէջ աւելի բացայայտ
 կերպով ստուերագրած կը տեսնենք այս խոր-
 հուրդս, մանաւանդ թէ հրամայուած որոշ կեր-
 պով առանձնական և զաղանի խոստովանու-
 թիւնը : Թուոց գրքին մէջ այսպէս կը կարդանք
 (Գլ. Ե. տ. 6). « Այր կամ կին, որ ոք արասցէ
 յամենայն մարդկեղէն մեղաց, և արհամարհե-
 լով արհամարհիցէ, և յանցանիցէ անձնն Աս-
 տուծոյ, խոստովանիցի զմեղս իւր զոր արար : »
 Առակաց գրքին մէջ ալ այսպէս կ'ըսէ (Գլ. 3Ը.
 տ. 15). « Որ ծածկէ զամբարշտութիւնս իւր,
 ոչ յաջողեսցի, (ըստ լատինականին՝ ոչ ընկալցի
 թողութիւն). իսկ որ 'ի վեր հանէ (լատ. խոստու-
 վանի) և յանդիմանէ՝ սիրելի լիցի : Սիրաք կը
 յորդորէ զմեղաւորը ըսելով (Գլ. 7. տ. 31).

« Եւ վասն մեղաց քոց մի ամաչէր խոստովա-
 նել : » — Գարձեալ մեղաւորը պարտական էր
 յայտնել քահանային իր մեղքերը մակրաւաւ
 նարար, որպէս զի կարենար քահանայն մեղաց
 համեմատ քաւութեան զոհը հրամայելը : Անոր
 համար Ղևտական գրքին մէջ այսպէս կը հրա-
 մայէ Ստուած (Գլ. Ե. տ. 17, 18). « Եւ անձն որ
 մեղիցէ, և արասցէ մի ինչ յամենայն պատուի-
 րանաց Տեառն զոր չիցէ պարտ առնել, և ոչ ի-
 մանայցէ, և յանցանիցէ, և ընդունիցի մեղս.
 ածցէ խոյ անարատ 'ի խաչանց գնոց արծաթոյ
 վասն յանցութեանն՝ առ քահանայն. և քա-
 ւեսցէ վասն նորա քահանայն վասն անգիտու-
 թեանն զոր անգիտացաւ, և ինքն ոչ գիտէր, և
 թողցի նմա : » Արդ ըսածներնէս յայտնի կ'ըլ-
 լայ թէ քահանայն չէ թէ միայն մեղքը պէտք
 էր իմանար, այլ նաև կամաւ արդեօք՝ եթէ
 անգիտութեամբ եղեր է, որ ըստ այնմ՝ քաւու-
 թեան զոհը կատարէր. և թէ պէտք էր առանց
 բան մը ծածկելու բովանդակ խոստովանիլ, որ-
 պէս զի արժանի ըլլան թողութեան, և թէ ա-
 մօթը մէկդի թողլու է, և քահանային դրած
 պարտքը կատարելու է, մեղաց հատուցում մը
 ընելու համար : Հոս դրած վկայութիւննիս այն-
 պէս բացայայտ են որ ոչ ոք կրնայ տարակու-
 սիլ թէ խոստովանութիւնը Հրէից համար ալ
 հրաման մըն էր և պատուէր. աս պատճառաւ
 կ'ուղեղոս նորաղանդ մատենադիրն ալ՝ Մատ-
 թէի աւետարանին երրորդ գլխոյն վեցերորդ
 համարը մեկնելու ատեն՝ այսպէս կ'ըսէ. « Ես
 ամենահաւանական կը սեպկմանոնց կարծիքը,
 որոնք կը հաստատեն թէ Հրէից մէջ սովորու-

թիւն էր իրենց առանձնական մեղքերը քահանային խոստովանել:»

Այս խոստովանութիւնս որ ըստ սովորական օրինաց քահանային կ'ըլլուէր, անսովոր դէպքերու մէջ մարգարէից ալ կ'ըլլուէր, որոնք այս վախճանիս համար խաբուած էին Աստուծմէ: Ըսածիս ամենայայտնի օրինակ մը կը գըտնանք Դաւթի թագաւորութեանը ժամանակ: Այս թագաւորս երբ Ուրիան սպաննել տուաւ որպէս զի Բերսաբէն իրեն կնութեան առնու, Նաթան մարգարէն Աստուծոյ կողմանէ ներկայացաւ թագաւորին, որպէս զի խոստովանցընել տայ իր մեղքը: Դաւիթ չուարած ու մեղացը վերայ ցաւելով ըսաւ. Մեկայ Տեսն: Այս իրեն խոնարհ և անկեղծ խոստովանութեանը համար, մարգարէն ապահովեց զինքը, թէ Աստուած թողութիւն տուաւ իր մեղացը. «Տէր անցոյց զքեզ մեղս քո, և մի մեռցիս:»

Այս սովորութիւնս ինչուան Քրիստոսի գալուստը անխախտա մնաց Հրէից մէջ, ինչպէս որ Աւետարանին պատմութենէն կը տեսնուի (Մատ. 9: 9. ա. 6): Վասն զի կը պատմէ աւետարանիչը որ Յովէ. Մկրտիչ Յորդանանու եղերքները գալով, որպէս զի զՀրեայս Մեսիայի գալուտեանը նախապատրաստէ, տալով իրենց ապաշխարութեան մկրտութիւնը, միանգամայն իրենց մեղաց խոստովանութիւնը կը լսէր. «Յայնժամ ելանէին տա նա ամենայն երուսաղեմացիք, և ամենայն հրէաստան, և ամենայն կողմն Յորդանանու, մկրտէին ՚ի նմանէ ՚ի Յորդանան գետ, և խոստովան լինէին զմեղս իւրեանց:»

Բայց Քրիստոսի գալուտենէն վերջն ալ ՚ի սպառ չդադրեցաւ այս սովորութիւնս Հրէից մէջ, այլ ինչուան հիմա քիչ շատ կը պահուի այս սովորութիւնս. ինչպէս որ արդի անուանի Բարունեաց վկայութենէն կը հաստատուի, որոնք կ'ուսուցանեն թէ առանց ապաշխարութեան ու զղջման, հանդերձ խոստովանարևարկ մեղաց, թողութիւն չկրնար գտնալ մէկը իր մեղքերուն: Աս Բարունիներէն այսինքն Ռապպիններէն մէկը, Մովսէս տի Թորանի ըսուած, կ'ըսէ որ «Ապաշխարութիւնն ու խոստովանութիւնը մի և նոյն պատուէրքն են. որովհետև խոստովանութիւնը բանի չգար առանց ապաշխարութեան, և ապաշխարութիւնը խոստովանութեամբ կը կատարելագործուի.» (Մօրիկոստ, Եր. 128): Ուրիշ մը Դաւիթ Քիմիսի կոչուած, կը հաստատէ թէ առանց խոստովանութեան, քաւութեան զոհը արդիւնք ու զօրութիւն մը չունէր, և թէ զոհին արդիւնքը խոստովանութեան վրայ հաստատուած էր: Երբայական ուրիշ հին գրքի մը մէջ ալ այսպէս գրուած կը գտնանք. (Մօրիկոստ, Եր. 150). «Հարկաւոր է որ ապաշխարողը խոստովանի պարզապէս և որոշ ինչ որ կարգէ դուրս և ամօթալի բան մը գործեր է. վասն զի թէ որ չուզեր աս բանս ընել, իր գեղջն ու ցաւը անկատար է. և թէ որ մեղաւորը չդաւանար առ Աստուած անկեղծ սրտով, և չխոստովանիր իր անպարշտութիւնները, Աստուած վրէժխնդիր կըլլայ:» Դարձեալ իրենց վարք սրբոցի մը մէջ այսպէս կը պատմուի. (Մօրիկոստ, Եր. 155). «Հրեայք ապաշխար»

րել ուղեով, ելան գացին իրենց Ռապալինե-
րուն, իմանալու համար թէ ինչ պէտք էր ընէ-
ին, և թէ իւրաքանչիւր մեղքին ինչ ապաշխա-
րանք պէտք էր կատարել. աս վախճանաւ ա-
ռակնն ու ծածուկ իւրաքանչիւրը իր մեղքը
յայտնեց, որպէս զի արժանաւոր ապաշխա-
րանք ընդունի: » Եւ որ աւելի զարմանալին է,
նոյն գրքին մէջ կ'ըսէ որ չըլլայ թէ մեղքերնին
մոռնան, ապահովութեան համար թղթի մը
վրայ կը նշանեն: Յովհաննէս Պիքսոգորֆ, իր
ժողովարան Հրեից ըսուած գրոցը մէջ (Գլ 55),
կը հաստատէ որ Հրեայք մեռնելու ատեննին
քրիստոնէից պէս խոստովանանք կ'ըջան, այս
տարբերութեամբ որ անգլիացիք խոստովա-
նութեան ձև մը ունին, ու զայն կ'արտասա-
նեն, իսկ այլք յատուկ մեղքերնին կը խոստու-
վանին: Այս ըսածներնուս հաստատութիւն
մը կրնայ ըլլալ՝ կոսակ երկուսասան ևահայեւ
տաց ըսուած հին գրութիւնը, որ կ'ըսէ թէ՛
Յակոբ նահապետին երկուսասան որդիքը մեռ-
նենէն առաջ ընդհանրական խոստովանու-
թիւն մը ըրին իրենց մեղացը: Այս գրուածքս
յոյն-եբրայական լեզուով գրուած, թէպէտ և
առասպելախառն է և առանց անուան հեղի-
նակին, բայց սակայն քննաբանք երրորդ դա-
րու գրութիւն կը սեպեն, և ինչպէս կը տես-
նուի՝ քրիստոնէայ եղող հրէի մը գործ է: Ին-
չուան հիմն ըսածներնէս յայտնի կ'երևայ որ
Հրէից մէջ գաղտնի խոստովանութիւնը կար,
և թէ ինչուան ցայսօր մէջերնին մնացած է:

§ Գ

Խոստովանութիւնը գրեթէ ամեն հերակուս ազգաց
քիչ շատ ծանօթ էր.

Արտաքին և անսուրբ պատմութեանց մէջ
ըսածներնուս այնչափ օրինակներ ունինք, որ
առանց կասկածանաց կրնանք հաստատել՝
թէ չկայ հեթանոս ժողովուրդ մը որ խոստու-
վանութեան գոնէ հետք կամ նշմարանք մը ու-
նեցած չըլլայ: Եւ այն քառութիւններն որ կ'ը-
նէին հինք, արդեօք ճշմարիտ խոստովանու-
թեան մը ազացոյց չէն կրնար ըլլալ, որով
յանցաւորը կը խոստովանէր իր յանցանքը, և
կը ցաւէր իր ըրած մեղացը վերայ: Բաղմա-
հմուտն Սմիթ՝ իր Փրիւքիւն ազգի մարդկան
գրուածքին մէջ խիսաւաւ կը ցըցունէ աս ճշմար-
տութիւնս: Վոյթէն ալ իր Բնիկանուր պատմու-
րեան մէջ կըսէ թէ՛ Բագոսի, Ստողկան ու Ագո-
նիսի խորհրդական տօներուն մէջ ժողովուրդը
կը խոստովանէր իր մեղքը: Այն քահանայք որ
խոստովանութիւն կը լսէին, ուսերնէն բանալի
մը կը կախէին, որ լսած խոստովանութիւննին
ծածուկ պահելու նշանակ էր, կըսէ Պարոն տը
Սէնթ-Քրուա: Ի Սամթրակէ, որ Արշիպեղա-
գոսի կզգիներէն մէկն է, որոնք որ կ'ուզէին
քահանայական խորհրդոց տեղեակ ըլլալ՝ նախ
պիտի պատրաստուէին քառութեան զոհեր մա-
տուցանելով, սրբուելով և ըստ կարգի խոս-
տովանութիւն մը ընելով: Այն քահանայն որ
հանդիսիս նախադահն էր և արձակելու իշխա-

նութիւն ունէր՝ Քոէս կ'ըսուէր, որ քաւիչ և սրբիչ ըսել է: ՅԵՂԵԱՍԻ՛ որոնք որ կիւբեղէի խորհրդոցը կ'ուզէին խելամուտ ըլլալ, դժուարին փորձերու տակ գրուելէն վերջը, քահանայի մը կը յանձնուէր որ զանոնք քննէ. և որոնք որ ծանր յանցանքներու պարտաւոր կը գանուէին, կը մերժուէին իբրու անարժան այն խորհրդոցը, (Ռշկադարիւն Անարարուայ, Հտ. Գ. Գլ. 68): Եւ ոչ որ այդ փորձերէն ու խոստովանութենէն ազատ կրնար մնալ, թէ և թագաւոր ըլլար: Մարկոս Աւրելիոս կայսեր վրայ կը կարգանք Վոլթէնի Ընդհանուր պատուարեան մէջ որ Ելեւսեան կիւբեղէի խորհրդոցը նուիրուիլ ուզելով, ստիպուեցաւ Երոփանդեայ խոստովանել, որ Ելեւսեան պաշտամանը կրօնական պաշտօնեայն էր: Յունաստանի և Ասիոյ ժողովրդոց մէջ, որոնք որ խղճմըտանքի խայթով կը տանջուէին, այդ տագնապէն ազատելու համար կ'երթային խոստովանելու իրենց մեղքերը այն քահանայից, որոնք ունկնդիր կ'ըսուէին, որոնց պաշտօնն էր յանցաւոր մեղաւորաց խոստովանարիւնը լսել՝ կըսէ Պ. Մէնթ-Քրուա: Եւ յանցաւորը չէր կրնար արձակման արժանի ըլլալ եթէ երգմամբ չխոստանար վարքը փոխել և առարինի ըլլալ: Աս բանիս վրայ խօսելով և Վոլթէն, կ'ըսէ թէ ամենահաւաստի է որ Երոփանդէն Յունաց ամեն խորհուրդներու մէջ ժողովքը արձակելու ատեն եղիպտական երկու բառ կ'ըսէր՝ այս իմաստով. հսկեցէք, անբիժ յերոք. կարծես թէ տէրունական խօսքին նման. Երբ ի խաղաղութիւն. և այլ մի ևս մեղանէր: Գարձեալ յԵլիտա աստուածաբաններ

կային խղճմըտանաց առաջնորդ, և իրենք կ'որոշէին թէ այս կամ այն գործը աստուածային արդարութեան համաձայն էր թէ ոչ, (Ռշ. Անարարու, Հտ. Բ. Գլ. 21):

Արդի հեթանոսաց մէջն ալ նոյնպիսի խոստովանութեան յանցանաց օրինակներ չեն պակսիր: Չինաց կայսրը երբ իրեն սնապաշտութեանցը համեմատ զոչելու կ'երթայ, տեսակ տեսակ արարողութիւններ կը կատարէ, որոնց մէջը տեսակ մը խոստովանութիւն ալ կայ. այսինքն ցած ձայնով իր բարի կամ չար գործոց ցուցակը կը կարդայ. չար գործոց վերայ կը զղջայ, և կ'առաջագրէ աւելի լաւ կերպով կեանք վարել, ու մեղաց ցուցակը կրակը կը նետէ: Թիպէթի մէջ չէ թէ միայն կրօնաւորք, այլ նաև աշխարհականք իրենց հոգեւոր հայր ունին, որուն իրենց մեղքը կը խոստովանին. և երբոր ապաշխարողը զղջման ձևը կը զուրցէ. Ես մեղայ, և այն, հոգեւոր հայրը վրան աղօթք մը կ'ընէ, որպէս զի մեղաց թողութիւն աւանտ: Թիպէթներուն վրայ աս բանս պատմող հեղինակը, կ'աւելցնէ թէ՛ Վամաները որ իրենց կրօնաւորքն են, ամիսը չորս անգամ կը հաւաքուին, իրենց կանոններուն մեկնութիւնը լսելու համար. և այս միջոցս իրենց զխաւորը ժողովքին ներկայանալէն առաջ կը խոստովանի իր խղճին առաջնորդին. որով ինքն ալ աղօթատեղին մտնելու ատեն կը յորդորէ միւս Վամաները որ խոստովանին: Այլամի թագաւորութեան մէջն ալ տեսակ մը մուրացիկ կրօնաւորք կան որոնք Թալաբուն կը կոչուին. ասոնք առաւօտները մուրալու կ'ել-

լեն, և իրիկուան կռատունը դառնալէն ետքը կ'երթան իրենց մեծին դիմացը ծունը կը դնեն ու կը խոստովանին. և մեծն ալ յանցանքներնուն համեմատ ապաշխարանք մը կուտայ իրենց: Սէյլան կղզւոյն մէջ ալ կ'ոնցերը իբրև հոգևոր բժիշկի կը սեպուին ժողովրդեան: Պարսից մէջ, ուր որ գեռ նախնի կրահապաշտութեան աղանդը մնացած է, մոզերն՝ որ իրենց կրօնից պաշտօնեայքն են, հինգ դաս կը բաժնուին. ասոնցմէ մէկը սահմանուած է խոստովանութիւնները լսելու, խղճի դիպուածներն որոշելու, ու օրէնքները պարզելու և մեկնելու: Հնդկաստանցւոց մէջ հաստատուն սկզբունք մը գարձած է, որ ով որ չխոստովանիր, մեղաց թողութիւն չգտներ: Տարուէ տարի տօն մը կը կատարեն, որուն միջոցը ամենքը գետի մը եզերքը երթալով մեղքերնին կը խոստովանին, որպէս զի ջնջուին ու սրբօւին իրենց մեղքերէն: Այս ժողովուրդներն չէ թէ միայն գործքով ըրած մեղքերնին կը խոստովանին, այլ և խորհրդով եղած մեղքերն ալ, ինչպէս որ Տիւպուա երիցուն պատմածէն կը տեսնուի: Այս ամեն պատմածներնէս ուրսածներնէս ամեն մարդ կը տեսնէ, որ զբեթէ ամենայն հեթանոս ժողովրդոց մէջ ալ խոստովանութեան սովորութիւնը կար, և ինչուան ցայսօր ալ կը պահուի:

ԳԼՈՒԽ Բ

ՅԱՂԱԳՍ ԿԱՐԵՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՅՕՐԷՆՍ ՇՆՈՐՀԱՅ

§ Ա.

Թի Յիսուս Քրիստոս հաստատեց խոստովանուրևակ խորհուրդը:

Նախընթաց գլխոյն մէջ ըստ բաւականին ցըցուցինք որ գրեթէ ամեն ազգաց մէջ կար խոստովանութեան սովորութիւնը յայտնութեամբ կամ բնական լուսով: Արդ այս ընդհանրական սովորութիւնս որ Քրիստոսէ առաջ կար, ինքն Որդին Աստուծոյ՝ որ մեզի համար մարգացաւ՝ օրէնքի փոխեց, որով բարձրացաւ խորհրդոց կարգը: Այնպէս որ յօրէնն չնորհաց՝ խորհրդական խոստովանութիւնն գործեալ մեղաց, բանից և խորհրդոց՝ օրինաւոր քահանային առջին, փրկութեան համար անվրէպ կարևոր է, որով միայն մեր մեղաց թողութիւն կը գտնենք այն բանալեաց գօրութեամբը, զորն որ Յիսուս Քրիստոս իր եկեղեցւոյն չնորհեց:

Ի ձեռն խորհրդոյ մկրտութեան՝ Քրիստոս Տէրն մեր ուղեց վերանորոգել զմարդ ՚ի չնորհս և հաշտեցնել զինքը ընդ Աստուծոյ: Այս ա-

մենամեծ բարերարութիւնս՝ ապարդիւն և անօգուտ կ'ըլլար այն քրիստոնէին համար, որ մկրտութենէն ետքը պատրանօք բանսարկուին աստուածային օրինաց դէմ՝ զանցառու եղած ըլլար ծանր յանցանքով մը. որովհետև վշտացնելով զՍտուած, և ոտքի տակ առնելով զդաշն ուխտին, նորէն դատապարտութեան վիճակի մէջ կ'իյնար: Բայց Ստուած որ ամենուն փրկութիւնը կ'ուզէ, նոր և մեծագոյն սիրով մը ապաշխարութեան խորհուրդը հաստատեց, որով մեղօք ծանրաբեռնած քրիստոնեայն, կարենայ կրկին Ստուծոյ շնորհացը արժանի ըլլալ ու փրկութեան հասնիլ: Այսու զիտմամբ և մտօք դառնալով Քրիստոս առ Պետրոս, որ իրեն եկեղեցւոյն գլուխ սահմանած էր, ըսաւ. « Եւ տաց քեզ զիսկանս արքայութեան երկնից. և զոր միանգամ կապեսցես յերկրի, եղիցի կապեալ յերկինս. և զոր արձակեսցես յերկրի, եղիցի արձակեալ յերկինս » (Մատ. ԺԶ. ա. 19): Առաքելապետին եղած այս խոստմունքս, վերջը ըստ ժամանակին նաև ուրիշ առաքելոց ալ ըրաւ Քրիստոս Տէրն մեր, ինչպէս որ նոյն աւետարանագրին մէջը կը կարդանք. « Ամեն ասեմ ձեզ. զի զոր կապիցէք յերկրի, եղիցի կապեալ յերկինս. և զոր արձակիցէք յերկրի, եղիցի արձակեալ յերկինս » (Մատ. ԺԸ. 18): Այս խոստմունքիս ամբողջական կատարումը՝ Քրիստոսի յարութենէն ետքը կը տեսնենք Յովհաննու աւետարանին մէջ, ուր Քրիստոս երևնալով իրենց՝ կ'ըսէ. « Որպէս առաքեաց զիս հոյր, և ես առաքեմ զձեզ... փշեաց 'ի նոսա՝ և ասէ. Ա-

ռէք հոգի սուրբ. եթէ ումեք թողուցուք զմեզս, թողեալ լիցի նոցա. եթէ զուրուք ունիցիք՝ կալեալ լիցի » (Յովհ. Ի. 22): Յայտնի եղաւ ուրեմն որ Քրիստոսի տուած այս իշխանութեամբ ու հրամանովը մեր մեղաց թողութիւն կը գրտեննք քահանային տուած խորհրդական արձակմամբը, որով այն մեղքերն որ արձակուած չեն քահանայէն՝ կալեալ են յերկինս, այսինքն չեն թողուած մեղի: Ասով քահանայք սահմանուած են յՍտուծոյ դատաւորը հոգւոց յերկրի, անանկ որ եթէ իրենք արձակեն զօր, կամ չտան մէկու մը արձակում, իրենց ըրածը Ստուած ալ յերկնից կը հաստատէ. « Եթէ ումեք թողուցուք զմեզս՝ թողեալ լիցի նոցա. եթէ զուրուք ունիցիք, կալեալ լիցի: »

Բայց որպէս զի քահանայն զիտութեամբ և իմաստութեամբ վարէ իր պաշտօնը, և այսպիսի ծանր նիւթի մը մէջ չսխալի, հարկաւ պէտք է որ լաւ ճանչնայ զյանցաւորը. և որպէս զի լաւ ճանչնայ՝ պէտք է որ ապաշխարողն ալ անկեղծութեամբ բանայ իր սիրտը, և ցըցունէ իր խիղճը իր հոգւոյն դատաւորին, ամբաստանելով ինքզինքը և խոստովանելով իր յանցանքը: Մինչև որ մէկը այս անկեղծ ու կամաւոր խոստովանութիւնս չընէ, քահանայն չկրնար 'ի գործ զնել ու կատարել Քրիստոսէ առած պաշտօնը արձակելու կամ ոչ արձակելու, որովհետև որ և իցէ դատաւոր մը չկրնար յանցաւոր մը արգարացնել կամ դատապարտել ինչուանս որ տեղն 'ի տեղը դատին էութիւնը չիմանայ: Որինակով մը ըսածնիս ուղեւով բացատրել, այս հետեւեալ նմանու-

Թիւնս կ'առնունք մեզի օրինակ. Թագաւոր մը իր ժողովրդեան բազմութեանը պատճառաւ, չկրնայով իւրաքանչիւրին դատը անձամբ տեսնել, իր տէրութեան խմաստուն և առաքինի համբաւեալ անձինքն իրեն կը ժողվէ, պատուիրելով իրենց. Զձեզ իմ տէրութեանս այլ և այլ պաւանները կը խաւրեմ, որ եղած դատաստանները տեսնէք ու քննէք. ան պատճառաւ իմ իշխանութիւնս ձեզի կը հաղորդեմ. զոր դուք կ'արձրկէք, ես ալ նոյնպէս կ'արձրկեմ. և ընդ հակառակն կը դատաւարտեմ, զով որ դուք կը դատաւարտէք: Արդ աս անձինքը իրենց պաշտօնին տեղը երթալով, միթէ կարելի է որ առանց քննութեան ըստ պատահման զոմանս դատաւարտեն 'ի մահ և 'ի բանտ, և զայլս անպարտ թողուն. տարակոյս չկայ թէ ոչ. վասն զի լաւ գիտեն իրենք ալ որ երբ թագաւորը ըսաւ իրենց, թէ ձեր ըրածը ես ալ կը հաստատեմ, կիմանար միանգամայն թէ լաւ քննեցէք զդատն և զյանցաւորը, և վճիռ տալէն առաջ աղէկ նայեցէք որ ձեր դատաստանը արդարութեան և իրաւանց վրայ հիմնած ըլլայ: Աւստի հիմա այս օրինակս մերձեցնենք մեր խնդրոյն. համարինք թէ այս արդարասէր Թագաւորին պէս ըսած ըլլար Քրիստոս Տէրն մեր իր առաքելոցը, ինչպէս որ ալ ըսաւ ճշմարտութեամբ. և մտածենք թէ կրնային արդեօք առաքեալք մեր ըսածէն ուրիշ կերպ առնուլ և հասկընալ Քրիստոսի խօսքը:

Ապա ուրեմն կը տեսնենք որ Յիսուսի Քրիստոսի Տեառն մերոյ խօսքը՝ որ ըսաւ առաքելոց և իրենց յաջորդներուն, յայտնի պատուիրան

36909-66

մըն է ամեն տեղի և ամեն ժամանակի քրիստոնէից համար, որ մեղքերնին խոստովանին քահանայից՝ որոնք Քրիստոսի փոխանորդք են, որպէս զի մեղքերնուն թողութիւն գտնեն: Քրիստոնէին սրարոք յայամ՝ այնպէս հաւատաւի է, ինչպէս հաւատաւի է Քրիստոսի խօսքը առ առաքեալս. « Առէք Հոգի սուրբ. եթէ ումեք թողուցուք զմեզս, թողեալ լիցի նոցա. եթէ զուրուք ունիցիք, կալեալ լիցի:» Թէ որ այս այսպէս չըլլար, կ'ըսէ Սուրբն Օգոստինոս, Քրիստոսի առ առաքեալս ըսած խօսքերը անօգուտ և անիմաստ կ'ըլլային. և փականաց իշխանութիւնն զոր տուաւ Քրիստոս եկեղեցւոյ սնտոի, անօգուտ և անվասխման իշխանութիւն մը կ'ըլլար (Ճատ 49): Եւ չէ թէ միայն Սուրբն Օգոստինոս, այլ և բովանդակ Հարք եկեղեցւոյ ամեն ազգի և ամենայն ժամանակի, որ աւանդապաշէք են եկեղեցւոյ վարդապետութեանցը, միաբան նոյն մտքով կը հասկընան Քրիստոսի աս խօսքը, որ ըսաւ առաքելոց թէ մեղաւորք պարտական են փութալ յոտս քահանային, որպէս զի արձրկուին: Սուրբն Յոհան Ոսկեբերան քահանայութեան երրորդ գրքին մէջ կ'ըսէ թէ՛ « Քահանայք որք յերկրի աստ բնականան, և 'իսմին քաղաքավարին, յերկնայնոցն սպասաւորութիւն կարգեցան, և իշխանութիւն իմն ընկալան, զոր և ոչ հրեշտակաց, և ոչ հրեշտակապետաց ետ Ատուած: Քանզի նոցա ոչ ասաց եթէ՛ Զոր միանգամ կապիցէք յերկրի, եղիցի կապեալ յերկինս. և զոր արձակիցէք յերկրի, եղիցի արձակեալ յերկինս : Եւ զոր միանգամ աստ 'ի խոնարհ

գործեն քահանայք, նոցուն 'ի բարձունս վճիռ
հատանէ Ստուած, և զճառայիցն զդատակնիք
Տէրն ինքնին հաստատէ:»

Նոյնպէս Սուրբն Բարսեղ ալ կ'ըսէ իր կա-
նաններուն մէջ. « Պէտք է խոստովանիլ ա-
նոնց, որոնց որ Յիսուս Քրիստոս իշխանու-
թիւն տուաւ աստուածային խորհուրդները
մատակարարելու:» Նոյնպէս և Սուրբ Հերո-
նիմոս՝ Մատթէի ծ.Վ. Գլխոյն մեկնութեան մէջ
կ'ըսէ. « Կը կապէ ու կ'արձըկէ ինչպէս եպիս-
կոսոսը նոյնպէս քահանայն. որ իր կատա-
րած պաշտամամբը՝ զանազան մեղքերը լսելէն
ետքը, ինքը զիտէ թէ զո՞ պիտի արձըկէ, և զո՞
պիտի կապէ:» Գարձեալ և Սուրբն Ամբրոսիոս
'ի մեկնութեան ԼԸ Սաղմոսի՝ կ'ըսէ. « Այն որ
մովսիսական օրինաց մէջ Ստուծոյ դատաւ-
տանին պահուած էր, Քրիստոս առաքելոց դա-
տաստանին յանձնեց:» Ուստի սուրբ Ժողովը
Տրիտենդեան ուր որ բովանդակ սուրբ եկե-
ղեցին հաւարուած էր, իր ծ.Վ. Գումարման մէջ
այսպէս կը խօսի. « Քրիստոս ան ատեն մաս-
նաւորապէս հաստատեց ապաշխարութեան
խորհուրդը, երբ յարութենէն վերջը փչելով
աշակերտացը՝ բաւ. Առէք Հոգի սուրբ. թէ
որ մէկումը մեղքերը թողուք՝ թողուի. թէ որ
մէկը կապէք, կապուած ըլլայ: Այս յայտնի
գործովս և բացայայտ բաւերովս, ինչպէս կը
հաստատեն սուրբ Հարք միաբանութեամբ,
տուեցաւ առաքելոց և իրենց օրինաւոր յա-
ջորդացը իշխանութիւն արձակելոյ կամ կա-
պելոյ զմեզս, մկրտութենէ վերջը մեղքի մէջ
ինկած հաւատացեալները՝ (Ստուծոյ հետ)

հաշտեցնելու համար:» Նոյնպէս Գլխոյն եր-
րորդ կանոնին մէջն ալ կը նորովէ դամենքը, ու-
րոնք կ'ըսեն թէ Յիսուսի Քրիստոսի այն խօս-
քերն ուրիշ մտքով պէտք է իմանալ: Ի վեր-
ջոյ՝ Ե. Գլխոյն մէջ կ'աւելցընէ թէ Յիսուս Քրիս-
տոս « Քահանայները իրեն փոխանորդ կար-
գեց, իբրև նախագահք և դատաւորք, որոնց
պարտական ենք յայտնելու զմահուչափ մեղս,
որպէս զի փականաց իշխանութեամբն արձա-
կելու կամ կապելու վճիռը տան:» Ըստ այսմ՝
Սուրբն Թովմաս կ'ըսէ թէ՝ « Փրկութեան հա-
մար հարկաւոր է խոստովանութիւնը, որոնք
որ մահուչափ մեղաց մէջ ինկած են:»

Աւետարանական օրինաց մէջ, Ստուծոյ
հետ հաշտուելու համար բաց 'ի խոստովանու-
թենէ ուրիշ ճամբայ չկայ, ինչպէս որ նորա-
զանդը կը փափաքին որ ըլլար: Վասն զի եթէ
ուրիշ ճամբայ մը ըլլար՝ չէր ըսեր Քրիստոս քա-
հանայից թէ՝ « Զով որ կապելու ըլլաք, կա-
պուած ըլլայ,» երբոր քահանայէն կապուածը
ուրիշ կերպով մը կարենար քաւութիւն գտնել.
որ Քրիստոսի բաժնին հակառակ կ'ելլէ, թէ որ
երկինքն ալ կապուած պիտի ըլլան այն մեղքե-
րը, զորս երկրիս վերայ կը կապեն քահանայք:
Տարակոյս չկայ որ քահանայ չեղած տեղ մը
կամ դիպուածի մը մէջ, ճշմարիտ զոյժունս ալ
կը հաշտեցընէ զմարդ ընդ Ստուծոյ. բայց այս
պայմանաւ և ըղծիւք որ երբ քահանայի մը պա-
տահի՛ մէկէն խոստովանի իր մեղքերը որոնց
վերայ կը զոյժայ: Ուրեմն Ստուծմէ թողու-
թիւն առնելու համար, բաւական չէ որ մէկը
միաբը դնէ թէ մեղքերը թողուած են, ինչպէս

կ'ըսէին Նովատեանք, այլ սէտք է կատարել ինչ որ Քրիստոս Տէրն մեր հրամայեց, այսինքն՝ խոստովանիլ քահանային իւր մեղքերը՝ սէտք եղած նախապատրաստութիւններով:

Փրկչին այս բաժ խօսքերը՝ աւելի հաստատութիւն մը կ'առնուն բանալեաց այլաբանութեամբը, որով բացատրեց Քրիստոս այն իշխանութիւնը որ իր եկեղեցւոյն պաշտօնէիցը կուտար: Արովհետեւ ինչպէս որ փակեալ տունը ոչ որ կրնար բանալ, եթէ ոչ նա որ բանալին ունի, ասանկ ալ մեղքով գոցուած երկնից դուռը ոչ որ կրնայ բանալ, եթէ ոչ նա՝ որ քահանայական պաշտօնը՝ կամ որ նոյն է՝ սպասահարկութիւնն ունի: Այս է միակ բանալին որ բոստ աստուածային կարգաւորութեան կը բանայ ու կը փակէ զերկինս, և ոչ երբէք ուրիշ բանալի մը կրնայ բանալ. և ահա այս իշխանութիւնս տրուեցաւ առաքելոց և իրենց օրինաւոր յաջորդացը: Բայց ինչ բանի կու գար Քրիստոսի Տեառն մերոյ առաքելոց տուած այս իշխանութիւնը, այսինքն բանալոյ զգրունս երկնից, երբոր առանց իրենց բանալուն կարելի ըլլար ներս մտցուիլ: Ինչպէս որ զոնապանաց պաշտօնը այն չէ միայն որ ծանուցանեն թէ դուռը բաց է կամ դոց, այլ բանալու կամ դոցելու իշխանութիւն ալ պիտի ունենան ստուգապէս, այսպէս ալ խոստովանահօր պաշտօնը իրապէս կապելու կամ արձրկելու վերայ հաստատուած է, և ոչ թէ սոսկ մեղաւորին ծանուցանելու թէ կապուած է կամ արձակուած: Աս բսածնիս բոլորովին հակառակ կ'ելլէ նոր-

աղանդից սկզբանցը, որովք կը ջանան ցրցունել թէ խոստովանութիւնը հարկաւոր չէ:

Արդ Քրիստոս Տէրն մեր՝ իրեն պաշտօնէից աս իշխանութիւնս տալու ատեն, հաստատեց զխոստովանութիւնն, հրամայեց որ ՚ի գործ զնեն զայն, ուղելով որ այս ըլլայ միակ միջոց մը մեղաւոր հոգին Աստուծոյ հետ հաշտեցընելու:

Այս առանձին յունկանէ խոստովանութիւնը՝ կը տեսնենք որ առաքելոց ժամանակէն սկսեալ Քրիստոսի եկեղեցւոյն մէջ կար. վասն զի Գործոց Առաքելոց ծՖ. Գլխոյն մէջ կը կարգանք, որ Սուրբն Պօղոս երբոր Եփեսոս էր՝ « Բազումք ՚ի հաւատացելոցն զային և խոստովանելու յինչիս, կ'ըսէ գրիչն նոյն գրոց, և պատմէին զգործս իւրեանց: » Բնագրին մէջի եղած զայիս բառը, կը նշանակէ որ պարզ Աստուծոյ չէին խոստովանիր, այլ Աստուծոյ պաշտօնէին, որ էր Սուրբն Պօղոս: Նոյնպէս պատմէիս զգործս իւրեանց բսելով, մեղաց վեր ՚ի վերանց կամ ընդհանուր խոստովանութիւն մը չհասկըցուիր, այլ պարագայներով ու տեղն ՚ի տեղը խոստովանութիւն: Անոր համար Վալթըն անդգիացի թարգմանիչը, իր ութ լեզուեան աստուածաշնչին ասորերէն բնագիրն այսպէս կը թարգմանէ. « Շանուցանէին զյանցանս իւրեանց, և խոստովանելին որչափ ինչ արարեալ էին. » Ար թողունք որ յունկանս բառը προξενου մանրամասնաբար պատմել կը նշանակէ: Այս զէպրէս յայտնի կ'ըլլայ, որ սկսեալ առաքելոց ժամանակէն՝ զիտէին հաւատացեալք խոստովանութեան պատուէրը, և զնոյն ՚ի գործ կը

դնէին. իսկ առաքեալը ալ 'ի Քրիստոսէ ընդ-
ունած իշխանութեան համեմատ զիրենք կ'ար-
ձըկէին կամ կը կապէին: Իսկ այն նախկին հա-
ւատացեալք, որ իրենց թանկագին գէշ զիր-
քերն այրեցին, տարակոյտ չկայ որ առաքելոյն
դրած ապաշխարութեան հետեւանքն էր. վասն
զի անմիջապէս կը յարէ՝ առջի խօսքերն ըսելէն
վերջը. « Եւ բազումք 'ի կախարդասարացն
բերէին զզիրսն, այրէին առաջի ամենեցուն. և
համարեցան զզինս նոցա, և գտանէին արծա-
թոյ բիւրս հինգ: » Ինչուան հիմա ըսածներնէս
արեւու պէս յայտնի կ'ըլլայ, թէ քանի անտեղի
է նորազանդից ըսածը, թէ բաւական է միայն
Աստուծոյ առջև խոստովանիլ մեր մեղքերը.
վասն զի. քահանային խոստովանելու պա-
տուէր մը չկայ սուրբ Գրոց մէջ. դարմանալի
կուրութիւն՝ որ այսչափ բայցայտ գրուած
խօսքերը չեն տեսներ. բայց ստիկայ իրենց
կորստական աղանդին հետեւանքն է, որ սուրբ
Գրոց մէջ եղածները չեն տեսներ, չեղածները
կը տեսնեն. վասն զի իւրաքանչիւր ինքն իրեն
կը ստեղծէ ըստ իւր մտաց սուրբ Գիրքը: Աս
պատճառաւ Տրիտենդեան սուրբ Ժողովքը
խոստովանութեան սուրբ խորհրդին վերայ
զանազան յօդուածներով պատշաճապէս խօ-
սելէն վերջը, գոնէ տարին մի անգամ մը խոս-
տովանելու պարտքին վերայ խօսելով, նշովք
կը դնէ անոնց որ յանդգնին պնդել թէ տարին
մի անգամ մը խոստովանելու պարտք չունին
հաւատացեալք ինչպէս որ ըստերանեան Ժո-
ղովքին կանոնն է: Վերջ տալով խօսքերնուս՝
կ'ըսենք ուրեմն որ խոստովանութեան խոր-

հուրդը 'ի Քրիստոսէ հաստատուած է, և ա-
ռաքելոց ժամանակէն կը խոստովանէին նախ-
կին հաւատացեալք, և է յաստուածային իրա-
ւանց:

§ Բ

Մտքք Հարք կը վկայեն այսմ.

Մեծ և ամենակարեւոր զիտնալու բանն այս
է, որ նախկին եկեղեցւոյ ամենայն Հարք կը
վկայեն թէ Քրիստոս հաստատեց խոստովա-
նութեան խորհուրդը: Հաւատոյ ուրիշ վար-
դապետութիւն մը չկայ, որ աս խորհրդէս ա-
ւելի հաստատուն ապացուցուած ըլլայ յամե-
նայն Հարց ամեն աղգաց ամեն ժամանակի. և
ըստ Սրբոյն Օգոստինոսի՝ առաքելական ա-
ւանդութիւն մը ըլլալուն ամենայն նշաններն
ունի: Այս խորհրդի սկզբնաւորութիւնը բնաւ
եկեղեցական կարգաւորութենէ մը կամ հրա-
մանէ մը առաջ եկած չէ. անոր համար ալ սկը-
սելուն ոչ մասնաւոր հեղինակ մը կայ և ոչ ալ
որոշեալ ժամանակ, բայց եթէ՛ ինչպէս վերն
ըսինք, հեղինակն է Քրիստոս Տէրն մեր, և սկը-
սելուն ժամանակն առաքելոց ատենը: Ասովա-
ռանց ընդհատութեան դարէ դար ամենայն
աղգաց և եկեղեցեաց անցած է, ու ինչուան
մեր օրը հասած նոյն կերպով: Եղած անբաւ
վկայութեանց մէջէն զլիսաւորագոյններն և
յայտնիները դնենք հոս դարական կարգով,
վերի ըսածնիս հաստատելու համար:

Սուրբն Կղեմէս հռովմայեցիին որ ծաղկեցաւ

եկեղեցւոյ առաջին դարուն մէջ, իր առ Կորնթացիս Բ. Թղթոյն մէջ կ'ըսէ. « Որչափ որ այս աշխարհքիս մէջն ենք, զղջանք բոլոր սրտով և հրաժարինք 'ի մեղաց, զոր 'ի մարմնի գործեցաք... վասն զի այս աշխարհքէս ելլանէս վերջը, չենք կրնար ոչ ապաշխարել և ոչ խոստովանիլ:» Հոս, ինչպէս որ կը տեսնանք, Քահանայապետը ապաշխարութիւնը յիշելէն ետե խառտոյանոքիւնն ալ զատ կը յիշէ իբրև անոր մասը: Տերտուղիանոս՝ որ երկրորդ դարուն մէջ ապրեցաւ կ'ըսէ. « Թէ որ խոստովանութեան վերայ կը դժուարիս, մտածէ որ խոստովանութիւնը դժոխքին հօրը մեղի համար կը շիջուցանէ... Մեղաւոր մը պէտք չէ վախնայ՝ իրեն պէս մեղաւորի մը իր մեղքերը խոստովանելու» (Յդ. Ապաշ. Գլ. Բ):

Երրորդ դարուն մէջ Արողինէս կ'ըսէ. « Մեղաց թողութիւն կը գտնէ մեղաւորը, երբոր ամօթը մէկզի թողած կը խոստովանի իր մեղքերը Աստուծոյ քահանային » (Ճառ Բ. Վլաս 'ի Գ. Գլ. Ղևտակակ գրոցն): Ուրիշ տեղ ալ լաւ խոստովանահօր մը յատկութիւնները յիշելով կ'ըսէ. « Զգոյշ եղիր և ջանայ այնպիսի անձ մը դանելու՝ որուն քու անօրէնութիւններդ պիտի խոստովանիս... որ գիտնայ հիւանդաց հետ հիւանդ ըլլալ, լացողներուն հետ լացող, և միանգամայն զիտնայ կարեկից և ցաւակից ըլլալ» (Ճառ Բ. 'ի Սաղմ. 15):

Սուրբն Աթանաս որ չորրորդ դարու հարց մէկն է՝ կ'ըսէ. « Ինչպէս որ մարդս մկրտեալ 'ի քահանայէ, կը լուսաւորուի 'ի սրբոյ Հոգւոյն, այսպէս ու՛ր որ իր մեղքերը կը խոստովա-

նի, քահանային միջնորդութեամբ իր մեղացը թողութիւնը կը գտնէ » (Հաւաք. Սրբոց Հարց 'ի լատին թարգմա, Հտ. 22):

Հինգերորդ դարուն մէջ Սուրբն Ամբրոսիոս այսպէս կը խօսի. « Ոչ որ կրնայ արդարանալ մինչև որ իր յանցանքները չխոստովանի » (Յդ. Արքայութեան Գլ. 44): Եւ Պաւլինոս որ նոյն Սուրբին վարքը գրած է, կ'ըսէ թէ շատ անգամ խոստովանցներու ատեն սիրտը ելլելով կու լար:

Վեցերորդ դարուն մէջ Սուրբ Գրիգոր Մեծն, աւետարանին՝ Ղազարէ եկ արտաքս խօսքը մեկնելով՝ կ'ըսէ. « Ինչո՛ւ 'ի խորս խղճի ձերոյ ծածկէք ձեր մեղքերը. խոստովանութեան ատեն դուրս հանեցէք դանոնք. դուրս գայ մեռեալը, այն խկ է խոստովանեցէք մեղքը, և քահանային պաշտամամբ կ'արձրուիք ձեր յանցանաց կապերէն» (Ճառ 19):

Եօթներորդ դարուն մէջ Սուրբ Կեսարիոս Առլի եպիսկոպոսը, մեղքերը հիւանդութեանց կը նմանցնէ, խոստովանութիւնը դեղոց, ըզքահանայն բժշկի (Ճառ Բ. Յդ. Ապաշ.):

Ութերորդ դարուն մէջ մեծարգոյ հայրն Բեդա՝ կ'ըսէ. « Յայտնենք քահանային մեր ծանր բորոտութեան դարչութիւնը, և իրեն առաջնորդութեամբ ջանանք հոգինիս մարբել » (Ի թուրք Ս. Յակոբայ):

Իններորդ դարուն մէջ Սուրբն Պաւլինոս ագուիլէացին, կը խոստովանի իր առ Հենրիկոս կայսր գրած յորդորանաց գրքին մէջ՝ ըսելով. « Ես անարժանութեամբ ընդունեցայ զմար-

մին և դարին Տեան, առանց խոստովանութեան և առանց ապաշխարութեան:»

Տաներորդ դարուն մէջ Հռոտոլիոս փրավիացին, Ղևտական գրոց վրայ խօսելով՝ կ'ըսէ. « Ոչ դոմանս 'ի մեղաց խոստովանիլ և զայլս ծածկել:»

Մետասաներորդ դարուն մէջ Սուրբն Պետրոս Գամիանոս՝ կ'ուսուցանէ. « Խոստովանութիւնը պարզ և յստակ պիտի ըլլայ, և ոչ թէ մէկ մասը խոստովանիլ և միւսը ծածկել»

(Ներք. 'ի Ս. Անդ.):

Սուրբն Անսելմոս երկոտասաներորդ դարուն մէջ, առ մեղաւորս խօսելով՝ կ'ըսէ. « Գացէք և պարզաբար յայտնեցէք քահանայից խոնարհ խոստովանութեամբ ձեր ներքին բորոտութեան բիծերը, որպէս զի կարենաք սրբուիլ:»

Այս ամեն յառաջ բերած վկայութիւններունու մէջ՝ ամենեւին յիշատակութիւն մը չկայ թէ հաւատացեալք խոնարհութեան համար իւրարու խոստովանին, և ոչ իսկ հրապարակական խոստովանութիւն ընեն, այլ գաղտնի և յունկանէ խոստովանութեան վրայ է խօսքը:

Թէ որ հարկաւոր ըլլար ըսածներնուս հաստատութեան համար ուրիշ վկայութիւններ ալ մէջ բերել, անկէ աւելի դիւրին բա՛ չէր կրնար ըլլալ: Բայց փութալով 'ի համառօտն՝ յիշնք միայն հոս Ոսկերբերանի ըսածը, որ պարզապէս կ'ըսէ թէ՛ « Ով որ իր գաղտնի մեղքերը կը ծածկէ քահանայէն, դատաստանին օրը չկրնար ծածկել ըրոր աշխարհի առջին:» Նոյնպէս Սուրբըն Օգոստինոս իր գրուածոց մէջ շատ տեղ

կը հաստատէ յունկանէ խոստովանութեան կարևորութիւնը: Ի ԾՅ ճառին մէջ կը ստգտանէ զանոնք՝ որոնք որ կ'ըսեն թէ պարզ Աստուծոյ խոստովանիլը բաւական է. և ծ ճառին մէջ ալ կը յանգիմանէ ան մեղաւորները, որ եկեղեցոյ բանայեաց են դիմեր, համարելով թէ քրիստոնեայ ըլլալին բաւական է փրկութեան հասնելու համար: Սուրբն Ղևոն իր 159 Թըղթոյն մէջ կ'ըսէ թէ բաւական է յայտնել քահանային գաղտնի խոստովանութեամբ իր յանցանքները: Սուրբն Կիսրիանոս կ'ըսէ նոյնպէս, թէ ամենքը պարտական են խոստովանիլ՝ քանի որ այս աշխարհքիս մէջն են, քանի որ կրնան խոստովանիլ, որով և ըրած հատուցումին ընդունելի կ'ըլլայ Աստուծոյ: Սուրբն Բարսեղ ալ կ'ըսէ յայտնապէս թէ անհրաժեշտ պէտք է անոնց խոստովանիլ որոնք իշխանութիւն ընդունած են մատակարարելու աստուածային խորհուրդները: Սուրբն Պակիանոս Պարցճելոնայի եպիսկոպոսը, կ'երգուընցընէ հաւատացեալները որ վիրաւորեալ խղճերնին չծածկեն, բան մը չզգահեն. և կը զանգատի ընդդէմ անոնց՝ որոնք տգէտ և անուս քահանայից կը դիմեն, որպէս զի կարենան խաբել:

Ասոնցմով և ուրիշ նոյնպիսի վկայութիւններով յայտնի կ'ըլլայ, թէ Հարք ամենայն ազգաց և ամենայն ժամանակի հաստատապէս հաւատացեր ու վկայեր են թէ Յիսուս Քրիստոս հաստատեր է ապաշխարութեան և խոստովանութեան խորհուրդը:

§ 9.

Բեղհանուր և առանձնակաև Ժողովք նոյն
աշխարհոտրիւնը կը հաստատեն.

Խոստովանութեան խորհրդոյն աստուածա-
յին կարգաւորութիւն մը ըլլալը ալ աւելի
յայտնի կ'ըլլայ և կը հաստատուի, տեսնելով
թէ ինչպէս տիեզերական ու կաթուղիկէ Եկե-
ղեցին, և առանձին եկեղեցիք գումարեալք 'ի
ժողով, ընդունելու են այս սուրբ խորհուրդս և
հաւատացելոց պատուիրելու են զայն 'ի գործ
դնելու:

Ժողովն Լաւոզիկեայ որ գումարեցաւ յամին
566, երկրորդ Կանոնին մէջ կը պատուիրէ որ
« Մերաց համեմատ ապաշխարանք դրոսի ապաշ-
խարային: » Սրդ ապաշխարանք գնելու համար
հարկ է որ քահանայն գիտնայ մեղքերը և այս
առանց խոստովանութեան չկրնար ըլլալ:

Շալոն քաղքին Ա. Ժողովքին մէջ որ 644ին
գումարեցաւ 'ի Գաղղիա, պարտք դրին քահա-
նայից՝ խոստովանութիւնը լսելէն վերջը ա-
պաշխարանք գնել խոստովանողին:

Գարձեալ Ռէյմսի Ժողովքին մէջ որ գու-
մարեցաւ 639ին 'ի Գաղղիա, սահմանուեցաւ
որ աղուհացից մէջ ժողովրդավետք միայն և
ոչ ուրիշ քահանայք՝ կարենան լսել իրենց ժո-
ղովրդեան խոստովանութիւնը:

Նոյնպէս Գաղղիոյ Նանդ քաղքին Ժողովքը
որ գումարեցաւ յամին 656, կը պատուիրէ իր
չորրորդ Կանոնին մէջ որ քահանայն կամ հո-

գարարձուն երբոր իմանան իրենց յանձնուած
անձի մը հիւանդութիւնը, մէկէն երթան անոր
տունը, և կեցած խուցը օրհնեալ ջրով սրբե-
լով՝ զուրս հանել տան հոն եղողները, և յոր-
դորեն զհիւանդը խոստովանիլ:

Կոստանդնուպոլսոյ Գ. տիեզերական Ժո-
ղովքը որ 692ին գումարեցաւ, 102 Կանոնին
մէջ կենթագրէ որ իւրաքանչիւր հաւատա-
ցեալք կը խոստովանին մեղքերնին. և կը սահ-
մանէ որ քահանայք լաւ քննեն ու նային մե-
ղաց տեսալը ու չափը, ինչպէս նաև ապաշ-
խարողին ներկայ հանգամանքն ու վիճակը,
որպէս զի վրկարար գարմաններ մատու-
յանեն:

Նոյնպէս Տրուլեան Ժողովքը որ գումարե-
ցաւ յամին 692, նոյն պատուէրները և զգու-
շութիւնները ապապրելէն զատ, կըսէ թէ որոնք
որ աւեր են Աստուծմէ կապելոյ և արձակելոյ
իշխանութիւն, պարտական են աղէկ նայելու
և քննելու մեղաց և մեղաւորին հանգամանքը,
և ըստ այնմ՝ գեղ և գարման ընելու:

Գերմանիոյ Ա. Ժողովքը որ գումարեցաւ
հաւանականաբար 'ի Ռաթիզպոնա յամին 742,
կ'արգելու քահանայից բանակներու մէջ չկե-
նալ, բաց անոնցմէ՝ որոնք որ սահմանուած են
անմահ պատարագը մատուցանելու, սրբոց
պաշտօնը տարածելու, ու դիմուորաց խոստու-
վանութիւնը լսելու: Ասկէ յայտնի կ'ըլլայ որ
ան ստեննորէն 'ի վեր կային զօրաց և բանակի
յատուկ քահանայք՝ զօրաց խոստովանութիւնը
լսելու համար:

Կալիուղիոյ ըսուած Ժողովքը որ գումարե-

ցաւ յամին 787, նախագահութեամբ Ազրիանոս պապին 'ի ձեռն նուիրակաց իւրոց, կը հրամայէ որ առանց քահանային խոստովանելու և ապաշխարութեան արժանաւոր պըտուղ ցըցունելու ոչ որ հաղորդութեան մերձենայ. և ով որ առանց զղջման և խոստովանելու մեռնի, այնպիսւոյն համար աղօթք չըլլուի:

Բարիդու Զ. Ժողովքը որ գումարեցաւ յամին 829, կ'արգելու քահանայից մայրապետանոցներ չմանելու, բայց եթէ կուսանքը խոստովանցենքու համար. և եպիսկոպոսաց կը պատուիրէ որ չթողուն քահանայից հեռանալ եկեղեցիէն, որպէս զի չըրայ րէ հաւատացեալք առանց խոստովանորեալ մեռնին:

Բավիայի Ժողովքը գումարեալ 850ին, կը հրամայէ որ հրապարակական մեղաւորք հրապարակական պատիժ մը բնդունին. իսկ որոնց որ յանցանքը ծածուկ է, 'ի ծածուկ խոստովանին այն քահանայից՝ զորոնք կարգեր է եպիսկոպոսը իբրև ճարտար բժիշկ ծածուկ վերքերը բժշկելու:

Անգղիոյ եկեղեցական Կանոնաց մէջ, որ Էտզար Թագաւորին ժամանակը գրուեցան, խել մը կանոններ ալ կան խոստովանութեան վերաբերեալ: Ասոնց մէջ առաջինն այս է. «Ով որ խոստովանիլ կուզէ՝ պէտք է արիանայ և ամօթք մէկդի դնէ, և առանց ծածկելու խոստովանի իր անօրէնութիւնները. վասն զի առանց խոստովանութեան թողութիւն չկայ:»

Կոսթանցայի ժողովքին մէջ որ գումարեցաւ 1417ին, յետ ցըցունելու թէ խոստովանութիւնը յաստուածային օրինաց է և կարևոր է

'ի փրկութիւն, կը դատաւարտէ Վիկեֆի առաջարկութիւնը թէ՛ «Որոնք որ կատարեալ զղջմամբ կը ցաւին, անոնց համար հարկաւոր չէ խոստովանիլ:»

Տրիտենդեան սուրբ և անուանի Ժողովքը, որ գումարեալ էր 'ի 360 եպիսկոպոսաց, իր ժ. Գումարման Ե. Գլ. մէջ բայցայցտկ'ըսէ. «Ընդհանրական եկեղեցին ընդուներ և հաւատացեր է միշտ, որ խորհրդական խոստովանութիւնն անձնական մեղաց՝ 'ի Քրիստոսէ Յիսուսէ հաստատուած է, և թէ յաստուածային օրինաց կարևոր է անոնց համար՝ որ մկրտուէն վերջը մեղանջեր են:»

§ Դ

Ապաշխարութեան հին կանոնները եղեցեալ վկայք են շառմերևուս.

Ուղղափառ եկեղեցւոյ երկու հին ապաշխարութեան կանոններուն մէջը՝ նոր ապացոյց մը կը գտնուի խոստովանութեան խորհրդին:

Յովհաննէս Գոմապաղադրուած Կոստանդնուպօլսոյ Պատրիարքին Կանոնադրքին մէջ, որ Զ. դարուն շարագրուած է, կ'ուսուցանէ թէ քահանայն ինչ հարցմունքներ պիտի ընէ իր ապաշխարողին 'ի խոստովանութեան. կը սահմանէ միանգամայն հարցընել մեղքին տեսակն ու թիւը. և կը յորդորէ ապաշխարողը որ թէ կուզէ դժուրէն ազատիլ և արքայութեան արժանի ըլլալ, խոստովանի բացայայտ

իր ամենաճածուկ մեղքերը առանց բան մը պահելու.

Նոյնպէս էզբէրտոս Եօրբի արքեպիսկոսին յամին 752 հրատարակած Կանոնադրքին մէջ նշանակուած է թէ ինչպէս սալախարողը պէտք է ամբաստանէ իր ներքին և արտաքին մեղքերը. ուր աս ալ կ'աւելցնէ՝ որ եթէ խոստովանահայրը անիոյթ ըլլայ աս բանս պահանջելու և սորվեցնելու իր հոգևոր որդեւորը, ինքն ալ կը մեղանչէ և պարտական է խոստովանելու:

§ Ե

Նոյն ձևարտոյրիւնը կը ցոյցոյրի ՚ի պատուարենէ.

Մինչև հոս ըսածներնուս վերջին հաստատութիւն մը ըլլայ ամենայն ազգաց պատմութեան վկայութիւնն ալ, թէ խոստովանութիւնը յաստուածային իրաւանց է, և պարտք մը ամենայն հաւատացեցող՝ որոնք ՚ի մահու չափ մեղս ինկած են յետ մկրտութեան:

Աւելորդ կը սեպենք եկեղեցւոյ առաջին չորս դարերուն պատմութենէն օրինակ բերել, որովհետև նախ որ՝ արդէն վերը ցըցուցինք նախկին եկեղեցւոյ սովորութեան ինչ ըլլալը. և երկրորդ ուղղափառ եկեղեցւոյ նշանաւոր թշնամիներէն մէկուն վկայութիւնը ազատ կ'ընէ զմեզ աս բանէս: Եւ է սա նորադանդն Ժիւլըն, հեղինակ ստայօղ գրութեան մը որ Յարագս Անկիւս և Հալիկասկան Կայսրոյրիւն:

Սիկայ պատմական բացայայտ ստուգութիւններէն յաղթահարուելով, կը վկայէ մեր ըսած ճշմարտութեանը աս ոճով. « Ուսեալ մարդ մը չկրնար դէմ կենալ այս պատմական ստուգութեան, թէ պապական եկեղեցւոյն վարդապետութեանց գլխաւոր կէտերէն մէկը եղած է խոստովանութիւնը, ինչպէս որ կը տեսնուի առաջին չորս դարերուն պատմութեանց բոլոր ընթացքին մէջ: »

Ուրեմն մենք ալ աս պատճառաւ հինգերորդ դարու պատմութիւններէն կը սկսինք օրինակ բերել. և նախ կը ջանանք ցըցունել թէ եպիսկոպոսներ և քահանայք կը խոստովանէին: Սուրբն Իսիդոր Սիպիլիոյ եպիսկոպոսը հինգերորդ դարուն մէջ, մեռնելու մօտ աղաչեց իր քովը հսկեն. խոստովանեցաւ իրենց ու արձակուամ խնդրեց: Նոյնպէս Սրբոյն Բեռտիլի վարուցը մէջ, որ ութերորդ դարու մէջ ծաղկեցաւ, կը կարդանք որ երբ այս Սրբոյն մարմինը պիտի փոխադրէին, բոլոր քահանայք նախ խոստովանեցան, և այնպէս հաւատով և երկիւղիւ իր գերեզմանին մօտեցան:

Կը խոստովանէին կրօնաւորք և կուսանք իրենց վանքերուն մէջ: Սուրբն Փիլիբերտոս հիմնադիր և արքայ վանաց՝ եօթներորդ դարուն մէջ, տեսնելով որ իր կրօնաւորներէն մէկը մեռնելու վրայ է և խօսելու կարողութիւնը կորսնցուցեր, բայց խոստովանելուցելու տաղնապ մը կը ցըցունէ, շուտով աղօթքի կեցաւ. ու իրեն աղօթքովը հոգեվարքին լեզուն բացուելով, խոստովանեցաւ ու անկէ

ետքը մեռաւ: Թէոդորոս Մթուտիթա յոյն միայնակեացը Սրբոյն Պլատոնի վարուցը մէջ կը պատմէ որ իրեն առաքինութիւններն կը զարմացնէին իր խոստովանահայրը: Բարիզու Գ. Ժողովքին՝ որ գումարեցաւ 829ին, ըրած ուրոյմունքներէն կը տեսնուի որ կուսանք առանձին խոստովանահայր ունէին իրենց համար:

Կը խոստովանէին կայսերք, քաղաւորք և քաղաւորք: Մարկոս Յուլիոս Փիլիպպոս կայսրը՝ որ 244ին Գորտիանոսի յաջորդեց, դառնալով ՚ի քրիստոնէութիւն, Չատկին խթման օրը եկեղեցին զնաց ուրիշ հաւատացելոց հետ: Բայց Բաբելա եպիսկոպոսը արգիլեց զինքը ներս մտնալու իր անօրէնութեանցը համար, ինչուան որ չխոստովանի. որուն հպատակելով բարեպաշտ կայսրը, այնպէս կրցաւ եկեղեցին մտնալ. (Եւսեր. Եկեղ. Պատմ. և Ոսկ. ՚ի ներքոյ Սյրոյն Բարեկայ): Սուրբն Պետրոս Գամիանոս կը պատմէ որ Հենրիկոս Գին մայրը՝ Ագնէս Աւգոստա, յոտս խորանի առաքելապետին ընդհանրական խոստովանութիւն ըրաւ իր մեղացը ՚ի Հոովմ: Բայց ըսածներուս աւելի հաստատութիւն մը տալու համար, կ'աւելցնեմք հոս այն թագաւորական խոստովանահարց անուններն որոնք պատմութեանց մէջ կը գտնուին: Մապիլեոն՝ Բենեդիկտեանց կրօնին սրբոց վարբերէն կը հետեցընէ, որ եօթներորդ դարէն ինչուան ութերորդ դար՝ թագաւորաց խոստովանահարց իրենցմէ կ'ընտրուէին: Սուրբն Անբերտոս, Թէոդորիկոս Գին Գաղղիոյ թագաւորին խոստովանահայրն էր: Ռուանի արքեպիսկոպոսը Սուրբն

Անբերկոս Թիէրրի թագաւորին խոստովանահայրն էր: Ութերորդ դարուն մէջ Հարլոմոն Մանսի եպիսկոպոսը՝ Պիպինոսի խոստովանահայր եղաւ: Սուրբն Կորբինիանոս Փրիսինգայի առաջին եպիսկոպոսը, Կոխուալտոս Պավիէրայի դքսին խոստովանահայրն էր: Իններորդ դարուն մէջ Սուրբն Ալգերիկոս և Սուրբն Անտովինոս եպիսկոպոսները մէկմէկու ետեւէ Լուզովիկոս Բարեմիտ Գաղղիոյ թագաւորին և Արևելեան կայսեր խոստովանահայր եղան: Տասներորդ դարուն մէջ Սուրբն Ալտարիկոս Աւգոստայի եպիսկոպոսը, Ռիոն կայսեր խոստովանահայրն էր: Տիտաքօ Փերնանտոս՝ Սպանիոյ Օրտոնեօ թագաւորին խոստովանահայրն էր: Մետասաներորդ դարուն մէջ Կոստանցա՝ Գաղղիոյ Հռոբերտոս թագաւորին ամուսինը՝ Ստեփան անունով քահանայի մը կը խոստովանէր: Երկոտասաներորդ դարուն մէջ Հենրիկոս Ա. Անգղիոյ թագաւորին խոստովանահայր եղաւ Ստէլզուլփոս վանահայրը:

Բանակներու մէջ կը խոստովանէին: Մեծն Կարոլոս Գաղղիոյ թագաւոր և Արևելեան կայսր՝ որ 814ին մեռաւ, մեռնելէն ութը տարի առաջ կը հրամայէ որ իւրաքանչիւր հազարապետ իր հետը քահանայ մը ունենայ որ զինուորներն խոստովանցնէ: Առնուլ թագաւորը 893ին երբ զՀոովմ պաշարեց՝ զօրք բոլոր խոստովանեցան քահանայից: Գուլիէլմոս Մալմէզուլուրի յութերորդ դարուն՝ կը գովէ նորմանտացի զօրքերը, որ երբ անգղիացւոց հետ պիտի պատերազմէին՝ առջի իրիկուընէ խոստովաներ ու հաղորդուէր էին: Գոնրատոս Գուքսը յա-

մին 955 Հունգարացոց բանակը զարնելէն առաջ իր խոստովանաւոր սուրբ պատարազը լսելով հաղորդուեցաւ: Ութերորդ դարուն մէջ Ալկուինոս իր բարեկամներէն մէկուն՝ որ բանակին հետ պատերազմի կ'երթար՝ կը գրէ և կը յորդորէ որ ճամբայ ելլելէն առաջ զանց չընէ խոստովանութեամբ զօրացնելու ինք զինքը:

Մեծակեծ վտակցներու մէջ կը խոստովանէին հաւատացեալք: Ինչպէս երբոր Սէնթ-Օմար քաղաքը նորմանտացիներէն պաշարուեցաւ, բոլոր քաղաքացիք Աստուծմէ օղնութիւն գրտնելու համար խոստովանութեամբ և հաղորդութեամբ սրբեցին զանձինս:

Հարորտեղեկ առաջ խոստովանութեամբ կը պատրաստուէին: Վեցերորդ դարու կրօնաւոր մը՝ Մնաստաս սինացի կ'ըսէ որ սրբուելու և սուրբ խորհուրդներուն մօտենալու համար պէտք է չարութենէ ետ կենալ, աղտոզութիւններէ մաքրուիլ, և խոստովանութեամբ և արտասուօք մաքրել զհոգին 'ի մեղաց. խոստովանեցէք ուրեմն ձեր մեղքերն, կ'ըսէ, Յիսուսի 'Յրիստոսի՛ առ ուս քահանայի: Պաւլինոս Ագուիլէայի պատրիարքը՝ ութերորդ դարուն մէջ, նոյնպէս կը պատուիրէ որ հաղորդուելէն առաջ Պետրէ դիմել 'ի խոստովանութիւն և յայտարարութիւն: Սուրբն Փիրմինոս, որ գրեթէ նոյն միջոցներուն կը ծաղկէր, կ'ըսէ թէ որոնք որ ծանր մեղաց մէջ են, չմերձենան սուրբ սեղանոյն ինչուան որ խոստովանի ու ճշմարտապէս չզղջան ըստ խրատու քահանային: Թողովու որիչ աս տեսակ վկայութիւնները՝ նշանակենք հոս միայն նախնեացմէ մնացած խոստովանու-

թեան այս ձևը, զոր կը կարգանք սրբոյն Փուրզենտիոսի վարուցը մէջ, որ վեցերորդ դարուն սկիզբը վախճանեցաւ. « Պարտաւոր մեղաց կը համարիմ զիս, որ առանց խոստովանութեամբ պատրաստուելու, անարժանապէս մօտեցեր եմ ամենասուրբ խորհրդոյ մարմնոյ և արեան Տեառն:» Ասկէ կ'իմացուի որ նախնի հաւատացելոց անանօրինակի պարտք մըն էր խոստովանելու հաղորդուելէն առաջ, երբոր ծանր մեղաց մէջ կը գտնուէին:

Դրոյմ ընդունելիև առաջ կը խոստովանէին: Հերաշտոս Թուրի արքեպիսկոպոսը՝ որ իննբորդ դարուն մէջ էր, կանոն մը հրատարակեց, յորում կը պատուիրէր որ խորհուրդը ընդունողները՝ յառաջագոյն պատրաստուին խոստովանելոյ, որպէս զի Հոգւոյն սրբոյ Հնորէքը ընդունին:

Նախնի հաւատացեալք կը խոստովանէին մանաւանդ մեծ պահոց մէջ և եկեղեցոյ գլխաւոր տօներուն: Կրողդամոս Մէջի եպիսկոպոսը որ 767ին մեռաւ, հրաման հանած էր որ կրօնաւորք ամեն շաբաթ օրեր խոստովանին. իսկ ժողովուրդը երեք մեծ պաշերուն, այսինքն Զատիկէն առաջ, Յովհաննու Վերջի տօնէն առաջ, ու մէյ մ'ալ նախ քան զԾնունդ Քրիստոսի: Հռէզինոն Արքան որ 909ին մեռաւ, Ռուանի ժողովքին մէկ կանոնը մէջ կը բերէ, ուր որ կը հրամայուի եպիսկոպոսաց որ թեմական այցելութիւն ըրած միջոցին՝ քննեն տեղեկանան թէ արդեօք կը գտնուի անանկ մէկը, որ ամբողջ տարի մը խոստովանանք եղած չըլլայ, և ոչ իսկ մեծ պահոց սկիզբը: Սուրբն

Էզբերտոս Եօրքի արքեպիսկոպոսը, որ ութերորդ դարուն մէջ մեռաւ, կը վկայէ որ Մեգզիոյ մէջ ընդհանուր սովորութիւն էր Քրիստոսի Ծննդեանէն առաջ չէ թէ միայն եկեղեցականք, այլ և աշխարհականք բոլոր ընտանեօր կ'երթային կը տեսնուէին իրենց խոտոյխանաօրք հետ, որպէս զի կարենան ետքը սրբութեամբ հաղորդուիլ սուրբ Ծննդեան օրը: Եւ այս սովորութիւնը, կ'ըսէ, 657էն Վիտալիանոս Պապին օրէն 'ի վեր երկիւղածութեամբ կը պահուէր:

Նոր և շառագոյն կեանք մը սխաւեցու ժամանակ կը խոստովանէին: Եօթներորդ դարուն մէջ Սուրբն Թիլեոն միանձնը, ուզելով սրբազոյն կեանք վարել 'ի մանկութենէ ունեցած մեղքերը բոլոր խոտոյխանեցաւ քահանայի մը: Բնդա մէկու մը համար կը պատմէ թէ աղակուց ունեցած մէկ մեղքը խոտոյխանելով, խիստ լաւ մարդ եղաւ և վարքը փոխեց: Սուրբն Բավոն Կանտի պաշտպան սուրբը՝ որ 585ին ծնած էր, Սրբոյն Վանդիոսի քարոզներէն սիրտը շարժելով, իրեն խոտոյխանեցաւ ու ինքզինքը ապաշխարութեան տուաւ:

Մանուսն ատեն կամ ծանր հիշակոյտըսանց մէջ կը խոստովանէին: Վեցերորդ դարուն մէջ Սամբոնի՝ Տօրի եպիսկոպոսին վարուցը մէջ կը կարգանք, որ հայրը մահաբեր հիւանդութեանը ժամանակ ծանր մեղք մը խոստովաներ է, զոր ինչուան ան ատեն ծածուկ պահէր է եղեր: Սուրբն Վոնիփակիոս գերմանացոց առաքեալը ութերորդ դարուն սկիզբները, Հետտղալոս թագաւորին գրելով կ'ըսէ որ իր նախորդը առանց ապաշխարութեան և առանց

խոտոյխանութեան մեռած ըլլալով, դատաւարտուած էր: Նոյն դարուն ուրիշ սուրբի մը վարուցը մէջ կը կարգանք, որ վանքէն կ'ելլէր կ'երթար հիւանդաց խոտոյխանութիւնը լսելու: Գարձեալ նոյն դարուն մէջ Մաթիլտէ՝ Հենրիկոս կայսեր կինը, մեռնելէն քանի մը օր առաջ Մայենցայի արքեպիսկոպոսին խոստովաներ է եղեր:

Նաև մանուսն դատաւարտուած ողորմելիքը՝ իրենց մահուանը դատակնիքը կատարուելէն առաջ կը խոտոյխանէին: Սրբոյն Կորբինիէրօի վարուցը մէջ կը կարգանք՝ որ 750ին մեռաւ, թէ զմահապարտ մը աղօթիւք դարձի բերելով խոտոյխանեցոց: Նոյն տեսակ դէպք մը կը գտնանք եօթներորդ դարու մատենագրի մը մէջ, որ Տաքթոն անունով մէկը գերի ինկած ըլլալով, սպաննուելէն առաջ խոտոյխանեցաւ, և խոստովանահօր դրած ապաշխարանքը կատարեց:

Արդ այսչափ պատմական օրինակներէն յայտնի կ'ըլլայ՝ որ 'ի սկզբանէ եկեղեցոյ մինչև հիմա, ամեն տեսակ մարդիկ՝ այր և կին, մեծ ու սղոթիկ կը խոստովանէին: Եւ միթէ չէ՞ այս յայտնի ապացոյց թէ խոստովանութիւնը աստուածագիր օրէնք մըն է: Վասն զի ինչպէս կրնայ ըլլալ որ այսչափ այլ և այլ կարգի, վիճակի ու խելքի տէր մարդիկ, կրցեր են յանձն առնուլ ու կատարել այս ծանր պարտքը՝ ուսկից բնականաբար պիտի խորշէին ու չուղենային իբրև դժուարին, խոնարհական և անտանելի բեռ մը՝ թէ որ համուշուրած չըլլային, որ ոչ մարդու՝ այլ գերագոյն

քան դմարդու՝ աստուածային հրաման մըն է։
Ուրեմն տասնութինը դարերու վիպութեամբը
կը ցուցուի թէ խոստովանութիւնը 'ի Քրիս-
տոսէ հաստատուած է, որով և հարկաւոր առ
փրկութիւն։

§ 2

Նաև հերետիկոսք և նորադանդք իրենց գործքովը
կը հաստատեն այս ճշմարտութիւնը։

Անժխտելի ճշմարտութիւն մըն է որ Արիա-
նոսք, Նեստորականք ու Եւտիքականք արեւե-
լեան աղանդաւորներն, որ 1200 և աւելի ևս
տարիէ 'ի վեր հռովմէական ընդհանուր եկե-
ղեցիէն բաժնուեր են, մինչև ցայսօր անվրէպ
կը պահեն յունկանէ խոստովանութիւնը, ինչ-
պէս որ իրենց մաշտոցէն և ուրիշ եկեղեցա-
կան զիրքերէն յայտնի կ'ըլլայ։ Եւ որովհետև
աս ալ ամենայայտնի է որ տիեզերական եկե-
ղեցիէն բաժնուելնէն վերջը չմտուցին աս սո-
վորութիւնս, ուրեմն կը հետևի որ բաժնուելու
ատենին հետերնին տարին, և ինչուան ցայս-
օր տասուերկու և տասնուչորս դար է որ ան-
փոփոխ կը պահեն զնոյնը, իբրև հարկաւոր
միջոց մը մեղանշելէ ետև արդարանալու և
կամ շնորհաց արժանանալու։

Նորադանդից այլ և այլ աղանդները նոյնպէս
կը վկայեն այս վարդապետութեանս ճշմար-
տութեանը. որովհետև հռովմէական եկեղե-
ցիէն բաժնուելնէն ետև, սկիզբները կը խոս-
տովանէին ու կ'ընդունէին խոստովանութեան

հարկաւորութիւնը, և զնոյնը արդեամբ կը կա-
տարէին։ Ասոնց մէջ անդղիական եկեղեցին
կը հրամայէ խոստովանիլ երկու դէպքի մէջ.
Առաջին՝ Երբոր ծանր մեղքի մը մէջ գտնուելով
կ'ազնև հաղորդուիլ. Երկրորդ՝ Երբ մահուան վր-
տանցի մէջ ըլլան։ Իսկ պաշտօնէին տուած ար-
ձակման ձևը քիչ շատ ուղղափառաց գործ-
ածած արձակման ձևին նման է, ինչպէս իրենց
մաշտոցէն կը տեսնուի, և է այսպէս. «Տէրն
մեր Յիսուս Քրիստոս, որ եթող եկեղեցւոյ
իւրում իշխանութիւն արձակելոյ դամենայն
մեղաւորս, որ ճշմարտապէս զգջայ և հաւա-
սայ 'ի նա, թողու քեզ դամենայն դյանցանս
քոյ վասն մեծի ողորմութեան իւրոյ. և իշխա-
նութեամբն զոր ետ ինձ, ես արձակեմ զքեզ
յամենայն մեղաց, յանուն Հօր և Որդւոյ և
Հոգւոյն սբբոյ »։ Արեւէ կը տեսնուի որ անդ-
ղիական եկեղեցին կ'ընդունի թէ Յիսուս Քրիս-
տոս է հեղինակ աս խորհրդոյն, և թէ խոստո-
վանութիւնը հաստատուած է Աստուծոյ խօս-
քին վրայ. և թէ քահանայք'ի Քրիստոսէ Յի-
սուսէ ունին կարողութիւն արձակելոյ. և թէ
մեղաւորք պարտական են խոստովանիլ, մանա-
ւանդ մեծամեծ մահուչափ մեղքերնին։ Պէտք
է զիմանալ զարձեւալ որ 1604ին քանի մը ա-
ղանդաւորներ ուղերով որ խոստովանութեան
խորհուրդը բողոքովին վերցուի, Յակոբ Ա. թա-
ղաւորը իբրև գլուխ անդղիական եկեղեցւոյ
բողոք իրեն եպիսկոպոսներովը ժողովը բրաւ 'ի
Համբլթըն-Քըր յորում սահմանեցաւ որ խոս-
տովանութիւնն առարկական և աստուածային
օրէնք ըլլալով, ժողովը չէ թէ միայն չխափա-

Յեր զայն, մանաւանդ թէ կը հաստատէ: Եւ
 դարձեալ ամենուն ծանօթ է, թէ ինչպէս աս
 վերջերս անգղիականաց մէջէն Բիզէիարք Ը-
 սուածները նորէն ընդունեցան յունկանէ խոս-
 տովանութեան սովորութիւնը, և ամենուն
 յայտնի է թէ իրենց աղանդապետը Բիւզէյ
 որչափ ջանք ըրած է աս բանիս:

Գերմանական նորադանդից եկեղեցին ալ նոյն
 կարծիքին վրան է. որովհետեւ Աւգոստայի
 դաւանութեան իններորդ յօդուածին մէջ այս-
 պէս նշանակուած է. « Խոստովանութիւնը ոչ
 երբէք վերցուած է մեր և մեր եկեղեցեաց
 մէջէն. որովհետեւ Քրիստոսի Տեառն մերոյ
 մարմինը անոնց միայն կու տանք, որոնք որ
 նախ լաւ քննուած ու արձակումն առած են: »

Տանիւսարքացոց ու Նորվիկիացոց մաշտոցին
 մէջ յօդուած մը կայ, որ առանձնական այս-
 ինքն յունկանէ խոստովանութեան վրայ կը
 խօսի, ուր որ դրուած է նաև արձակման ձևը,
 որով պիտի արձակուի մեղաւորը իր մեղքերը
 խոստովանելէն ետքը:

Լուտեր ինքնին չէ թէ միայն խոստովանու-
 թեան գէմ չէր, այլ և կը պնդէր թէ հար-
 կաւոր է և թէ աստուածային կարգաւորու-
 թիւն է: 1744ին Էսթլան անունով մէկը գեր-
 մաներէն գրուածք մը հրատարակեց՝ Ուղղա-
 փառութիւն Լուտերի անունով, որուն մէջը Լու-
 տերի բոլոր գրուածներէն քաղելով կը սոր-
 վեցնէ անոր վարդապետութիւնը քրիստոնէա-
 կան վարդապետութեան ռժով: Հոն այս հարց-
 մանը թէ « Արդեօք խոստովանութիւնը հար-
 կաւոր է, » այսպէս կը պատասխանէ. « Տարա-

կոյս չկայ որ մեղաց խոստովանութիւնը հար-
 կաւոր է, և նոյն ինքն Ստուած հրամայած է:
 Ծածուկ խոստովանութիւնը որ այսօրուան օրս
 ՚ի գործ կը դուրս, մեծապէս հաճոյ է ինծի, և
 չէ թէ միայն օգտակար կը սեպեմ զայն, այլ
 նաև կարևոր: » Ասկէ կը հետեւի որ Լուտերի
 Հնարած նորադանդութեան մէջ խոստովանու-
 թիւնը կար, և իրեն միտքն ան էր որ պահուի:

Երբոր լուտերական ուղեցին բողոքովին
 վերցնել խոստովանութիւնը, մէջերնին այն-
 չափ ու այնպիսի շիթութիւններ ծագեցաւ որ
 Նորինպերկի լուտերականներն Կարոլոս Են
 դեսպան խարելով աղաչեցին որ առանձին
 հրովարտակով մը հաստատէ խոստովանու-
 թեան կիրառութիւնը: Նոյնպէս Ստրազպուրկի
 նորադանդից կրօնքի պաշտօնեայք ալ նոյն տե-
 սակ աղերսագիր մը տուին քաղքին կառավա-
 րութեանը 1670ին, որ խոստովանութիւնը չվեր-
 ցուի:

Կը տեսնուի դարձեալ որ լուտերական քա-
 հանայից մէջէն կը գտնուին ոչ սակաւք որոնք
 համոզուած ըլլալով թէ որչափ կարևոր և օգ-
 տակար է խոստովանութիւնը, կը պահանջեն
 զայն իրենց հօտէն: Պ. Կրէկուար ըսուած հե-
 ղինակը իր՝ Պատմութիւն խոստովանանարք քազա-
 շորաց ըսուած գրքին մէջ կ'ըսէ՝ որ դաղդիացի
 լուտերական ժողովրդապետ մը ծածուկ կամ
 յունկանէ խոստովանութիւնը պարտք կը հա-
 մարի և կը պահանջէ իր ժողովրդենէն որ խոս-
 տովանին: 1806ին Տէր Կօթլիխ Մէրքէլ նորա-
 դանդ աստուածաբանը գերմաներէն գրուածք
 մը հրատարակեց, որուն մէջ խոստովանու-

Թեան կարևորութիւնը կը ցուցնէ: Ամի տը յա Ռոյիթիօս օրագրին՝ 1839 Մայիսի 2 թուին մէջ կը կարգանք, որ նորազանդ քահանայի մը ձեռնադրութեանը միջոց, ուրիշ խել մը հարցմունքներէ վերջը՝ ձեռնադրողը հարցուցեր է նաև անոր. « Կը խոստանան ծածուկ պահելու անոնց խոստովանութիւններն, որ իրենց խղճէն թեթեւալու համար խոստովանին քեզի. » Ռոուն կը պատասխանէ ձեռնադրեալը. « Այո՛ կը խոստանամ: »

Այսպէս ուրեմն եթէ հերետիկոսք և եթէ նորազանդը կաթուղիկէ եկեղեցւոյ թնամիներն ևս կը միաբանին իրեն հետ ընդունելու խոստովանութեան կարևորութիւնը, և աստուածային կարգադրութիւն ըլլալը:

Տ Է

Նորադանդից պարագրութիւներն ևս կ'ընդունին այս ճշմարտութիւնը.

Երբոր խնդրոյ մը մէջ նոյն իսկ հակառակորդները նոյն բանին ճշմարտութեանը կը վրկայեն, անկէ աւելի փափաքելու բան չմնար, և կրնայ ըսուիլ թէ դատը որոշուած է: Այս դէպքս կը պատահի խոստովանութեան խընդրոյս մէջ ալ զոր աս գրքոյիօմ կը պաշտպանենք. վասն զի նոյն իսկ նորազանդք, որ գործքով վերցնել կ'ուզեն այս խորհուրդը, և չեն ընդունիր զայն իբրև հարկաւոր և աստուածադիր, իրենք իրենց բերնովը հակառակը կը հաստատեն:

Նախընթաց գլխոյն մէջ տեսանք մասամբ մը անոնց այլ և այլ եկեղեցեաց կամ աղանդներուն վկայութիւնը՝ թէ ինչպէս խոստովանութեան հեղինակ և սահմանող զՔրիստոս կը ճանչնան. հոս հիմա տեսնենք իրենց երեւելի և անուանի պարագրութիւններուն խօսքերը, որով կը վկայեն նոյն ճշմարտութեանը: Ասոնցմէ առաջինն է Լուտեր, որ ինչպէս վերը տեսանք՝ կ'ըսէ. « Առանձնական խոստովանութիւնը շատ աղէկ բան է և օգտակար, մանաւանդ թէ հարկաւոր: » Լուտերի համաձայն կ'ըսէ և Կալվին. « Առանձնական խոստովանութեան շորհիւր թողութեան կ'արժանանանք անոնցմէ՛ որոնց ըսաւ Յիսուս Քրիստոս. Զոր արձակիցք կա՛մ կապիցք յերկրի, եղիցի արձակալ կա՛մ կապեալ յերկինս: » Ասոնց արձագանդ կու տայ Մելանթոն, ըսելով. « Արձակումը՝ որով բանայեաց իշխանութիւնը կ'արձրկէ առանձինն և ՚ի ծածուկ և կը թողու զմեզս, բարի է և կը զօրէ Ստուծոյ առջև. և որովհետև այսպէս է, պէտք է ընդունիլ զխոստովանութիւնը, որով արձակումն կը խնդրենք: » Գարձեալ ուրիշ պարագրութիւն մը Տիմուէն, այսպէս կը խօսի. « Առանձնական խոստովանութիւնը զոր քահանային կ'ընենք, ամենակին բան է. վասն զի երբ հրապարակական ապաշխարութիւնը հաստատուեցաւ, մեղաւորք իրենց հովիւներուն կը խոստովանէին առանձին իրենց մեղքերէ անոնք ալ հրապարակական ապաշխարանք կը դնէին վրանին՝ եթէ այնպէս արժանաւոր զատէին, ապա թէ ոչ ուրիշ կերպով կը տնօրինէին: » Մօնթակիւ Չեսթրի եպիսկոպոսը այս

քարձուածքներով կ'ըսէ: « Գաղտնի խոստովանութիւնն առ քահանայն՝ եկեղեցւոյ մէջ հին սովորութիւն մըն է, գեղեցիկ և օգտակար, միայն թէ խոհականութեամբ կատարուի: Խնդրողին որ կարօտութիւն ունի՝ չենք զբանար. մանաւանդ թէ կը յորդորենք 'ի նոյն, և պարտք ևս կը դնենք անոնց որոնք 'ի դրուես մահու հասած են: » Անտրէվ եպիսկոպոսը մեկնելով Քրիստոսի Տեառն մերոյ այս խօսքը. Երբ ունէր րոյուցոյք՝ րոյեալ լիցի նոցա՝ կ'ըսէ. « Այս Աստուծոյ հրամանը ըլլալով, մեք չենք կրնար չափաւորել զայն կամ սեղմել: Երեք բան կայ հոս և երեք դէմք. Լոցս ըսելով՝ կ'իմացուն մեղաւորք. րոյեալ լիցի ըսելով՝ կ'իմացուի Աստուած. և րոյուցոյք ըսելով՝ քահանաները: Այս խօսքով ուրեմն երեք բան կը բացատրէ և երեք բան կը պահանջէ. և ուր որ երեք բան կը պահանջուի, երկուքը միայն բաւական չեն ըլլար: » Այսչափ և այսպիսի բացայայտ վկայութիւններ կարծեմ բաւական են ցուցնելու, թէ Աստուծոյ միայն խոստովանիլը բաւական չէ արգարանալու համար, ինչպէս արդի նորադանդից շատերը կը սեն. մինչդեռ Քրիստոս սահմանեց որ մարդկանց ալ խոստովանինք, որ է ըսել քահանային՝ պաշտօնէին Աստուծոյ: Իսկ նորադանդից այս փոփոխամտութիւնը, իրենց մոլորութեանը հետեանքն է:

§ Ը

Այս ձևարտոյիւնս կը հաստատուի դարձեալ վկայութեամբ անհաւատ և Լորտաւեղ իմաստասերներուն.

Անհաւատ իմաստասիրաց մէջ առաջին տեղին ունի ըստ գերազանցութեան Վոլթէն՝ որ լրբութեան ու ամպարչտութեան պարագլուխն է: Արդ սա իրեն գրուածոց մէջ այլ և այլ տեղեր խոստովանութեան վրայ մեծամեծ գովեստներ կու տայ յարգութեամբ: Իր փիլիսոփայական բառագրոց մէջ 'ի յօդուածն ժողովրդապետ կ'ըսէ. « Խոստովանութիւնը գերազանց բան է, ու մեծամեծ եղեռնագործութեանց սանձ. հին և անծանօթ ժամանակներէ 'ի վեր ազգ և ազինք սովորութիւն ունէին խոստովանելու, իրենց ամեն հին խորհրդոց կատարմանը ժամանակ: » Նոյն բառագրքին մէջ 'ի յօդուածն խոստովանութեան կը յաւելու. « Խոստովանութիւնը այնչափ հին է, որչափ մարդկային ազգք: » Դարձեալ 'ի Ճաշակ տիեզերական պատմութեան, այսպէս կը բացատրէ իր միտքը. « Խոստովանութիւնը ամենաածուրկ եղեռնագործութեանց մեծ սանձ մը կըրնայ սեպուիլ: Հին իմաստունները՝ աս օգտակար սովորութեանս ստուերը միայն ընդունեն էին: Այս տեսակ խոստովանութեան սովորութիւն կար Եգիպտացւոց և Յունաց մէջ քառութեան տօներուն ատեն: »

Նոյնպէս Տարեգրութեան Կայսրութեան գլոր-

քին մէջ, այսպիսի տեսութիւն մը կ'ընէ.
 « Հոովմէական եկեղեցւոյ թշնամիները որ այս-
 պիսի օգտակար բանի մը գէմ զինեցան, մարդ-
 կանց եղեռնագործութեան ամենէն զօրաւոր
 սանձը վերուցին...: Նոյն իսկ Հին իմաստունը
 աս բանիս օգտակարութիւնը հասկըցեր էին.
 Թէ որ իրենք չէին կրցած զամենքը պարտաւո-
 րել աս բանիս, բայց գոնէ ընել կու տային ա-
 նոնց՝ որոնք որ աւելի անարատ վարք մը
 անցնելու փոյթ ունէին...: Այսպէս ուղղափառ
 հրօնքը պահեց այն սովորութիւններն, որոնց
 սատուերը միայն՝ Աստուծոյ ուղեւորը նկատեր
 էր մարդկային իմաստութիւնը և ընդուներ: »
 Վոյթեռէն վերջը հարկաւոր կը սեպենք քանի
 մը վկայութիւն ալ Ռուսոյէն առաջ բերել-
 որ՝ ողորմութեան գործքերը աւետարանական
 սիրոյ ծնունդ կոչելով կ'ըսէ: « Արպիսի՛ հատու-
 ցումներ ու դարմաններ ընել չտար քրիստո-
 նէից՝ խոստովանութիւնն զոր կ'ընեն: Քանի՛
 քանի հաշտութիւններ ու ողորմութիւններ
 գործել չտար հաղորդութիւնն՝ երբ ժամա-
 նակը կը մօտենայ: »

Թովմաս Ռայնալ Վոյթեռի անուանի աշա-
 կերտը, որ նշանաւոր է քրիստոնէից գէմ ու-
 նեցած ատելութեամբը, իր՝ վաճառականորիւն
 փիլիսոփայական ու քաղաքական պատմաբան
 մէջ այսպէս կը խօսի. « Յիսուսեանք Բարա-
 կուայի մէջ աստուածակեանքի կառավարու-
 թիւն հաստատեր էին, բայց քրիստոնէական
 կրօնքին մեծապէս օգտակար բանով մը՝ որ է
 խոստովանելու սովորութեամբը, որ ամենա-
 օգտակար բան է...: Ստով յանցաւորն ինքնիրմէ

դատաւորին ոտքը կ'երթար. և փոխանակ
 պատժէն փախչելու, ինքը ծունկի վրայ եկած
 զնոյնը կը խնդրէր...: Սմենէն աղէկ կառավա-
 րութիւնը աստուածակեանքն է ըստ ին-
 քեան. բայց խոստովանութեան ատեանն ալ
 միատեղ պէտք է որ ըլլայ: » Մարմնութիւն խոս-
 տովանութեան համար այսպէս կը գոչէ. « Ոչ
 ինչ փրկաւէտ նախապահեցատ դեղ մըն է երի-
 տասարդական հասակին բարուցը պահպանու-
 թեանը համար ամեն ամիս խոստովանիլը. »
 (Յիշատակագիրք Մարմնեկի Գր. 1. Գիրք Ա.):
 Լէյպնից՝ իր Գարշաբէն աւտուածաբանութեան
 ըսուած գրոցը մէջ կը խօսի խոստովանութեան
 վրայ՝ համարելով զայն իբրև աստուածային
 պատուիրան. « Աստուածային պատուիրան
 մըն է, կըսէ, որ ով որ կ'ուզէ սրբուիլ՝ քահա-
 նային պէտք է ներկայանայ, խոստովանի իր
 մեղքերն, և ըստ դատելոյ քահանային յանձն
 առնու պատիժ մը մեղացը քաւութեանը հա-
 մար...: Ոչ որ կրնայ երկբայիլ որ աստուածային
 իմաստութեան պատկանաւոր է այս օրինա-
 դրութիւնս: Ասիկայ քրիստոնէական կրօնքին
 գովելի ու յարգոյ բաներէն մէկն է, որ նաև
 ճարտանցիներն ու Չինացիք զարմացուց. ո-
 բովհեան խոստովանելու հարկը չատերը մե-
 դանչելէն ետ կը կեցընէ, և մասնաւորապէս
 զանոնք՝ որոնք որ սովորած են ՚ի մեզս. անանկ
 որ ես կը կարծեմ թէ բարեպաշտ, ծանրաբարոյ
 ու խոհեմ խոստովանահայր մը հոգւոց փրկու-
 թեան համար Աստուծոյ ձեռքը մէկ մեծ գոր-
 ծիք մըն է: » Աւրիշ մը Տա Սա-Ռընան, այս-
 պէս կը գովէ զխոստովանութիւնը. « Գաղտնի

խոստովանութիւնը ամենազին սովորութիւն մըն է, որով կը յայտնենք քահանային մեր խիղճը իր ամենէն մանր պարագայներովը հանդերձ. և է ամենաօգտակար սովորութիւն, զոր ոչ ոք կրնայ ուրանալ: Վասն զի բարեկարգութիւնը պահելէն աւելի՛ ինչ ուրիշ օգտակար բան կրնայ ըլլալ եկեղեցւոյ համար: Ժողովուրդն հարկաւոր բաներու մէջ հրահանգելու համար՝ ասկէ աւելի յարմար ու պատշաճ բան կրնայ ըլլալ: Խոստովանութիւնը հաւատոյ նեցուկն է, փրկութեան ճամբուն առաջնորդ, սնունդ և ճարակ հլութեան և ուղղախոհութեան, և վարժապետ առարինութեան: » Լօրտ Ծից-Ուիլչեամ այնպէս համոզուած էր խոստովանութեան կարեւորութեանը վրայ, որ այս ոճով կը խօսի. « Մնկարելի բան է, կըսէ, առաքինութիւնն, արգարութիւնն ու բարոյականը հաստատուն հիմանց վրայ խարսխել, առանց ատենի խոստովանութեան: » Պ. Բիւզէյ զլուիս իր անուամբը եղած աղանդին, հարցուելով թէ հոգւոյ փրկութեան համար ինչ ընելու է, այսպէս կը պատասխանէ. « Որովհետեւ մասնաւորապէս ինձմէ խորհուրդ կը հարցնես, ուրեմն իմ ըսելիքս այս է՝ որ ամենէն առաջ հարկաւոր է ընդհանրական խոստովանութիւն մ'ըլլալու պատրաստուիլ, Աստուծոյ ձեռնարկութիւնը խնդրելով: Թէ որ դուն ճանչուոր մը չունիս որ զբեզ կարենայ խոստովանցնել, ես ապահով եմ'որ (այս առում) Յարգելին կը խոստովանցընէ: Այաջէ զԱստուած որ զբեզ լուսաւորէ որ դու զբեզ ճանչնաս: Սակէ դատ'անցուցած վարքդ այլ և այլ միջոցի բաժնէ. և

քննէ իւրաքանչիւր միջոցը առանձին թէ արդեօք տասնաբանեայ պատուիրանայ և եօթն մահուչափ մեղաց մէջ պակսեր ես՝ խորհրդով, բանիւ և գործով, և ինչպէս պակսեր, և այլն: »

§ Թ

Թե ինչպէս շատերը այնպիսի կարծեցեայ խնամտաւերներէ իրենց մահուանը ատեն խոստովանեցան.

Տարակոյս չկայ որ մեր պաշտպանած խրնդրոյն ճշմարտութեանը մեծապէս կը սատարէ կրօնքի թշնամեաց բերնին վկայութիւնը, ինչպէս նախընթաց զվստյն մէջ տեսանք, որ կը գովէին զխոստովանութիւնն և կ'ուզէին որ նոյնն 'ի գործ դրուի: Բայց կրնան ըսել ոմանք, թէ այդ խօսքերն ըսեր են այն իմաստասէրները՝ ոչ թէ մտաց ու ներքին համոզմամբ, այլ քաղաքական կամ մարդկային տեսութիւններով, սնտիառութեամբ, և կամ տղայական ու սնտի դարմանմամբ մը: Արդ ցըցունելու համար որ անկեղծութեամբ էր տուած վկայութիւննին, և թէ ասոնց մէջէն շատերը արդեամբ ալ կը փափաքէին խոստովանիլ երբոր կարենան, անօգուտ չըլլար հոս յիշատակել այն իմաստասիրաց շատերուն խոստովանելու համար ցըցուցած փափաքը, և շատերուն ևս իւրօք խոստովանիլը՝ իրենց մահուանէն առաջ, տեսնելով աշխարհքիս ընդունայնութիւնը, և հանդերձեալ կենաց երջանկութիւնն ու թշուառութեան անսուտ ստուգութիւնը:

Ասոնց մէջ ամենէն առաջ յիշատակութեան արժանի է Պուլէնպիլյէ, որուն գրուածոցը մէջ կը վխտան կրօնքի դէմ երգիծանքներ, ու քրիստոնէութեան հակառակ սկզբունքներ. առ այն մարդն է որուն համար կ'ըսէ Վոլթէնթէ Գաղղիոյ առաջին իմաստունն ու զիտունն է: Ասիկայ ճշմարտապէս դարձի գալով մեռաւ 1722ին 'ի գիրկս հօրն Պօրտաի, խոստովանելով, հաղորդուելով ու վերջին օծումն ընդունելով: Ըստ վկայութեան իր խոստովանաձօրը, սակաւք իրմէ աւելի լաւ ու բարի մահ կրնան ունենալ:

Բենեգիկոտս Մէյլէ որ անուանի է իմաստասիրաց մէջ իր երկրաբանական գրութեամբը, որովք կը հակառակի Մովսեսի պատմածներուն, և կուսակից է միանգամայն խռովարաց, յետս կոչեց իր մոլորական ու վնասակար գրութիւններն՝ խոնարհ խոստովանութեամբ մը. որով հաշտուեցաւ Աստուծոյ ու Էկեզեցւոյ հետ, և մեռաւ 1758ին կրօնքի ամենայն նպաստներով զօրացած:

Լա-Մէթրի նիւթական փիլիսոփան՝ որ զիրք մը գրեր և Մարտի մենքնեաց է կըսէր, իր կենաց վերջերը հասած ժամանակ՝ ճանչնալով իր անձուհի իմաստասիրութեան այլանդակ ծուրթիւնը, գարշեցաւ ու սոսկաց իր փիլիսոփայութեանէն. խոստովանեցաւ և հրապարակական յետս կոչումն ըրաւ ուզելով որ բոլոր աշխարհք իմանայ իր զղջումը: Խոյնարար փիլիսոփայութեան ըստեւ գրոց մէջ այսպէս գրուած է. « Զգալով որ մահը կը մօտենար, հրապարակաւ իր մոլորութիւնները յետս կո-

չեց. կանչեց քահանայ մը, խոստովանեցաւ առանց տարակոյս մը թողլու իր զղջմանը վրայ: » Հայրն Հայէ՛ իր Յարպս Սեկրակիւնոյնս ևնոցոյ ըստեւ գրոցը մէջ՝ Մէթրիի վրայ խօսելով՝ կ'ըսէ. « Մեռաւ մեծ ցաւ մը ցըցունելով իր նիւթականութեան արտառոց կարծիքներու մէջ ինկած ըլլալուն համար: Ես զայս իմացայ անկէ որ իր վերջին հառաչանքներն ընդուներ էր 'ի Պետլին: »

Պուլանթէ՛ որ Յայտնոքիւն հետքնակց կոչուած անցեալ դարուն ամպարիչտ ու վնասակարագոյն գրոց հեղինակն է, իր մահուան անկողինն մէջ սաստիկ ցաւելով ըրածին վրայ, կատարեալ զղջմամբ խոստովանեցաւ Լամպէր կանոնիկոսին. ու 1759ին սեպտեմբերի 16ին մեռաւ, ծանուցանելով որ չէ թէ տրամաբանութիւնն եղեր էր զինքը մոլորցնողը, այլ փառասիրութիւնն ու փիլիսոփայական ընկերութեանց մէջ տրուած գովեստանքն իր ձեռագիր գործոցը վրայ. ուստի կ'ուզէր որ բոլոր այն զրուածքները կրակը նետուին. բայց կարելի չեղաւ, որովհետև այն իմաստակաց ընկերութիւնները գոցյան և աներևոյթ ըրին զանոնք:

Բաղմահոչակն Մօնթէսքիէօ՝ որ իրեն Ոգիօրինաց և Ազատարիւն խորնոյ ըստեւ զիրքերովը փիլիսոփայներէն մինչև յերկինս բարձրացած է, երբոր իմացաւ որ կենացը վախճանն հասեր է, կանչեց ըրերը տուաւ բովը զՀայրն Բասթէլ Յիսուսեան կրօնաւորը, և իր բարեկամը. և աղաչեց որ իր կրօնակից քահանաներէն մէկը բերէ որուն կարենայ խոս-

տովանիլ: Հայրն Քասթէլ դարձաւ բերելով իր հետը զՀայրն Ռութ, որուն խոստովանեցաւ Մօնթէսքիէօ մեծաւ զղջմամբ. և ՚ի ներկայութեան ժողովրդապետին և ուրիշ երկու քահանայից, էսթիկեաք կոմսին, իր կնոջը, բժշկին, Հարցն Քասթէլի և Ռութի և ուրիշ ազգականներու և բարեկամներու, մերժեց և դատապարտեց ինչ որ կրօնքի ու բարոյականի դէմբան կար իր գրուածոցը մէջ. և խոստացաւ որ եթէ ժամանակ ունենայ՝ ուղղէ ինչ որ անանգի և ուղիղ իմաստասիրութեան և աստուածաբանութեան դէմ գրած է: Եւ այս սրտաշարժ տեսարանէս վերջը՝ մեծաւ եռանդեամբ վերջին թռչակը ու օծունն ընդունեցաւ, ձեռքերը ափկից բռնած՝ ձայնակից ըլլալով քահանային ամեն մէկ ըրած աղօթիցը, և այսպէս մեռաւ 1755ին փետրվարի 10ին: Այս պատմութեանս մանրամասն ստորագրութիւնը կ'ընէ Հայրն Ռութ առ Կուաթիէրի գրած նամակին մէջ, որ էր Նուիրակ Պապին ՚ի Գաղղիա:

Տիւ-Մարտէ ամալարիչտ անտարբերեայն, որ անկրօնութեան այնպիսի ամալարիչտ դարոց մը բացեր էր՝ որ տէրութիւնը գոցել տուաւ, և որուն Գաղղիոյ նշանաւոր ընտանիքներէն մէկը երեք որդիքը դատախարակելու համար երբոր կը յանձնէր, հարցուց ծնողացը թէ՛ ի՞նչ կրօնքի մէջ կ'ուզէք որ դատախարակեմ. սա, կըսեմ, որուն կրօնքի դէմ ունեցած ատելութիւնը իր գրոցը մէջ կ'երևնան յայտնապէս, վերջի շունչերուն հասնելով, լուսաւորուեցաւ Աստուծոյ շնորհքովը, ճանչցաւ իր մեծամեծ

սխալմունքները, և ուղեւով եկեղեցւոյ հետ հաշտուիլ, խոստովանեցաւ ու հաղորդուեցաւ. և երբոր վերջին խորհուրդները կ'ընդունէր, այնպիսի զգածեալ կերպով խօսեցաւ քահանային, որ բաւական էր իմացնելու իրեն կենդանի հաւատքն ու խղճին ցաւն և կսկիծը: ՏՄլամպէր գովելով զինքը կ'ըսէ. « Անցեալ տարուան (1756) յունիս ամսուն մէջ հիւանդ պառկեցաւ. և տեսնալով որ վտանգի մէջ է, խնդրեց զխորհուրդս (եկեղեցւոյ) և ընդունեցաւ մեծաւ զգաստութեամբ և անվրդով ողբով: » Իսկ Վոլթէն 1757ին գեկտեմբերի 6ին գրելով առ ՏՄլամպէր կ'ըսէ. « Կիրքս կ'ելլէ Տիւ-Մարտէի մեռնելու ատեն ըրած վատ թացիկութեանը վրայ: »

Մօրէրթիւի անուանի աստեղաբաշխ և կաճառորդ գիտութեանց ճեմարանին, զոր Վոլթէն կը կոչէր « Գերազանց հանճար, ամենամեծ չափաբերական, և նոր Արքիմեղէս մը, » որն որ իր գրուածոցը մէջ կարծես թէ նիւթականութեան հակեալ կ'երևայ և անցեալ դարուն անկրօն փիլիսոփայութեանը բոլորովին հակամէտ, իր վերջին հիւանդութեանը ժամանակ երբ ՚ի Պաղիէա էր, բոլորովին ինքն իրեն դալով կատարեալ կրօնատէր մը եղաւ. խոստովանեցաւ զղջալով ՚ի սրտէ իր ամեն գրածներուն վրայ, ու մեծաւ եռանդեամբ սուրբ խորհուրդներն ընդունելով՝ մեռաւ 1758ին: Իր կրօնական պարտքերը կատարեց ձեռամբ երկու վեղարաւոր հարց, որոնք ինքը ուղեր ու կանչեր էր: Վոլթէն ասոր համար ալ գրելով ՏՄլամպէրի կ'ըսէ. « Ի՞նչ կ'ըսես դու Մօրէր-

թիւիին համար, որ երկու վեղարաւոր կրօնա-
տորաց մէջ մեռաւ: »

Պօնթընէլ որ իմաստասիրական գարոցը
հաստատողներէն մէկն է, մեռաւ 'ի Բարիզ
1757ին յունվարի 11ին: Ինչպէս յայտնի է՝ սուր
և վառ վրձուն մտրով մարդ մըն էր, մեծ ճարտա-
սան և բազմահմուտ 'ի բնաբանութեան և 'ի
չափաբերութեան. բայց նոյն դարուն ամպա-
րէշտ փիլիսոփայութեամբը տողորուած, գրեց
Պատմութիւն պատգաւաց ըսուած գիրքը՝ գուար-
հալի ոճով, բայց լի չարասիրտ և սկեսալիկեան
ողուով: Իր կենաց վերջի տարիները շատ ա-
խորժով ստէպ կը տեսնուէր Հայր Բեռնարդոս
վեղարաւոր կրօնաւորին հետ: Յունվարի 1ին
անտովոր հիւանդութեամբ մը հիւանդանալով՝
կանչեց ինք իր ուղեւոր Սուրբ Հոգոսի եկե-
ղեցոյն ժողովրդապետը, և խնդրեց եկեղեց-
ւոյ սուրբ խորհուրդները. գորոնք ընդունելով
մեռաւ ուղղափառապէս. « Եա, կ'ըսէ Ղուբքէ-
սինի, որ ամեն բան կը ծաղրէր, աղէկ իմացաւ
որ մահուան ատեն կատակ չըլլար: »

Մարքիզն Տ'Անժէր որ մեռաւ 1771ին, ծա-
նօթ է ամենուն իր խենդ երեւակայութեամբն
ու անհաւատութեամբը: Արիկա Բրովանսի
մէջ հիւանդանալով՝ սկսաւ իր խենդ կարծիք-
ներուն վերայ երկբայիլ. և հաւատքի ճշմար-
տութեանց վերայ լաւ մը մտածելէն վերջը,
համողեցաւ կրօնից ճշմարտութեանը: Իր
եղբայրն՝ Լիւիյէի նախագահը, կը պատմէր թէ
ինչպէս աս ամբարտաւան ամպարիշտը վերջա-
պէս խոնարհեցաւ ու խոստովանեցաւ. և
մեռնելու ատեն կ'աղաչէր. քովը կեցող քահա-

նային որ տուն տայ իրեն թէ ինչ բանի վերայ
պիտի մտածէր և ինչ աղօթք պիտի ընէր, այս
ժամանակաւորէս անհաւոր յախտեակաւու-
թիւնն անցնելու ժամանակ: Տ'Անժէր մարքի-
զին դարձին ու խոստովանութեանը կը վկայէ
նաև Փրեզիդիկոս Բ. իրեն թղթադրութեանցը
մէջ:

Յուսէն հեղինակ գրոցն Յաղագս բարոց,
ուր որ բնական բարոյականէ զատ՝ ոչ կրօնք և
ոչ արտաքին պաշտամունք կուղէ ընդունիլ,
մահուան դուռը հասած ատեն 1772ին, դատաւ-
պարտեց յայտնապէս իր գայթակղական ըն-
թացքն ու դրութիւնները, ընդունեցաւ սուրբ
խորհուրդներն և մեռաւ բարեպաշտութեամբ:
Վերջին թոչակն ընդունելէն առաջ իր բարե-
կամներն ու վեշտասանամեայ որդին անկողնին
քովը կանչել տալով՝ խօսեցաւ այսպէս. « Որ-
դեակ իմ, լսէ ու միտքդ պահէ ըսելիքներս.
Ես Սատուծոյ առջէն ելլելու վրայ եմ, որպէս
զի կենացս հաշիւը տամ. ես վշտացողքեր եմ
զինքը, և իրեն ողորմութեանը կարօտ եմ...:
Ես գայթակղեցուցեր եմ դքեզ իմ՝ անկրօն ըն-
թացքովս ու սաստիկ աշխարհասէր սկզբունք-
ներովս: Կը ներեն ինձի. կը կատարեն զայն
ամենայն ինչ որ կը պահանջէ Ստուած ինձի նե-
րելու համար: Արդեօք կարենաս պիտի սոր-
վիլ ինքն իրենդ իմ սորվեցողցած սկզբունք-
ներուս դէմ՝ սկզբունքներ...: Ղուր որդեակ
այն ճշմարտութիւններն որ հիմա թէ և ուշ՝
կը ցըցունեմ. քեզի: Վկայ ըլլայ այն Ստուածը
զոր հիմա պիտի ընդունիմ, և որուն առջև
պիտի ելլեմ քիչ ատենէն, որ՝ եթէ բանիւք, ե-

Թէ գործովք և եթէ գրութիւններովս քրիստոնեայ չեմ երևցեր, ոչ եթէ մտքիս համոզմունքովն եղեր է այն, այլ մարդկային նկատմունքով, փառասիրութեամբ և կամ ասոր ուսանոր հաճոյ ըլլալու համար...: Ծուներ զիր որդեակի իմ, և աղօթակից եղիր անոնց՝ որ կը տեսնեն զիս հոս ու ըսածներս կը լսեն. խօսք տուր Աստուծոյ որ այս իմ վերջին խրատներս պիտի պահես, և աղաչէ սրտանց որ ներէ ինձի: »

Պուհիւէ խորունկ երկրաչափ և Արքունի ճեմարանին զիտութեանց անդամ, որուն մահուանը համար ըսաւ Տ'Ալլամպէր. « Կորսնցուցինք ճեմարանին ամենէն մեծ գուլար, » աս մեծ մարդուս սրտէն դժբախտութեամբ հաւատոյ նշոյն անդամ մարեր էր: Բայց ձերութեանը ժամանակ՝ Լապէրթորի Տովինիկեան չօրը անաստուածութեան դէմ քարոզները լսելով՝ համոզուեցաւ, և իր մոլորութիւնները մէկդի թողլով՝ խոստովանեցաւ: Բայց խոստովանանք ըլլալէն առաջ, բազմութեան առջև մեծաւ ցաւով սրտի իմացուց թէ ինչ պատճառաւ ինքը անաստուածից կողմը եղած էր. « Ես, ըսաւ, անաստուած եղայ, վասն զի իմ բարքս ապականեցին. Հայր իմ, աւելի սիրտս քան թէ ոգիս կարօտ է բժշկուելու: » Այնպէս անկեղծ էր իր դարձը, որ ինչուան ցմահ հաստատուն մնաց, և մեռաւ յամին 1758ին օգոստոսի մէջ:

Պիւֆոն, որ իրեն երկրաբանական գրութեամբքը ոչ սակաւ սուրբ Գրոց կը հակառակի, և ան պատճառաւ բոլոր անաստուածներէն գովուած է, իր կենաց վերջերը իր կար-

ծիքներէն հրաժարելով, Հօրն իզնատիտի Պուկուլ վեղարաւոր քահանային խոստովանեցաւ մեծաւ զղջմամբ, և իրեն առջևը յետս կոչուան ըրաւ բոլոր իր գրուածոցը, և մասնաւորապէս իր բնական պատմութեանը, և այսպէս քրիստոնէաբար հոգին աւանդեց իր խոստովանահօրը բաղկացը մէջ յամին 1788 ՚ի 16 ապրիլի:

Կոմսն Տը-Թրէսան Վոլթեռի բարեկամ, և Հեղինակ շատ մը անկրօն գրուածոց, մեռնելէն ութը օր առաջ 1785ին ամենասուրբ խորհուրդներն ընդունեցաւ ՚ի մեծ շինութիւն այլոց: Տ'Ալլամպէր լսելով որ Տը-Թրէսան շատ անգամ քահանայի մը հետ տեսնուեր է, ելաւ իրեն գնաց ըսելով՝ որ վրագ շատ բաներ կը լսուին ու կը խօսուին աշխարհքիս մէջ որքու բարուցդ և համբաւոյդ պատիւ չեն ըներ: Բայց Տը-Թրէսան դժկամակութեամբ լսեց այս ազգարարութիւնը, և Տ'Ալլամպէր չփոթած դուրս ելաւ քովէն, և թող առաւ որ խաղաղութեամբ մեռնի:

Տը-Լանկլը՝ որ քանի մը ամպարիչտ գրուածք հաներ էր, և մասնաւորապէս Ճակատար-նորդարիւն մը ՚ի Սյակնիս, որուն մէջ երես չկայ որ կրօնքի դէմ նախատինք չըլլայ, 1807ին հիւանդանալով՝ սկսաւ խիղճը տանջել զինքը իր անցեալ կենացը համար, տեսնելով ահաւոր ապագայն: Աս յուզմանս մէջ քահանայ մը ուզեց, և մեծ ուրախութեամբ ընդունեցաւ զինքը երբոր քովը բերին: Այննայն փութով կարգի գրաւ իր հոգւոյն հաշիւը, սուրբ խորհուրդները զղջմամբ ընդունեցաւ, և քրիստոնէական գեղեցիկ մահուամբ մը մեռաւ 1807ին

հոկտեմբերի մէջ: Ասոր մահուանը համար մեծահոգակն թորրիչեցի այսպէս կ'ըսէ. « Զարմաշտի փոփոխութիւն մը ներգործեալ ձեռամբն Աստուծոյ. Այն Տը-Վանկը որ խոստովանութիւնը իբրև անտանելի լուծ մը կը սեպէր, և կը պարծէր իր բանի մը չհաւատալուն համար, այն որ խոստովանութիւնը կ'արհամարհէր, ծաղր ընելով դայն իբրև ինքնահաճոյ մարդկային հնարք մը. արդ լուսաւորեալ և Աստուծոյ շնորհքէն շարժած՝ կ'ընդունի դայն իբրև ճշմարիտ խորհուրդ կարգեալ ՚ի Յիսուսէ Քրիստոսէ: »

Պ. Ռոպինէ՝ Յաղագս շնորևան անուանեալ գրոց հեղինակը, որուն մէջ ամեն տեսակ արտաքոյ կարգի յանդուգն և արտաւոց կարծիքներ կը գտնուին Աստուծոյ և իր ստորոգելէացը դէմ, հոգւոյ և նիւթոյ վրայ, մեռնելէն քանի մը ամիս առաջ հաւատքի գալով, այս յայտարարութիւնս հրատարակեց. « Մօտեցած ըլլալով ժամանակը որ իմ խորհրդոցս, բանիցս ու գործոցս հաջիւր պիտի տամ Աստուծոյ, հրապարակաւ և անկեղծութեամբ յետս կը կոչեմ ինչ որ ուղղախառ հաւատոց դէմ մուրթական բան մը ըսեր եմ՝ իմ քանի մը գրուածոցս մէջ, եթէ երիտասարդութեանս ժամանակ ըլլայ և եթէ յեղափոխութեան միջոց, և ամենուն համար ալ թողութիւն կը խնդրեմ Աստուծմէ և մարդիկներէն: Ար ծանուցանեմ որ կ'ուզեմ ապրիլ և մեռնիլ ՚ի ծոց կաթուղիկէ, առաքելական և հոովմէական սուրբ եկեղեցւոյ: » Այս չափովս ալ գոհ չըլլալով, երբոր վերջին խորհուրդներն կ'ընդունէր, նորոգեց

իր հաւատոյ դաւանութիւնը ու մեռաւ ՚ի Ռէն ՚ի 24 մարտի 1820, ամենայն քրիստոնէական զգացմամբ՝ օրինակ և չինութիւն տալով տեսնողներուն:

Լարչէ անուանի յունագէտն՝ որ իր ժամանակին այլ և այլ փիլիսոփայիցը հետ ունեցած մտերմութեամբը՝ անկրօն եղեր էր, և իր երեւելի գրուածոցը մէջ շատ տեղ ամբարշտական առաջարկութիւններ ըրեր էր, ինքն իրեն գալով սուրբ խորհուրդներուն մօտեցաւ. և յամին 1822 դեկտեմբերի 22ին բարեպաշտ քրիստոնէի մը զգացմունքներով մեռաւ: Ենենէն շատ տարի առաջ գեղեցիկ յետս կոչումն ըրեր էր. ուր կ'ըսէ թէ քանի մը կարծեցեալ փիլիսոփայից հետ խօսք գրեր էր աշխատելու՝ որ եթէ կրնան՝ քրիստոնէական կրօնը վերցնեն աշխարհքէս, և աս մտքով ծանօթութիւններ դրած էի Հերոդոտոսի գրոց տըպագրութեանը մէջ. բայց արդ անկեղծաբար կը մերժեմ այն ամեն մտածութիւններն, և բուրբովին համոզուած ուղղախառ և հոովմէական եկեղեցւոյ ամենայն վարդապետութեանց ճշմարտութեանը, անոր զիրկը կ'ուզեմ ապրիլ մեռնիլ, և կը խնդրեմ թողութիւն յԱստուծոյ և ՚ի մարդկանէ:

Յովհ. Մարտինոս Տը-Ռրատ եկեղեցւոյ հետ հաշտուելով՝ Պրեզլաի եպիսկոպոսին խոստովանեցաւ. և իր յետս կոչմանը մէջ աս նշանաւոր խօսքերս կ'ըսէ. « Ամբողջ կեանք մը բաւական չէ իմ անցեալ կենացս վրայ լայու, և Աստուծոյ ինձի տուած շնորհացը համար շնորհակալ ըլլալու: »

Լը-Ռոայ՝ քարտուղար այն ամբարիչտ ճեմարանին որ կը գումարուէր 'ի Բարիզ ընդ նախագահութեամբ Պ. Հօլպախի, երկնային լուսով լուսաւորուած մերժեց և ոտքի տակ առաւ բոլոր փիլիսոփայական անկրօն սկզբունքներն, և լինցուց իր կեանքը զօրացեալ ամենայն կրօնական նպաստներով, և անկեղծ զղջմամբ լսով իր սխալանաց վրայ:

Շառնուա՝ նշանաւոր իր մոլեկան անհաւատութեամբը՝ որ մարդկային Բանը միայն կը պաշտէր, դատաւարտուելով խաւարարներէն՝ որ Սրբոյն Գերմանոսի Սրբայարանին մէջ սպաննուի, ճանչնալով իր սխալմունքները՝ այսպէս խօսեցաւ քովը եղող քահանային. « Պէտք չէ կէս մը փոխուիլ. ես բրիստոնեայ եմ. լսէ իմ՝ յանցանացս խոնարհ խոստովանութիւնը. և որովհետեւ թողութիւն կը խոստանաս, պէտք է որ ես ալ արդարութիւնը ամբողջապէս կատարեմ. արդ ուրեմն լսէ խոստովանութիւնս: » Խոստովանութիւնը լինցընելէն վերջը, երկնային ուրախութեամբ մը լեցուեցաւ սիրտը, և կատարեալ ազալխարողի մը պէս յանձն առաւ իր դատաւանքին ու մեռաւ:

Ռէյնալ՝ հեղինակ այն ամբարշտական գրոց՝ որ կը կոչուի Փիլիսոփայական և քաղաքական պատմութիւն Եւրոպացոց Հեղիատանի մէջ ունեցած կարուածներուն և յաճատականութեանը, կնքեց իր անցաւոր կեանքը անկեղծ դարձ մը ընելով 'ի ծոց ուղղափառ կրօնից, որով կ'ըսէ իր վարուց գրիչը թէ՛ « Մեծ օրինակ մը եղաւ յետևոց: »

Սնուանին Լահարը, որ դժբախտաբար խիստ

չատ ամբարշտական գրուածքներ հաներ էր, վերջը դարձի գալով հզօր ջատագով եղած է ուղղափառ կրօնից, զորն որ առաջ կը պարսաւէր ու ծաղր կընէր: Ս.յնպիսի եռանդեամբ ու զղջմամբ ընդունեցաւ եկեղեցւոյ վերջին խորհուրդներն, այնպիսի ցաւ ու կսկիծ մը ցըցուց իր անցեալ կենացը վրայ, անանկ վառեալ իղձ մը միանալու յաւիտեան Ստուծոյ հետ, վերջապէս այնպէս կուլար, կը խօսէր ու կը շարժէր, որ ներկայ գտնուողները չկրցան լացերնին բռնել:

Ֆէպրոնիոս՝ անուանի իր ամենազնայն կարգրոց համար՝ որ կը կոչուի՝ Վիճակ Եկեղեցոյ և օրինաւոր իշխանութեան Գանահայապետին Հոլիւայ, մեռաւ նոյնպէս զղջալով իր սխալմանցը վրայ. բայց մեռնելէն շատ առաջ յետս կոչումն ըրեր էր իր գրուածոցը:

Ճիւաննոնէ նշանաւոր իր Նեապոլոյ քաղաքական պատմութեամբը, որով եկեղեցւոյ իրաւանց գէմ կը զինի, ետքը աչքը բացուելով ճանչցաւ ճշմարտութիւնը, և կատարեալ զղջմամբ խոստովանեցաւ իր սխալմունքները, և երկայն գրուածքով մը յետս կոչեց ինչ որ 'ի վնաս Սուրբ Աթոռին և Եկեղեցւոյ ըսած էր:

Մեքիթի ճիոյս որ շատ համբաւեալ էր եկեղեցականաց ու եկեղեցւոյ գէմ գրելուն համար, ծանր հիւանդութեամբ մը հասնելով այն ժամուն՝ յորում ամեն աշխարհքի խաբէական պատրանքները կը փարատին և ճշմարտութիւնը պայծառ կը տեսնուի, խոստովանեցաւ Հօրն Պարսեկայ բառնաբեան կրօնաւորին. և որովհետեւ ուժէ ինկած էր, իր խոստովանահօրը

բերնով ներումն խնդրեց իր տուած գայթակ-
 ղութեանցը հոն ներկայ գտնուողներէն՝ կրօն-
 քի կամ բարոյականի դէմ գրածներուն հա-
 մար, ու այնպէս ընդունեցաւ վերջին հաղոր-
 ղութիւնը. ծանոյց դարձեալ որ եթէ ասրելու
 ըլլայ՝ կը փափաքի հրատարակաւ ալ յետս կո-
 չումն ընել:

Լավուազիէ անուանի բնալոյժը, խորհրդա-
 կան խոստովանութեամբ հաշտուեցաւ Աստու-
 ծոյ հետ: — Տիւրան ընդհանրական խոստովա-
 նանք մը եղաւ բոլոր կենացը մէջ ըրած մեղ-
 բերուն: — Սուլավի խոստովանեցաւ Պարիւէլ
 քահանային, և անոր ձեռքովը յետս կոչումն
 ըրաւ: — Պօղոս Օլավիտ, Մարմնութէլ, Ժէ-
 րարտ, Թոմաս, Բալիսօ, Մէրսիէ և ուրիշ ան-
 աստուած փիլիսոփաներ զղջմամբ և բրիստո-
 նէաբար մեռան, կրօնքի ամենայն նպաստները
 ուզելով և ընդունելով: Այս բաղմամբիւ օրի-
 նակներովս կը ճշմարտի այն ոսկեղինիկ առա-
 ծը, զոր ութեւտաներորդ դարուն անուանի
 մատենագիրներէն մէկը կ'ըսէր սովորաբար
 իմաստակներուն վրայ խօսելու ատեն. Մարդս
 քանի որ կ'ապրի՝ համարեցէր թէ փիլիսոփայ ըլ-
 լայ. բայց մեռնելու ատեն փիլիսոփայն ալ կը զառ-
 նայ մարդ կըլլայ: Եոյն բանը կը խոստովանի
 նաև Պայլ՝ ՚ի մէջ բերելով անաստուածի մը
 խօսքը որ կ'ըսէր գանգատելով. Իմ աղակաւ
 կիցներս երբոր մահուան անկողնոյն մէջ կիյնաւ,
 պատիւ մեռ ընել ինձի, բայց իրենք զիրենք ալ ան-
 պատիւ կ'ընեն՝ յետս կոչումն ընելով և ուրիշներուն
 պէս խոստովանուշեամբ ու հաղորդաբանք մեռ-
 նելով: Վրոթնոի աշակերտներէն ալ գրեթէ

քսան մը՝ դարձի եկած, ու իրենց մահուան
 ատենը խոստովանութեամբ ու Աստուծոյ հետ
 հաշտուելով մեռած են:

§ Ժ

Եղան դարձնայ ոչ սակաւ կարծեցեայ փիլիսոփայք՝
 որ մահուան ատեն փախարեցան խոստովա-
 նելու, բայց փախարնու չ'աասան.

Շատ անգամ կը գտնուին այնպիսի ամաւա-
 րիչտներ ալ, որ մտքերնին կը դնեն թէ մեռնելու
 ատեննին զղջարով Աստուծոյ չորհացը արժա-
 նի կըլլան, և աղէկ խոստովանութեամբ մը յա-
 ւիտենական փրկութեան կը հասնին: Բայց ցա-
 ւալին այն է՝ որ այսպիսեաց փափաքը շատ
 անգամ պարապը կ'ելլայ. որովհետեւ այն վեր-
 ջի վայրկեաններուն՝ կամ այն է որ ժամանակ
 չեն ունենար, կամ մտքերնին ու լեզունին կը
 բռնուի, և կամ չեն ունենար այն չորհքը՝
 զորն որ բոլոր իրենց կենացը մէջ արհամար-
 հեցին. և այսպէս՝ կը ճշմարտի իրենց վրայ այն
 անհոգ և յանդուզն մեղաւորաց համար եղած
 սպառնալիքը թէ՛ Յանկուրիսն մեղաւորաց կորի-
 ցէ: Ասոնց կարգէն եղան անցեալ դարուն ա-
 նուանեալ փիլիսոփայներէն շատերը, որոնք կը
 կարծէին անմտութեամբ թէ մահուան ատեն
 կարենան դարման ընել իրենց անօրէնութեան-
 ցը և հաշտուիլ Աստուծոյ հետ, բայց չարաչար
 խարուեցան: Սորա թէպէտ և դժբախտաբար
 իրենց վախճանին հասած չըլլան, բայց իրենց
 ունեցած բաղձանքն ալ բաւական է ՚ի հաստա-

տութիւն մեր խնդրոյն. որովհետեւ ըսել է թէ կը ճանչնան եղեր ճշմարտութիւնը և թէ որչափ հարկաւոր է խոստովանութիւնը փրկութեան հասնելու համար, բայց անհոգութեամբ կամ արհամարհութեամբ պակսեր են իրենց պարտքը կատարելու:

Այս դժբախտներուն մէջ առաջինը կրնայ սեպուիլ Վոլթէն՝ անհաւատներուն նախահայրը, որ կրօնքի և բարուց դէմ ամենէն աւելի լրբութեամբ և ծաղրելով խօսեր է: Կա՛ որ առողջ եղած ատենը կը հայհոյէր ստեպ ամալարչտութեամբ կրօնքը և կրօնքին Հիմնադիրը ըսելով « Կորսուի այն վատանունը, » և կը պարծէր որ ինքը միայն բաւական էր ջնջելու աշխարհքէս քրիստոնէական կրօնքը. երբոր մահուան վտանգի մէջ կը տեսնէր զինքը, խելքը գլուխը ժողովելով լեղուն կը փոխէր, և ճշմարիտ զղջման նշաններ տալով քահանայ կը կանչէր ու յետս կոչումն կ'ընէր: Իր վրայ ունեցած տեղեկութիւններնէս կը տեսնուի որ երեք անգամ վտանգաւոր կերպով հիւանդացաւ: Առաջին անգամ 1723ին երբոր Մեղոն գիւղին կառավարչին քովն էր՝ ծանր կերպով հիւանդանալով տեղւոյն աւազերէցը կանչեց ու խոստովանեցաւ իրեն: Այս ըսածներնուս ստուգութեանը կը վկայէ նոյն ինքն Վոլթեուի թուղթը՝ որ գրեց Պարոն Պրքթօլիին 1724ին յունվարի մէջ: Երկրորդ անգամ հիւանդացաւ 1769ին 'ի Ֆէրնէյ՝ ձինէվրայի մօտ. և նորէն քրիստոնէութիւնը միտքն իյնալով՝ խոստովանեցաւ. և նոյն տարին մարտի 30ին օրինաւոր կերպով յայտարարութիւն մ'ըրաւ, որուն մէջ

ընդ այլ բանս, կ'ըսէ որ ուղղափառ կրօնքն է միայն ճշմարիտ կրօնք, ուսկից դուրս փրկութիւն չկայ, և այն պատճառաւ կ'ուզէ ինքն ալ նոյն կրօնքին մէջ մտնել. և ըսածին ճշմարտութեանը ապացոյց՝ կ'աշխատի կալվինականները դարձի բերելու, պատարագ կը տեսնէ, և ուրիշ եկեղեցական հանդէսներու ներկայ կը գտնուի: Երրորդ անգամ տեսնելով որ կենաց վերջերը հասած է, կանչեց իրեն Կոթիէ քահանայն, որ անբուժելեաց հիւանդանոցին հոգևոր վերակացուն էր, գրելով անոր այսպիսի հրաւիրանաց տոմսակ մը. « Գուք, տէր, խոստացաք ինձի դալ ու խոստովանանքս լսել. արդ կաղաչեմ որ յօժարիք յանձն առնուլ այս աշխատութիւնս, և որչափ կարելի է շուտով դայք. » (Բարիզ 26 Փետրուար 1778): Գնաց իրեն Կոթիէ, որուն խոստովանեցաւ Վոլթէն. և ետքը 'ի ներկայութեան նոյն խոստովանահօրը, Մինեսօ քահանային և Վիլլովիէյ մարքիզին՝ յայտարարութիւն մը գրեց և ստորագրեց. զորն որ առաւ Կոթիէ, և Վոլթեուի ուզելովը տարաւ Սուրբ Սիլվիիկիոսի ժողովրդապետին, անկէ ալ Բարիզու Արքեպիսկոպոսին, ցըցունելու և իմանալու համար թէ արդեօք բաւական էր այն յայտարարութիւնը: Եւ երբոր Կոթիէ պատասխանը առած դարձաւ, չկրցաւ հիւանդին քով մտնալ. որովհետեւ իր կուսակիցներն ու աշակերտները քովն առած՝ չթողուցին որ Աստուծոյ պաշտօնեայն կարենայ մօտենալ քովը. բայց եթէ երբոր զգայութիւնն ու ճանաչողութիւնը կորսնցուց, և երբ բան չէր իմանար և ոչ քահանային ձայնը կը լսէր:

Վոյթէո այն իր կենացը վերջի վայրկեանն արուն ահաւոր տեսարան մը եղած էր: Նա որ երեք ամիս առաջ թէատրոնի մէջ սպակուելով՝ երբ յաղթանակաւ Բարիդու մէջ կը պտըտցընէին, ամբարտաւանութեամբ արբեցեալ կը գոչէր՝ Ի՞նչ է այս. փառքի մէջ խղիղ մեղեկ կռօղէք դիւ, հիմա ոչ թէ փառքի մէջ մեռնելէն կը վախնայ, այլ ընդհակառակն կատաղութեամբ և յուսահատութեամբ կը մեռնի: Իր երկայն հոգևարքութեանը մէջ մերթ կը կատաղէր, մերթ խղճովը կը տազնապէր, երբեմն կը յանդիմանէր, երբեմն կը հայհոյէր. այնչափ էր իր կատաղութիւնն որ ինչուան իր քսանի չափ հաւատարիմ աշակերտներն ու ընկերները՝ որ բոլորտիբը աւեր էին, քովէն վազնտեց՝ ըսելով. « Գացէք կորսուեցէք. դուք էք պատճառ որ ես այս թշուառ վիճակիս մէջ կը գտնուիմ. անիծեալ այն փառքը դ՛քր պատրաստեցիք ինձի: » Թրօնէն իր նորազանդ բժիշկը, կ'ըսէ թէ Ուրեստեսի կատաղութեանը ինչ ահաւոր նկարագիր ալ ըլլայ, Վոյթեոն կատաղութեանը մէկ ստուերն է. և շատ կը փափաքէի, կըսէ, որ իր այն ահաւոր մահուանը ներկայ գտնուէին նորա ամենքն որ այս ամպարչտիս գրուածքներովը մտրորած էին: Ուրչիէօ Մարաջախտը այնպէս սարսափեցաւ, որ փախչելով մեռնողին խուցէն, ահաբեկած այս խօսքերս կը կրկնէր. « Խիտ ահաւոր է աս տեսարանս, մարդ չկրնար տեսնալ: »

Տ'Ալամպէր ու Տիարօ Վոյթեոի երկու մտերիմ բարեկամներն, որ ինչուան ցմահ քովը կեցած՝ չթողուցին որ քահանայն քովը մօտե-

նայ, Ստուեծոյ արդար դատաստանը այնպէս ըրաւ, որ իրենց ալ նոյնը պատահեցաւ ինչ որ իրենք իրենց վարդապետին ու ընկերոջը ըրեր էին: Տ'Ալամպէր մեռնելէն առաջ ուզեց խոստովանիլ ու հաշտուիլ Ստուեծոյ հետ. ուստի քովիններուն ապաւրեր էր որ երբոր Սուրբ Ժէրմենի ժողովրդապետը գալու ըլլայ, անպատճառ իր քովը բերնի: Խեղճ ժողովրդապետը տասն անգամէն աւելի եկաւ հիւանդ փիլիսոփային տունն, ուզեց ներս մտնալ, բայց Քոնտորսէի և ուրիշ անոր պէս իմաստակներու հնարքներովը ոչ երբէք կըրցաւ ներս մտնել. և այսպէս մեռաւ խեղճ Տ'Ալամպէր առանց խոստովանելու: Վահարք իր թուղթերուն մէջ կը վկայէ որ՝ « Ես իր քովը գտնուող փիլիսոփայներուն մէկուն բերնէն լսեցի, թէ Տ'Ալամպէր վատ մարդ էր: » Իրեն աս կարծեցեալ վատութեանը ապացոյց մը կը սեպեն այնպիսիք Տ'Ալամպէրի կտակը, որ կը սկըսի քրիստոնէական կրօնքին մեծագոյն և պատկառելի խորհրդոյն անուամբը ըսելով՝ « Յանուն Հօր, և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ: »

Նոյնպէս Տիարօ ալ մեռնելու ատեն ուղեց կրօնքի պարտքերը կատարելու: Շատ անգամ Տը-Թէրսաք Սուրբ Սիւրբիկիոսի ժողովրդապետին հետ տեսնուեցաւ ու խօսեցաւ, և պատրաստ էր հրապարակաւ յետս կոչուիլ ընելու իր մոլորութեանցը: Բայց իր նենգաւոր բարեկամները գեղ տարին զինքը, ուր որ մեռաւ առանց քահանայի երես տեսնելու:

§ ԺԱ.

Քաղաքացիությունը կամ զինուորական մեջ նշանաւոր անձինք, մահուան արեւելիկ զոհումի գալով խոստովանեցան .

Հոգակաւոր Օսլէանի Դուքսը, որ դահաւկալել ուզելով՝ Լուդովիկոս ԺԶի դէմ ազգային խռովարարաց ժողովքին զլուխ եղած էր, 1795ին մահուան դատաւարտուելով՝ զգաստացաւ ու բանտին մէջ ընդհանրական խոստովանանք եղաւ Լօթրինձէ քահանային: Իրեն դարձին ու զղջման մանրամասն հանգամանքը պատմելով աս քահանայն իր մէկ թղթին մէջ՝ որ գրած է ՚ի Թան 1797ին յուլիսի 27ին, կըսէ . « Օսլէանի Դուքսը առջևս ծունր գրած հարցուց ինձի թէ արգեօք ժամանակ կար ընդհանրական խոստովանանք մ'ըլլալու . և երբոր ըսի թէ կայ, բոլոր կենացը ընդհանուր խոստովանութիւն մ'ըրաւ: Երբոր խոստովանութիւնը լինցաւ, ճշմարիտ և գերբնական զղջման զգացմունքով մը հարցուց ինձի թէ ինչ կը կարծես արգեօք, Աստուած կ'ընդունի զիս իր ընտրելոց կարգը: Ես սուրբ Գրոց խօսքերովը ցըցուցի իրեն՝ որ իր ճշմարիտ զղջումը, Աստուծոյ անսպառ ողորմութեանը վրայ ունեցած վրատահութիւնն և յօժարութեամբ մահը յանձնաւնուլը՝ անշուշտ կը վերկեն զինքը: Այն ատեն վրայ բերաւ. Ես անպարտ եմ այն ամբաստանութիւններէն որ վրաս եղած են. Աստուած ներէ ամբաստանողներուն, ինչպէս ես կը ներեմ:

Բայց արժանի եմ աս մահուանս ՚ի քաւութիւն մեղաց իմոց. որովհետև դորձակից եղայ անմեղի մը սպանութեանը (Լուդովիկոսի ԺԶի), և ասոր համար ահա կը մեռնիմ ես. բայց նա այնչափ բարի է որ չկրնար չներել ինձի. Աստուած զինքն ալ զիս ալ Սուրբ Լուդովիկոսի հետ ընկերակից ընէ: Բացատրել չեմ կրնար (կ'ըսէ եւանակիս գրողը), իր մեծ համակերպութիւնը, իր հառաչանքներն, իր դերաստուածային փափագը կրելու ինչ պատիժ որ ըլլայ, եթէ աս աշխարհքիս վրայ և եթէ ՚ի հանդերձեալն՝ որպէս զի քաւէ իր մեղքերն, որոնց համար երկրորդ անգամ արձակումն խնդրեց, երբ կախազանին բովը հասան: »

Նոյն Լօթրինձէ քահանայն կը վկայէ որ Օսլէանի դքսէն դատ, նոյն բանտին մէջ խոստովանցուցեր է նաև Քիւսթին դորավարը, Կորսա, Կարտիէն, Վիժէ և ուրիշ Նուիրակներ:

Թալէյրան, ինչպէս յայտնի է ՚ի պատմութենէ, զազգիական խռովութեան ժամանակ մէկզի ձգելով իր եպիսկոպոսութիւնը, ընդդէմ եկեղեցականաց եղած օրինադրութեանցը կատաղի պաշտպաններէն մէկն եղեր էր, և Նաբոլէոնին քաղաքական վարչութեան մէջ աջ բաղուկը: Ասոր առջին դրաւ Տիւբանլու բարեպաշտ քահանայն որ հիմա եկեղեցոյ արդիւնաւոր հայրապետներէն մէկն է, իր մէկ գրուածքը որ կը կոչուէր՝ Քրիստոսեի մը օրը ըստ Պօսիւնի: Այս գրքին մէջ կարդալով Թալէյրան այն գլուխը որուն վերնագիրն էր՝ « Քրիստոսեին պատրաստութիւնը վերջին մահուան խոստովանանքն ըլլալու, » շատ զգացուեցաւ:

և պատրաստուեցաւ խոստովանելու. և իրօք ալ խոստովանեցաւ Տիւբանլուին 1838ին մայիսի 17ին: Նշանակութեան արժանի է որ բոլոր խոստովանութեան միջոցը հիւանդը խոստովանահօրը ձեռքէն բռնած չէր թողուր զայն 'ի նշան գոհութեան և մխիթարութեան:

Մեծն Նաբոլէոն Ա. որ իր փառաւորութեան օրերը բոլոր իր կրօնասիրութիւնը այն էր՝ որ տօնական օրերը երաժշտական նուագներով զուրցուած պատարագ մը միայն կը տեսնար, երբոր Սուրբ Հեղինէ կղզին աքսորուեցաւ, սկսաւ խելքով իր կրօնական պարտուցը՝ վրայ մտածել. ախորժելով կրօնական գրքեր կը կարդար, և կ'ուզէր որ ուղղափառ քահանայ մը գտնուի քովը. պատարագ կը տեսնէր և ուրբաթ օրերը առանց մսեղինի պահօք կ'անցընէր: Կը ճանչնար խոստովանելու հարկը, և կ'ուզէր խոստովանիլ. բայց Վինեալի քահանային՝ որ միշտ իր հետն էր, խոստովանելու մեծ դժուարութիւն մը կը զգար, երիտասարդ և իրեն խիստ ընտանի ըլլալուն համար: Ըսածներնուս հաստատութիւն նոյն իսկ Նաբոլէոնի խօսքերը մէջ բերենք, որ ըսած է այն անձին որ կը յորդորէր զինքը խոստովանելու. « խոստովանութիւնը, կըսէր Նաբոլէոն, աստուածային օրինադրութիւն մը ըլլալուն համար՝ ամենահարկաւոր է. ուրիշին զմեզ ճանչցընել տարով, զմեզ լաւ կը ճանչնանք: Խոստովանութիւնը խիղճերնուս անսխալ առաջնորդն է, և մեզաց ինչ ըլլալը մեզի աղէկ կը սորվեցնէ. բարւոյն մէջ զմեզ կը հաստատէ, և Աստուծոյ հետ կը միացնէ. և այսպիսի բանի

մը ո՛վ կրնայ հակառակիլ: Բայց խոստովանութիւնը մտերմաբար սիրտ բանալ մըն է, և այնպիսի փափուկ գործ մը՝ որ աս բանիս մէջ մարդ չկրնար ինքն իր անձին հրամայել. անոր համար ամեն մարդ ազատ պէտք է ըլլայ իրեն խոստովանահայր մը ընտրելու. և ես ունիմ արդեօք այս ազատութիւնը: Վինեալի քահանայն երիտասարդ է ու բոլոր օրը ընկերութիւն կ'ընէ ինձի, և ձեզի պէս ինձի հետ ընտանի է: Ստոյգ է որ զխտուն և հաւատքով մարդ է, բայց այդ բաւական չէ ինձի. խոստովանահայր ըլլալու համար բաւական փորձ չէ: Պօնավիզա քահանայն (որ մեկեւեմ էր), ո՛հ անիկայ սուրբ մարդ էր: Թէ որ Նանթի եպիսկոպոսն հոս ըլլար, հիմա մէկէն իրեն խոստովանանք կ'ըլլայի. ինքը մինչև հիմա զիս ուղածին պէս ճամբայ բերեր էր: » Այսպէս կը խօսէր Նաբոլէոն, ինչպէս որ Պօթէրն ասպետը կը պատմէ իր համառօտ գրութեանը մէջ որ կը կոչուի. կրօնական զգացմունք և վերջին փայրիկանք Նաբոլէոնի 'ի Մարթ Հեղինէ: Բայց թէպէտ և մեծ դժուարութիւն կը զգար Նաբոլէոն այն երիտասարդ Վինեալի քահանային խոստովանելու, բայց այնու ամենայնիւ Աստուծոյ շնորհքովը յաղթեց ինքն իրեն, խոնարհեցաւ յոտս երիտասարդ քահանային, և խոստովանեցաւ իրեն՝ առաջուց քանի մը անգամ առանձին հետը խօսելէն ետքը: Նորվէն և Մարչան պարոնները որ Նաբոլէոնի հետ մէկտեղ գտնուելով եղածին ահանատես վկայք էին, ասանկ կը պատմեն. « Ապրիլի 20ին պատարագի սեղանը պատրաստուեցաւ, և պատարագը լմնալէն

վերջը կայսրը խոստովանելով վերջին օժումը առաւ : Կայսրը (կր շարունակէ Նորվին) կը փափաքէր որ նոյն օրը նաև վերջին թռչակն առնու, բայց հիւանդութիւնը թող չտուաւ : »
 Վերջին օժումը առնելէն վերջը Նաբոլէոն Մոնթոյն զօրավարին դառնալով ըսաւ . « Երջանիկ կը սեպեմ զիս որ պարտքերս կատարեցի . կը փափաքիմ որ դուն ալ նոյն բաղձն ունենաս մահուանդ ատեն : Ես կարօտ էի այս խորհրդոցս . . . : Քանի որ գահին վերայ էի չէի կատարած, վասն զի իշխանութիւնը կը թմրեցնէ զմարդ, բայց միշտ հաւատք ունեցեր էի . զանգակաց ձայնը ինձի քաղցր էր . քահանայ մը երբ տեսնէի ինձի սրատկառանք կ'աղչէր : Կ'ուզէի ես գաղտուկ ընել աս բաներս . բայց զայն այլ տկարութիւն մը կը սեպեմ : Կ'ուզեմ զՍատուած փառաւորել . հրաման տուր որ քովի խուցս խորան մը պատրաստուի, ուր դրուի 'ի բազմոցի Սմենասուրը Հաղորդութիւնը : Չեմ գիտեր որ Սատուած ինձի առողջութիւն տալ կուզէ՞ . բայց այնու հանդերձ կուզեմ խնդրել զայն իրմէ : Եւօրեայ պաղատանաց մողթանքներ ընել տուր : Բայց չէ . ինչու՞ քեզի ընդունայն հոգ և մտածութիւն պատճառեմ . դուն իշխանազն ես, կարելի է որ թնա միներ ունենաս, և կրնան ըսել որ դու քեզմէ ընել տուիր այդ բաները . անոր համար ես անձամբ կ'ուզեմ հրաման տալ : » Յաջորդ օրը հրաման տուաւ Նաբոլէոն իր սպասաւորին որ մատուար պատրաստէ . ետքը զՎինեալին կանչելով յանձնեց իրեն ալ որ ըստ իր կարգադրութեանցը այն մատուար պատրաստուի :

Այս միջոցիս հոն ներկայ գտնուողաց մէկուն ծիծաղելու ձայնը լսելով՝ սաստիկ բարկացաւ Նաբոլէոն, և ըսաւ կանչելով . « Եթէ դու անաստուած ես, ես կը հաւատամ Սատուոյ, և եմ քրիստոնեայ, ուղղափառ և հովմէական . կ'ուզեմ կրօնքի հրամայած բոլոր պարտքերը կատարել, և ընդունիլ այն ամեն նպաստներն զոր կը մատուցանէ : » Ետքը Վինեալինն դառնալով ըսաւ . « Հայր սուրբ, դու ամեն օր պատարագ ըսէ ինձի համար և մեռնելէս վերջն ալ շարունակէ, ինչուան որ թաղուիմ : Եւռնելուս պէս կուրծքիս վերայ խաչ մը գիր, և ջանա որ խորանը գլխուս վերեւը ըլլայ : Կ'ուզեմ դարձեալ որ ամեն օր Սրբութիւն Սրբոցը 'ի բազմոցի դրուի, ու եւօրեայ աղօթքները կատարուին : » Նաբոլէոնի այս բարեխաչտական զեղեցիկ եռանդը անհաճոյ երեցաւ Պէրթրան զօրավարին, և համարձակեցաւ ըսել կայսեր՝ թէ այդ ըրածները քաղաքականապէս աղէկ չէին երևնար, որովհետև սուրբ կրօնաւորի մը կը վայլեն՝ քան եթէ հինաւուրց աշխարհական թագաւորի մը : Այս խօսքիս վրայ Նաբոլէոն զուխը վեր վերցնելով, արմունկին վրայ յենած՝ ըսաւ եռանդեամբ . « Զօրավար, ես հոս իմ տանս մէջն եմ . ոչ քեզմէ հրաման կրնդունիմ և ոչ ալ կուտամ . ուրեմն դու ինչ կը խառնուիս . միթէ ես քու տանդ բաներուն կը խառնուիմ : » Այս լսելով զօրավարը զուխը կախեց դուրս ելաւ, և ուսերը թօթուելով վնասաւոր կրօնաւոր է կրտէր . իսկ Նաբոլէոնի հրամանները ամենայն մասով կատարուեցան :

Մեծապէս կը ցաւէր Նաբոլէոն որ ործալուն

պատճառաւ չէր կրնար վերջին թռչակն առնուլ: Բայց ապրիլի 29ին, ինչպէս կը կարգամբ բժշկին օրագրութեանը մէջ, Արքիշրիկ յատակ ու զովագիւն ջրէն սիրտ խառնուիչը անցնելով՝ կրրցաւ կայսրը նոյն օրը վերջին բռնակն ընդունիլ: Իր կենացը վերջի շաբաթները, ինչպէս կը վերկայեն Յոնթոն ու Մարշան, կայսրը Վինեալիին հետ կուղէր մինակ ժամանակն անցընել, և այս առանձնախօսութեանցը համար ըսաւ օր մը Պէրթրան զօրավարին. «Ոչ կրէ Գարսիկացի չորսուն հաւար կ'ուզեմ զիկքր, այլ վասն զի քահանայ է: Ուրիշ անգամ մ'ալ. էս այնչափ բարեպաշտ չեմ, որ հարստութեան արժանի չլլամ. բայց և ոչ ալ անակ ամպարիչոտ որ սրբապղծութիւն ընեն: Նաբոլէոն գոհ չըլլալով մի անգամ հազորդուելուն վրայ, մայիսի 3ին նորէն հազորդուեցաւ, ինչպէս կը վկայէ Մեղումարքի բժիշկն իր յիշատակագրութեանցը մէջ. «Մայիսի 3ին, կրսէ, կէս օրուան ժամը երկուքէն վերջը Վերսի նուազեցաւ, ամենքը քովէն քաշուեցան. միայն Վինեալիին հիւանդին քովը մնաց. և քիչ առնէն իմացանք որ կայսրը վերջին օծումն առեր էր:» Մայիսի 3ին կայսրը մեռքերն ամիսիկելով խաշած և կուրծքին վերայ գրաւ, և իրեն վերջի խօսքը Աստուած իմ բառերն եղան: Իրեն կտակին մէջ այսպէս գրած է. «Էս կը մեռնիմ կաթուղիկէ, առաքելական և հռովմէական կրօնքին մէջ, յորում ծներ եմ յիսուն տարի առաջ:» Այսպէս ահա կը մեռնի մեծ Գիւցաղնը, կը մեռնի ճշմարիտ գիւցաղնի մը պէս, վասն զի ճշմարիտ քրիստոնէի մը պէս կը մեռնի:

Հռովմայ վերջին խոսովայոյդ հասարակապետութեան ժամանակ 1849ին, երկու հազարապէտը՝ Մանարա և Մէլարա անուամբ, քրիստոնէական ոգւոյ արիական օրինակ մը տուին իրենց բարեպաշտական մահուամբ: Առաջինը որ իրեն քաջութիւններովը շատ անուանի եղած էր բոլոր բանակին մէջ, ինչպէս որ նոյն ժամանակի լրագիրները կը պատմեն, բազմաթիւ հրացանից զնտակներէն մահացու վիրաւորեալ երբոր դեռ ժամանակ ունէր հոգին հոգալու, փութաց նախանձաւոր քահանայ մը կանչել տուաւ. և խոստովանելով անոր խոնարհաբար և մեծաւ եռանդեամբ, վերջին թռչակն ու օծումն ալ ընդունեցաւ, 'ի մեծ շինուրիւն ներկայ գտնուողներու, ինչպէս կը վկայէ իր խոստովանահայրը:

Երկրորդը որ Մէլարա կը կոչուէր, նոյնպէս հազարապետ էր ապստամբաց բանակին մէջ. սակիայ ալ առաջինին պէս նոյն տարին և նոյն օրերը պատերազմի մէջ առած վէրքերէն մահուան վտանգի մէջ գտնուելով, առաջին մրտածութիւնն ու փափաքն այն եղաւ որ իր ժողովրդապետը կանչեն իրեն, որպէս զի իր ըստ հոգւոյ պատրաստութիւնները տեսնէ: Անպատմելի բան է իր ցըցուցած հաւատքն ու վստահութիւնն առ Աստուած. և սառուել թէ ինչպիսի եռանդեամբ սուրբ խորհուրդներն ընդունեցաւ, ինչպէս կը կարգանք սակաւութիւն իր խոստովանահօրը տուած տպագիր տեղեկութեանց մէջ: Շատ ըլլայ մէջ բերել հոս իր վերջին խօսակցութիւնն որ ըրաւ ներկայ գրտնուողներուն՝ իր խոստովանահօրը բերնովը.

« Ոչ թէ, կ'ըսէր մեռնելէն վախնալով սուրբ Խորհուրդներուն կը մօտենամ, այլ կրօնական դժգոհմամբ, և որպէս զի ճշմարիտ քրիստոնէի մը ունեցած պարտքերը կատարեմ, զոր կը սորվեցնէ կաթողիկէ եկեղեցին, որուն մէջ կ'ուղեմ մնալ ինչուան կենացս վերջին շունչը և ցուցընել իմ որդիական հպատակութիւնս իրեն և իր երեւելի գլխոյն. և ներումն կը խնդրեմ նախ յԱստուծոյ և յետոյ 'ի մարդկանէ՛ իմ սխալանացս համար, ևս առաւել անոնց՝ որոնցմով զայլս գայթակղեցուցեր եմ: » Այսպիսի արդարեւ քրիստոնէալայել զգացմունքներով նոյն տարին յուլիսի 30ին կէսօրուան դէմ հռզին աւանդեց ամենայն քաղցրութեամբ ու հանդարտութեամբ:

Այսչափ անուանի անձանց օրինակներուն վրայ զոր յառաջ բերինք, աւելցնենք ուրիշ երկուք ալ, որոնք իրենց մահուան ատեն փափաքեցան խոստովանիլ, բայց փափաքներնուն չհասան: Արոնցմէ առաջինն է Սանդէո՝ դաղղիական հասարակապետութեան զօրավարն, որ Լուզովիկոս ԺԶին գլխատման օրը թմբուկներուն աղաղակաւ, խափանել տուաւ խեղճ թագաւորին ձայնը որ չը լսուի: Սա տեսնելով զինքը յախտնականութեան դուռը մօտեցած, և ինքն իրեն գալով ուղեց լուցնել իր խղճին աղաղակը. ուստի ըսաւ որ կանչեն իրեն Տընէօյլի քահանայն: Բայց ինչուան որ քահանայն հասաւ, ինքը վերջի շունչերը կուտար, որով առանց խոստովանելու մեռաւ:

Երկրորդն է Պարա, Գաղղիոյ գլխաւոր խոստովարարներէն մէկը: Արիկայ 1829ին մեռնե-

լուն մօտ, ըսաւ իր քովը կեցողներուն որ քահանայ մը բերեն իրեն. բայց անոնք ըսին որ այդ բանիդ համար գեռ չառ ժամանակ ունիս: Քիչ մը վերջը աւելի յայտնի կերպով իր փափաքն յայտնեց, որ կ'ուզէր Բարիզու արքեպիսկոպոսին հետ տեսնուիլ. բայց քովինները չիմանալու զարկին, և այսպէս խոստովանելու փափաքով միայն մեռաւ:

§ ԺԲ

Նոյն իսկ բնօրնակ ձայնը կ'ազդէ մեզի որ մեղքերնիս խոստովանիք:

Մարդս որ բանական էակ է, պէտք որ յամենայնի բանին թելադրութեանցը մտիկ ընէ, և առանց անոր հաւանութեանը բան չընէ: Իսկ ընդ հակառակն՝ երբ փոխանակ բանին թելադրութեանցը մտիկ ընելու, կը սկսի անոր դէմ գործել, մանաւանդ ծանր դէպքերու մէջ, կըզգայ մէկէն իր յանցանացը պատիժը, խիղճը կը սկսի տագնապել զինքը, սրտին հանդարտութիւնը կը կորսնցնէ և ծանր տրտմութիւն մը կը տիրէ վրան: Աս թշուառ վիճակիս մէջ իր խեղճութեանը դարման մը կը սկսի փնտռել. և ետևէ կ'ըլլայ այնպիսի կարեկից սիրտ մը գտնելու, որ կարենայ սփոփել զինքը, ուղղել ու մխիթարիլ: Բայց ո՞վ կրնայ այս պաշտօնս կատարել, բայց եթէ նա՝ որ պաշտօնեայ է այն Աստուծոյն որ մեղաց չարիքը դարմանելու, և զմարդ կորստենէն փրկելու համար մարդ եղաւ: Այո, միայն ճշմարիտ Աստուծոյ

պաշտօնեայն է, որ իրմէ ընդունած իշխանութեամբը, կրնայ ասպախարող ոգին իր գրկացը մէջ ընդունելով՝ ներել իրեն, և շնորհել այն ցանկացեալ խաղաղութիւնը: Առանց խոստովանութեան, ինչ որ ալ ընէ մեղաւոր մը՝ կատարեալ խաղաղութիւն չկրնար գտնալ: Վասն զի Աստուծոյ անհուն սրբութիւնը՝ որուն դէմ կը մեղանչենք, այնպիսի վախի և երկբայութեան մէջ կը ձգէ զմեզ մեր մեղաց թողութեանը համար, թէ արդեօք ստուգապէս ներողութեան արժանի եղեր ենք թէ ոչ, որ մինչև յանյուստութիւն կը տանի: Եւ ահա քրիստոնէական կրօնքը աս թշուառութեան առջևը առնելով, Աստուծոյ ողորմութեանը ատեան մը կը ցըցունէ մեզի, ուր արգարանալ ուղող յանցաւորը կարծելուի իր մեղքերէն. և քահանայն իր աստուածային խօսքերովը կը լուսու կը սրբէ անոր հոգին իր աղտեղութիւններէն, և իր նախկին անմեղութիւնն և գեղեցկութիւնը կուտայ իրեն:

Այս ճշմարտութեանս կը վկայեն նոյն իսկ Սանսիմոնեան աղանդաւորներն իրենց մէկ օրագրին մէջ՝ բնելով. « Ո՛հ որչափ մեծ մխիթարութիւն է յանցաւորի մը, և ի՛նչ մեծ ուրախութիւն անմեղի մը համար՝ զիտնալ թէ ում կրնայ բանալ իր սիրտը, ցըցունել իր վէրքերը, դնել անոր առջև իր խեղճութիւնը, ասպահով ըլլալով որ բժիշկ մը, մխիթարիչ մը և բարեկամ մը կը գտնայ իրեն: Արդեօք կը գտնուի մարդ մը, որ կենացը մէջ կարօտութիւն զգացած չըլլայ իր սիրտը ուրիշի մը բանալու: Ո՛վ չնորհակալ չըլլար իր բարեկամին, որ քայ ձեռ-

քէն բռնէ և կարեկցութեամբ մը հարցընէ իրեն թէ՛ ի՞նչ ունիս: Եւ ի՛նչ ասկէ աւելի մեծ բարեբարութիւն՝ որ նոյն ինքն եկեղեցին յանուն Աստուծոյ կարեկցաբար այս հարցմունքը ընէ մեղաւորին, և այնու կրօնական մտերիմ հաւատարմութեամբ, որպիսի է խոստովանարիւնը, որով և մենք սրտերնուս այս պէտքը լեցընելու ատեն, պարտքերնիս ըրած կ'ըլլանք: »

Այսնիւթիս նկատմամբ լսելու արժանի է, ինչ որ կըսէ Տը-Մէսթրի իր գրոցը մէկուն մէջ. « Ասկէ աւելի ինչ բնական բան կրնայ ըլլալ, կրնէ, որ սիրտ մը խնդրէ ուրիշ սիրտ մը՝ յայտնելու անոր իր գաղանիքը: Եղկելին իր խղճէն կամ սաստիկ ցաւէն հալած մաշած, կարօտ է մտերիմ բարեկամի մը՝ որ ունկն դնէ իրեն, խրատ տայ և մխիթարէ զինքը. թունաւորուած աղիք մը որ կը գալարի ու կը կծկի թոյնը՝ դուրս թափելու համար, ճշմարիտ բնական օրինակ ու պատկեր մը կրնայ ըլլալ այն սրտին՝ որ թունաւորուեր է մեղօք. այնպիսին կը նեղի, կը տագնապի, կը ցաւի ու կը տխրի. բայց չկրնար հանգչիլ, ինչուան որ չգտնէ բարեկամ ու բարեսէր ունեկիցի մը, յոր կարենայ թափել իր յանցանացը թոյնը: »

Թէ նոյն իսկ բնութեան ճայնը կ'ուսուցանէ մեզի խոստովանութեան խորհուրդը՝ անկէջ ալ յայտնի է, որ երբեմն մարմնաւոր առողջութեան ալ մեծապէս կ'օգնէ: Անուանի Թիսօ բժիշկը կը պատմէ թէ Ղօզաննա քաղաքին մէջ օրիորդի մը շատ ծանր և վտանգաւոր հիւանդութեանը դեղ կ'ընէ եղեր: Օրիորդը իմանալով որ կեանքը վտանգի մէջ է, վերահաս մա-

հուն վախէն այնպէս կը խռովի և կը տաղ-
նապի, որ գրեթէ յուսահատութեան մէջ կ'իյ-
նայ: Բժիշկը տեսնալով որ այս բարոյական
հիւանդութիւնը կրնար խեղճին կեանքը աւելի
կարճեցնել, կ'ըսէ հիւանդին քովը կեցողնե-
րուն որ կրօնական նպաստները մատակարա-
րեն: Երբոր քահանայն կը կանչեն, կընդունի
իբրև իրեն վերջի մնացած յոյսն ու բարիքը, և
անոր ըսած մխիթարական խօսքերովը կը հան-
դարտի, միտքն ու սիրտը կը դարձնէ առ Աս-
տուած իր յաւիտենական օգուտը մտածելու,
և այնպէս կ'ընդունի սուրբ Խորհուրդները:
Նրկորդ օրը երբոր բժիշկը կուգայ՝ կը զար-
մանայ կը մնայ տեսնելով հիւանդին հանդար-
տութիւնն ու խաղաղ վիճակը. ջերմը դադրէր
էր, հիւանդութեան վտանգաւոր նշանները փո-
խուեր էին, համառօտ ըսելով քիչ ատենի մէջ
կ'առողջանայ օրիորդը: Թիսօ՝ Թէպէտ և Նորա-
ղանդ էր, բայց շատ ախորժելով կը պատմէր
այս դէպքս, և զարմացմամբ մը կը գոչէր. Ո՛վ
ինչ մեծ զօրութիւն ունի խոստովանութիւնը ոչոքա-
փառաց մէջ:

Ամի Պատէլ ճինեվուացի նորաղանդ բժիշկը,
գրուածք մը հրատարակեց աս վերջերս, այս-
ու մակագրով. Բժշկական—աստուածաբանական
տեսութիւնք խոստովանութեան վրայ: Այս գրու-
թեանս մէջ կը ցուցնէ թէ ինչ մեծ ազդեցու-
թիւն ունի խոստովանութիւնը հիւանդաց վե-
րայ, որովհետև բարոյականը մեծապէս կ'ազ-
դէ բնականին վրայ. և կը յանձնէ ամենայն
փութով, որ անհոգութիւն չըլլուի աս բանիս
գործադրութեանը վրայ, որովհետև Բովանդակ

ընկերութեան մեծ օգուտ կը բերէ: Նորաղանդ
բժշկիս այս ջանքն ու գեղեցիկ մտածութիւնը,
չատ աւելի պէտք է որ ունենան ուղղափառ
բժիշկները, որ շատ անգամ վախճալով թէ հի-
ւանդին վրայ այլայլութիւն մը չբերեն, կ'ու-
չացնեն մատուցանելու այս բարոյական ու հո-
գևորական գեղս, որով ոչ սակաւք առանց
խոստովանութեան կը մեռնին, և որոնց հա-
մար իրենք պիտի ըլլան պատասխանատու Աս-
տուծոյ ահաւոր ատեանին առջև:

§ ԺԳ

Խոստովանութեան արագ և կիսով օգուտները՝ կը
ցրցուեն իրեն անհրաժեշտ կարևորութիւնը.

Խորհրդական խոստովանութենէն առաջ ե-
կած օգուտները չէ թէ միայն անձնական են՝
խոստովանողին միայն, այլ և ընկերական, ո-
րովհետև բոլոր ընկերութեան ալ մեծապէս
կ'օգտեն:

Ամենքը գիտեն որ երբոր մեղաւոր մը դար-
ձի եկած՝ կը խոստովանի ինչպէս որ պէտք է
ամենայն պատշաճական պատրաստութեամբ,
իր ամեն մեղացը որչափ ալ մեծ և ծանր ըլ-
լան՝ թողութիւն կը գտնայ. կը հաստատուի
նորէն ՚ի սրբարար և ՚ի բարեգործական շնոր-
հքս. նորէն կընդունի Հոգւոյն սրբոյ շնորհքնե-
րը. և շնորհք մը գործունեայ, որով կարենայ
փորձութեանց դէմ դնել և արդարութեան մէջ
յարատեւել: Մեղացը թողութեան հետ կը թո-
ղուի յաւիտենական պատիժն ալ, որուն մա-

Հուշախ մեղօք արժանի եղեր էր. կրնայ նաև այն ժամանակաւոր պատիժներուն ալ՝ որ աշխարհքիս վրայ և կամ քաւարանին մէջ պիտի կրէր՝ թողութիւն գտնել, եթէ բոլորով սրտիւ և կատարեալ զգլմամբ լայ իր անցեալ մեղքերը, որով ՚ի մեզս դանուած միջոցը գործած բարեգործութիւններն ալ նորէն արդիւնական կ'ըլլան իրեն համար, որ առաջ մահացու մեղքովը մեռեալ էին: Միով բանիւ, Սատուծոյ հետ հաշտուելովը մեծ խաղաղութիւն ու անդորրութիւն մը կը գտնէ իր խիղճը, և առատ մը խիթարութիւն ըստ հոգւոյ: Քրիստոսի պաշտօնէին այն քաղցր ու մխիթարական խօսքերովը էս արձակեմ գրեզ, կը կործանի այն որմը որ յաւիտեան կը բաժնէր զինքը Սատուծմէ իր մեղացը համար. կը խորտակի այն ծանր ու դառն կապանքը, որով դժոխոց գերի եղած էր, և կը ջնջուի յաւիտենական մահուան դատակնիքը. որով ինքը նոր կեանք մը կըստանայ, և կըլլայ մասնակից ազատութեան որդւոյն Սատուծոյ, և ժառանգութեան երկնաւոր և անմահ թագաւորութեան:

Կը պատմուի ՚ի վարս Հօրն Պրիտենի, որ երբ աս սրբակաց անձը գեղի մը մէջ քարոզութիւն կ'ընէր, Հեծելազօրաց սպայ մը անցնելով հոնկէ՝ եկեղեցին մտաւ. և լսելով թէ ինչ հարկաւոր բան է խոստովանութիւնն, և թէ լաւ խոստովանելու կերպը որն է, միտքը դրաւ որ խոստովանի, և արդեամբ ալ միտքը դրածը կատարեց՝ խոստովանելով լալազին և մեծաւ զղջմամբ: Արձակման ժամանակն իրեն այնպէս մը կուգար, որ ծանր բեռ մը ուսերէն կը վերցը-

նեն: Եւ երբոր աւանդատունը կեցած էր, բացաւ բերանը բաղմութեան առջև և այս կերպով խօսեցաւ ՚ի շինութիւն և ՚ի բարի օրինակ ամենուն. « Տեսաք իմ, հաւատացէք ինձի որ բոլոր կենացս մէջ ասանկ քաղցրութիւն մը չեմ դգացած, ինչպէս կըզգամ հիմա, քանի որ Սատուծոյ շնորհացը մէջ հաստատուեցայ. չեմ կարծեր որ Լուզովիկոս ԺԵ. որուն երեսուն և վեց տարի անընդհատ ծառայեր եմ, ինձմէ աւելի երջանիկ եղած ըլլայ իր ամենայն արքայական վայելքներովն ու զուարճութիւններովն, որոնց մէջն որ բնիզմած է. ինքը բնաւ այնպէս գոհ եղած չէ, ինչպէս որ ես գոհ եմ քանի որ իմ մեղացս ահագին բեռը վրայէս նետեցի: »

1815ին մէկ մեծ մեղաւոր մը որ ոչ միայն ուրիշ շատ անարդ պիտից այլ և ամօթալի անժուժկայութեան ալ տուեր էր ինք զինքը երկար ատենէ ՚ի վեր, բարեպաշտ քահանայի մը հանդիպելով՝ միտքը դրաւ որ վարքը փոխէ, և կարգէ գուրս ցաւագին և կատարեալ զղջմամբ խոստովանեցաւ իր մեղքերը, և այնպիսի խընդութեամբ մը սիրտը լեցուեցաւ, որ ստէպ ստէպ ամենասուրբ Խորհուրդներուն կը մերձենար. և Սատուծոյ շնորհքովը զօրացած, ծանր և դժուարին հիւանդութեան մը համբերութեամբ համբերելով՝ երջանիկ մահուամբ կընքեց իր կեանքը:

Սյսպիսի օրինակներ անբաւ են ամեն տեղ և ամեն ուղղափառ ժողովրդոց մէջ, որոնց վկայք են Սատուծոյ պաշտօնեայքը, որոնք շատ անգամ տեսած են սալաշխարող աչքեր որ ա-

նուշարցունք կը թափեն, և սրտեր որ քաղցր կը հառաչեն. որչափ անգամ լսած են ապաշխարողին բերնէն թէ չէի կարծեր որ մեղքերէն թեթեւալը ասանկ քաղցր բան է եղեր, ո՛չ որպիսի սրտանց հեծեծանքներ, որչափ շնորհակալութիւն և բորբոքեալ սիրոյ ներգործութիւններ չեն ըներ Աստուծոյ՝ ճշմարիտ ապաշխարող հոգիները, գոչելով սրբոյն Օգոստինոսի հետ՝ թէ շատ աւելի հաճոյք զգացեր են հրաժարելով իրենց զբօսանքներէն ու հեշտութիւններէն, քան թէ դանոնք վայելելու ժամանակին: Ահա ասոնք են փոքր ՚ի շատէ խոստովանութեան անձնական օգուտները, զոր բազումք ՚ի հաւատացելոց քիչ շատ իրենք իրենց վրայ փորձած են:

Տեսնանք հիմա խոստովանութեան ընդհանուր ընկերութեան ըրած բարիքը: Ասոնք այնչափ մեծ են և յայտնի և այնչափ բազմաթիւ, որ չէ թէ միայն ուղղափառ մատենագրաց լեզուն ու գրիչը շարժած են ՚ի գովութիւն այս խորհուրդիս, այլ նաև ուղղափառութեան դէմ հեղոյներէն շատերունը, ինչպէս որ տեսանք վերը է և Բ. յօդուածոյ մէջ: Տեսանք Զ. պարբերութեան մէջ, թէ ինչպէս Նորիմպերկի ու Ստրազպուերկի մէջ նորադանդից պաշտօնեայք, տեսնելով որ խոստովանութիւնը վերցուելով, ամենամեծ ապականութիւն բարուց սկսաւ տիրել ժողովրդեան մէջ, խնդրեցին աշխարհական իշխանութենէն որ նորէն հաստատուի խոստովանութիւն. և միթէ ասիկայ բաւական փաստ մը չէ, խոստովանութեան մեծապէս օգտակար ըլլալուն: Իրաւ որ, կ'ըսէ

Պ. Ռոսսէ, խոստովանութիւնը անբաւ եղեւնաւործութիւններ կը խափանէ, շնութիւններ, կնաթողութիւններ, թշնամութիւններ, և այլն և այլն: Ասոր վրայ կրնանք աւելցնել նորադանդ Քլաւս Հարմ' բրուսիացի քահանային վկայութիւնը, որ 1829ին Պէտլինի Ալետայաւական ըստած օրագրին մէջ կը հաստատէ թէ ամեն բանէ եւել թախանձանօք թագաւորէն խնդրելու բանն այն է որ խոստովանութիւնը հաստատէ, վասն զի այն է զօրաւոր ճար մը բարուց զեղծման առջևն առնելու: Վերը Բ. յօդուածին մէջ յիշատակեցինք, ըստ վկայութեան նորադանդ Ռայնալ մատենագրին, թէ ինչ մեծամեծ օգուտներ ըրաւ խոստովանութիւնը Բարակուայի հասարակապետութեան մէջ, ուր յանցաւորները ինքն իրենուն կուգային դատաւորներուն առջին յայտնելու զղջմամբ իրենց յանցանքը և արժանաւոր պատիժը խնդրելու: Խոստովանութեան ընդհանուր ընկերութեան ըրած այս օգուտներուն կը վկայէ նաև Չէրութթի հեղինակը, որ Միրապոյին մեծ բարեկամն էր, այսպէս ըսելով. «Մեղքերէ զրուումն ազգել, կամ ապաշաւանք, թումբ և արգել մը դնել անողամտութեանց դէմ, անմեղութեան զօրաւոր օգնականութիւն մը տալ, գողութիւններն արգելուլ, և եղածներուն հատուցումը ընել, խաղաղութեան, միաբանութեան, հարատակութեան, արդարութեան և ամենայն առաքինութեանց սէրը սնուցանել և զօրացնել, արմատաբի խլելով սրտերէ ախտից չար սովորութիւններն, անմիաբանութիւններն ու ըմբոստութեան ոգին, ասոնք

բոլորն ալ խոստովանա՛հօր պաշտօնն են. և վրայ կը բերէ թէ խոստովանութենէ աւելի յարմար բան չկայ, անսողիւտ պահելու բարուց ուղղութիւնը. անոր համար հասարակաց օգտի ամենակարեւոր բաներէն մէկն է: » Կարգացողն կը կարծէ թերեւս որ բարեպաշտ մարդու մը վրէկայութիւն ըլլայ այս մէջ բերածնիս. բայց Չէրութիի անցեալ դարու համբաււոր խռովարարներէն մէկն էր, և երանի թէ իր ըսածները իրեն նմանեացը վրայ աղղեցութիւն ընէին: Աս կերպ օգտաշահ դաս մ'ալ կու տայ Ռուսսո թագաւորաց, իր Եւիլիա ըսուած գրքին մէջ. « Չեր հիմակուան իշխանութիւնը, կ'ըսէ, առանց տարակուսի շնորհապարտ է քրիստոնէութեան. որ նոր զօրութիւն մը տուաւ անոր, և պակսեցուց ապստամբութիւններն և արինհեղութիւնը քիչցուց: Եւ այս յայտնի կ'ընենայ՝ երբ արգի կառավարութիւններն հինբրուն հետ բաղդատուին: Այս փոփոխութիւնս գաստիարակութեան արգիւնքը չէ. որովհետեւ կը տեսնանք գիտութիւն ծաղկած տեղուանք ալ որ մարդկութեան աւելի յարգ և մեծարանք մը չտրուեցաւ: Ըսածիս հաստատութիւն են աթենացոց, եգիպտացոց, հռովմէական և չինու կայսերաց անդթութիւնները: Գթութեան և ողորմութեան գործքերը աւետարանին արգիւնքն են: Ուղղափառաց մէջ խոստովանութիւնը ինչ փոխարինութիւններ և ինչ հատուցմունքներ ընել չիտար: »

Այս ըսածներնուս ճշմարտութիւնը ցուցնելու համար՝ խիստ շատ օրինակներ կ'ընայինք մէջ բերել, բայց մենք մէկ քանին միայն յի-

շենք հոս: Ուղղափառ զվիցցերացի մը իր ճամբորդութեանը մէջ մեծ գուժար մը դրամոյ գըտաւ. և խոստովանա՛հօրը յայտնելով, անոր յորդորմամբը Պէճնայի քաղաքական վարչութեան քով յաւանդ դրաւ, մինչև որ տէրը ելլէ: Այս դիպուածս խիստ մեծ աղղեցութիւն ըրաւ նորաղանդից վրայ: Ուրիշ տեղ մ'ալ զատկական խոստովանութեանց ժամանակ, ուղղափառ քահանայ մը նորաղանդից պաշտօնէի մը մեծ գուժար մը դրամոյ խաւրեց, ուսկից բոլորովին յոյսը կտրած էր նորաղանդ պաշտօնեայն: Այս մարդս որ ուղղափառութեան դէմ ըլլալով ամենայն սուրբ Խորհուրդները կ'արհամարհէր ու ծաղր կ'ընէր, աս բանէս այնպէս փոխուեցաւ, որ անկէ վերջը առիթ մը եղածին պէս՝ հառաչելով կ'ըսէր. « Պէտք է ընդունինք որ խոստովանութիւնը շատ լաւ բան է: » Տիկինն Տը-Ճանլիս իր մէկ գրուածքին մէջ կը պատմէ, որ վեց ամիս առաջ թագաւորական պալատին մէջ 10,000 ֆրանգի արժէքով բան մը գողցուած էր. և կարելի բան չէր գողը գուշակելը: Բայց վեց ամիս վերջը Սուրբ Եւստաքէոսի ժողովրդապետը բոլոր գողցուած բաները՝ որ իրեն յանձնուած էին, պալատը դարձուց: Տէ Տեպա անուն օրագրին 1859 ապրիլի 9 թուոյն մէջ կը կարգանք, որ Պօլիէօ բանտին առաքինի խոստովանա՛հայրը, հինգ տարուան մէջ 20,000 ֆրանգէ աւելի իրենց տիրոջը դարձուց. ասով յայտնի կ'ըլլայ, որ ատեանին ընել չկրցածը՝ խոստովանութիւնը առանց բռնութեան կ'ընէ:

Այսչափ օրինակներ, որ հազարաւորներէն հազիւ թէ մէկ քանին դրինք, կը ցուցնեն թէ

ինչ անբաւ օգուտներ ունի խոստովանութիւնը եթէ իւրաքանչիւր մարդու առանձին, և եթէ բոլոր ընկերութեան միանգամայն. որով յայտնի կ'իմացուի թէ որչափ մեծ և հարկաւոր բան է :

Գ. ԼՈՒԽ Գ.

ԿՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԵԱՆ ԴԷՄ ԵՂԱԾ ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

§ Ա.

Խոստովանանայրը կը խօսի.

Խոստովանութեան դէմ եղող իմաստակներէն շատերը, որպէս զի խոստովանութեան յարգը կոտորեն և արգելուն դուրիշները որ չխոստովանին, շատ մը զբարտաթիւններ կ'ընեն, որոնց մէկն ալ այս է. կ'ըսեն թէ խոստովանահարք խոստովանութեան մէջ իմացածնին ուրիշին կը յայտնեն: Բայց ո՞վ չգիտեր որ խոստովանահայրը խոստովանութեան մէջ լսածէն և իմացածէն չկրնար և ոչ բաւ մը գուրս հանել, և այս խոստովանահօր մեծ պարտք մ'է ՚ի բնական, յաստուածային և յեկեղեցական օրինաց: Նախ ըսինք ՚ի բնական օրինաց. վասն զի բնութիւնը մեզի կը սորվեցընէ, որ այն բանն որ մենք մեզմէ չէինք կրնար գիտնալ, այլ ուրիշ մը մեր վրայ ունեցած վստահու-

թեամբը կը յայտնէ, մենք ալ պէտք է մեր պատիւը պահելով՝ իրեն վստահութեանը արժանատր ըլլանք, իր դաղանիքը ոչ ումեք հաղորդենք: Աս բնական պարտքին վրայ կ'աւելնայ նաև աստուածայիլը. վասն զի Քրիստոս Տէրն մեր այս խորհուրդս հաստատելու ատեն, իրեն միակ նպատակն էր հաւատացելոց տըկարութեանը համեմատ և խկապէս օգտակար խորհուրդ մ'ըլլայ իրենց, ինչպէս կ'ուսուցանէ մեզի աւանդութիւնն ալ. և թէ որ խոստովանահօր աստուածազիր պարտք մը չըլլար գաղանիք պահելու, տարակոյս չկայ որ օգտակար չէր ըլլար մարդուս խոստովանութիւնը: Երրորդն է ըսինք եկեղեցական օրինադրութիւնը. որովհետև եկեղեցին ամենախիտ պատիժներ դրած է, որոնք որ խոստովանութեան կնիքը կը լուծեն. ինչպէս օրինակի համար, եթէ քահանայ մը աս յանցանացս մէջ գտնուի, կարգընկէց կ'ըլլայ, և խստակրօն վանքի մը մէջ կը բանտուի մինչև ցմահ: Ուստի ամենայն կերպով ապահով կրնայ ըլլալ ապաշխարողը, որ իր մեղքերը խոստովանահօրմէն գատ ուրիշը չիմանար:

Խոստովանահայրը այնպէս պարտաւորուած է լուծիւն պահելու, որ ինչուան կեանքն ալ կորսընցնելու վտանգի մէջ ալ ըլլայ, չի կրնար խոստովանութենէն զիտցածը յայտնել ուրիշի մը, և պարտական է ամեն բան յանձն առնուլ, քան թէ թեթևադոյն մեղք մը գուրս հանել: Այս բանիս գեղեցիկ օրինակ մը եղած է Յովհաննէս Նէպոմուկէնո, խոստովանահայր Յովհաննա կայսրուհւոյն, որ Վինկէսլաուս կայ-

սեր՝ Պոհեմիացւոց թագաւորին ամուսինն էր։ Այս կայսրը յիմարական խորհրդով ուզելով իմանալ իր լծակցին մեղքերը, միտքը դրաւ որ իր խոստովանութենէն կրնայ իմանալ։ Ի սկզբան կերպ կերպ խոստովանելով ուզեց համոզել զինքը, բայց անօգուտ եղան։ Վերջը սկսաւ սպառնալիքներ ու ծեծ ՚ի գործ դնել։ Բայց աւսոնցմով ալ իր վախճանին չհասաւ։ Վերջապէս յուսահատած կը սպառնայր զինքը մեռցնելու. որուն սուրբը աներկիւղ պատասխան տուաւ թէ՛ « Կրնաս սպաննել զիս, բայց ոչ խօսեցնել։ » Անգութ և բարբարոս թագաւորը՝ տեսնելով որ բնաւ կերպով մը իր վախճանին չկրցաւ հասնիլ, Մոլտավա գետը նետել տուաւ զսուրբը, որով խոստովանութեան գաղտնիքը պահելու համար՝ մարտիրոսութեան նախանձելի պսակովը պսակուեցաւ Երանելին։ Աս զխաղածս պատահեցաւ 1585ին. ու 1719ին, երբոր սուրբին նշխարաց արկղը բացին, տեսան որ բոլոր մարմինը մոխիր դարձեր էր, և լեզուն միայն ողջ, անարատ ու վարդագոյն կեցեր էր՝ ՚ի մշտնջենաւոր նշան աստուածային հաճութեանը. և բաղումը ահանատես եղած են աս հրաշիցս, և ցայսօր ամեն տարի բաղում ուխտաւորք կը դիմեն ՚ի յարգութիւն իր նշխարացը, և իրեն հրաշագարդ լեզուին։ Նոյնպէս Երանելին Սարբանտէր, որ էր Օլմիցի թէմին մէջ ժողովրդապետ մը, չարատանջ մահուամբ կեանքը վճարեց, որպէս զի խոստովանութեան անլուծանելի կընէրը չքակէ։

Արդեօք հասարակաց օգտի մը համար կըր-

նայ խոստովանահայր մը խոստովանութեան կնիքը լուծել։ Չէ. այնչափ որ եթէ տէրութեան մը կործանման վտանգ ալ ըլլայ, չկրնար դարձաւ իր խոստովանութենէն զիտցածը դուրս հանել։ Յիսուսեան Հայրն Կառնէ, Յակոբ Ա. Սկովտիոյ թագաւորին ժամանակ, ՚ի խոստովանութենէ գիտնալով որ տէրութեան գէմ դաւադրութիւն մը կար, ոչ ումքը յայտնեց դաւադրութեան վերահաս վտանգը. ուստի 1606ին աս բանիս համար անիրաւ տեղը մահուան դատապարտուեցաւ, և աստուածային համակամութեամբ յօժարակամ մեռաւ։

Ըսածներնէս յայտնի կ'ըլլայ որ և ոչ քաղաքական ատեանը կրնայ պարտաւորել խոստովանահայր մը որ իր գիտցածը յայտնէ դատաւորին՝ յօգուտ այլոց. և աս բանիս նկատմամբ կրնայ խոստովանահայր մը թէ որ պէտք ըլլայ երգմամբ ալ հաստատել, թէ ինքը այդ բանը չգիտեր։ Վասն զի խոստովանահայր մը յատենի խոստովանութեան, ոչ իբրև մարդ կը նստի, այլ իբրև Աստուծոյ փոխանորդ, և կերպով մը իբրև ինքն Յիսուս Քրիստոս. և ապաշխարողն ալ ոչ թէ մարդու, այլ իբրև Աստուծոյ փոխանորդին, իբրև Յիսուսի Քրիստոսի կը յայտնէ իր յանցանքները. ատով քահանային պաշտօնը կ'ըլլայ գերմարդկային, որով անկախ և ազատ ՚ի մարդկային դատաստանաց. անանկ որ ոչ դատաւոր մը, ոչ թագաւոր մը, ոչ եպիսկոպոս մը, և ոչ պապը ինքնին կրնայ խոստովանահայր մը խոստովանութենէ գիտցածներուն վրայօք բան մը հարցնել. և եթէ հարցնելու ալ ըլլայ, խոստովանահայր պարտ-

քրն է բացէ 'ի բաց մերժել այնպիսի սրբապիղծ հարցման պատասխանը: Սուրբն թովմաս կ'ըսէ որ՝ « Մարգը՝ իբրև մարդ միայն կրնայ հարցուիլ դատաստանի մէջ. ուստի աս պատճառաւ, խոստովանահայր մը իր խղճին առանց վնասելու կրնայ ըսել որ ինքը չգիտեր դայն՝ զորն որ ոչ իբրև մարդ, այլ իբրև Աստուած գիտէ: »

Այս ճշմարտութիւնս նաև աշխարհական ատեաններն ալ ընդունած են, որով յամին 1810ին օգոստոսի 17ին, Գաղղիոյ մէջ ստորնագոյն ատեանը երբ կը բռնազատէր խոստովանահայր մը, որ 'ի խոստովանութենէ գիտցածը յայտնէ, բարձրագոյն ատեանը ազատ ըրաւ քահանայն այդ պարտաւորութենէն, առանկ վճուելով. « Գատաւորք պէտք է մեծարեն և մեծարել տան խոստովանութեան զաղտնութիւնը. անանկ որ ոչ երբէք խոստովանահայր մը պէտք է պարտաւորուի գիտցածը յայտնելու, և ոչ իսկ պէտք է հարցուի խոստովանութեան մէջ լսածներուն վրայօք: » Նոյն ճշմարտութիւնը կամայ և ակամայ ընդունած են նաև նորադանդ տէրութեանց ատեաններն ալ. օրինակի համար 1815ին Միացեալ Նահանգաց Նիւ-Եօքք քաղքին մէջ, ատեանը ուղղափառ քահանայի մը հարցումն ըրաւ գոզութեան մը վրայօք, որ ինքը 'ի խոստովանութենէ կրնար գիտնալ: Երբոր քահանայն չուզեց պատասխան տալ, վերնագոյն ատեանը անպարտ արձակեց զինքը աս պարտաւորութենէն ըսելով. « Երբոր քահանայի մը, որ իր խոստովանորդուց զաղտնեացը աւանդապալհ

է, խղճին վրայ բռնութիւն ըլլուի, այդ ուրիշ բան ըսել չէ, եթէ ոչ զրկել ուղղափառները իրենց խորհուրդներէն: »

Բայց կարելի է ըսնալ ոմանք՝ թէ կրնայ ըլլալ, որ խոստովանահայր մը խենթեանալով, կամ միտքը ցնդելով՝ առանց իսկ ուզելու խոստովանութեան զաղտնիքը յայտնէ: Արշափ որ կարելի կրնայ երևնալ այս առարկութիւնս, նոյնչափ ալ մէկալ կողմանէ կը տեսնենք որ աստուածային նախախնամութիւնն այնպէս հսկեր է խոստովանութեան զաղտնեացը վերայ, որ ոչ երբէք թողուցեր է որ յայտնուի: Խիստ շատ օրինակներ կան խենթեացած խոստովանահարց, բայց և ոչ մէկ մը որ խոստովանութիւնը յայտնած ըլլայ. և որ զարմանալին է, շատ անգամ տեսնուած է որ այն իրենց յիմարական անհաստատ երևակայութիւնը նիւթէ նիւթ անցնելով, ինչուան խոստովանարանին քով եկեր հասեր են, բայց և ոչ բառ մը ըսած են լսած մեղքերնուն վրայօք. շատ անգամ ալ եղած են հետաքրքիր մարդիկ, որ չարութեամբ հարցումներ ըրեր են այնպիսի խոստովանահարց խոստովանութենէ գիտցած բաներնուն վրայօք. բայց անոնք չէ թէ միայն այսպիսի անմտութեանց պատասխան չեն տուած, այլ և կատղելով քովերնէն վնասեր են: Այսպէս պատահեցաւ Հուլիէր քահանային, որ մտքի հիւանդութեան պատճառաւ խենթանոցը գրուած էր. իր ծանօթներէն ոմանք այցելութեան զացած ըլլալով իրեն, հարցուց մէջերնէն մէկը թէ՛ դու որ խոստովանահայր եղած ես, ըսէ մեղի տեսնանք քանի

մը բան... Հաղիւ թէ լսեց աս խօսքերս, կատ-
ղելով սկսաւ կանչել. « Ով անօրէն ամսա-
րիշտներ որ ինձմէ խոստովանանքի բան կուզէք
խմանալ, շուտ կորսուեցէք ասկէց. չէք գի-
տեր որ ատանկ բանի վրայ խօսիլ չըլլար: »

Ասկէց աւելի դարձանալի է Աստուծոյ նա-
խախնամութիւնը, որ ոչ երբէք թող տուեր է
անկարգ օրինադանց քահանայի մը այն աստի-
ճան անօրինիլ որ ինչուան խոստովանութեան
գաղտնիք մը յայտնած ըլլայ. յայտնի է թէ լու-
տերի ատեն որչափ քահանայք ու կրօնաւորք
ամապարշտեցան, ինչուան կրօնքնին ու հաւատք-
նին ալ ուրանալով և ամեն տեսակ անկար-
գութեանց տալով զիրենք, բայց ոչ երբէք խոս-
տովանութեան կնիքը լուծող մը գտնուեցաւ.
նոյնը կը տեսնուի նաև Գաղղիոյ խոտովութեան
ատեն, որ այնչափ ցաւալի զեղծմանց և ան-
կարգութեանց մէջ, այս անօրէնութեան օրի-
նակ մը չկայ. այնպէս որ և ոչ այսպիսի անկարգ
կենաց ետևէ եղող զինով քահանայից բերնէն
խօսք մը կրցեր են առնուլ. այլ ինչ որ խն-
թեցած քահանայից համար պատմեցինք վերը՝
նոյնը հանդիպեր է ասոնց ալ:

Արդ այս ամեն ըսածներնէս յայտնի կ'ըլլայ,
որ ոչ խոստովամբ, ոչ սպառնալեօք, ոչ մտա-
բախտութեամբ, և ոչ իսկ հաւատուրացու-
թեամբ և կամ զեղծմամբ վարուց, եղեր է
խոստովանահայր մը որ իր խոստովանորդուց
գաղտնիքը դուրս հանէ: Եւ նոյն ամենագոր
նախախնամութիւնն Աստուծոյ կը հսկէ միշտ
խոստովանողաց՝ որ ինչ և իցէ մեղքերը երբէք
չյայտնուին:

§ Բ

Խոստովանահայրը կը սրբոյի.

Այս առարկութիւնը առջինէն աւելի անտե-
ղի կ'երևայ մեզի: Նախ և առաջ պէտք է գիտ-
նալ, որ խոստովանահայրը՝ Քրիստոսի Յիսուսի
պաշտօնեայն, փոխանորդն ու տեղակալն ըլ-
լալով, այնպէս կարեկցութեամբ ու քաղցրու-
թեամբ կը վարուի խոստովանորդուց հետ,
ինչպէս որ կը վարուէր Քրիստոս մեղաւորաց
հետ՝ երբոր երկրիս վրայ էր: Քրիստոս Տէրն
մեր՝ մեր երկնաւոր վարդապետը, ոչ երբէք
խստութեամբ վարուեցաւ ապաշխարող մեղա-
ւորաց հետ, որոնք որ կուզային իրմէ թողու-
թիւն խնդրելու. նոյնպէս քահանայն ալ ապաշ-
խարող հոգին այնպէս կ'ընդունի, ինչպէս ըն-
դունեցաւ Քրիստոս Մատթէոս մաքսաւորը,
Չաբէոսը, Մագթաղենացին ու շնացող կինը,
և ուրիշ ամեն տեսակ մեղաւորները: Խոստո-
վանահայր մը մեղաւորին ծանր մեղքերը լսե-
լով, ոչ կը սարսափի և ոչ ալ կ'այլալլի, այլ
մանաւանդ աւելի մխիթարուելու պատճառ
ունի, որ խոստովանութեան միջոցաւ, սատա-
նային դերի եղած հոգի մը դժոխաց իշխանու-
թենէն ազատելով՝ Քրիստոսի ճառայ կ'ընէ:
Լաւ գիտէ խոստովանահայրը, որ Քրիստոսի
ըսածին պէս, իբրև բժիշկ հողեւոր՝ իր ճար-
տարութիւնը հիւանդներուն վրայ պիտի ցը-
ցունէ, ևս առաւել ծանր հիւանդներուն՝ քան
թէ առողջներուն վրայ. վասն զի « Ոչ է պիտոյ

բժիշկ ողջոց, այլ հիւանդաց.» և թէ քահանայ եղեր է՝ ոչ թէ արգարներն 'ի շնորհս Աստուծոյ կոչելու, այլ մեղաւորները. և այն է բուն քահանային պաշտօնը:

Բայց ենթադրենք թէ խոստովանահայրը կը սրբողի, միթէ մեղաւորն ալ կերպով մը յանդիմանութեան արժանի չէ, զԱստուած անողորմաբար վշտացնելուն համար: Եւ խոստովանահօրը սրբողելուն վախճանն ի՞նչ է. ան չէ որ մեղաւորը զգաստանայ, ճանչնայ իր մեղքերուն ծանրութիւնն ու չարութիւնը, զգածուի սուրբ երկիրդիւ մը, ու ետ կենայ նորէն մեղանչելէն: Ուրեմն՝ ապաշխարողը փոխանակ վախճալու այն յանդիմանութենէն, պէտք է փափաքի որ խոստովանահայրը թոյլ չըլլայ, հարկաւոր եղած խստութիւնն ընէ, և իբրև հոգևոր հայր խրատէ և յանդիմանէ. պէտք է մտածէ որ աւելի լաւ է խոստովանահօր մը յանդիմանութիւնը լսել, քան թէ Քրիստոսի այն ահաւոր ատենին առջին զինքը բարկացած տեսնել. և այս է ահա՝ ուսկից ազատելու համար զանհիւա՛ կը ստիպուի խոստովանահայրը երբեմն սրբողած երևցնել ինքզինքը, իբրև գորովազուծ հայր մը, իր որդւոյն մեծազոյն բարեացը համար:

§ 9.

Մեղքերս խոստովանելով՝ խոստովանանայրը համարմունքը կը կրսեցընէ վրաս.

Այս մտածութիւնս կերպով մը սրտերնուս խորը թաղուած հպարտութեան հետեւանք մըն է, որով չուզեր ապաշխարողը յանցաւոր երևնալ խոստովանահօր առջև. որ ընդ հակառակն եթէ խոնարհութիւն ունենար, որ հիմն է ամենայն քրիստոնէական սուսքիսութեանց, չէ թէ միայն աս տագնապս չէր կրեր, այլ նաև կը փափաքէր որ իր ինչ ըլլալը գիտնայ խոստովանահայրը, և իր արժէքէն աւելի համարումն չունենայ վրան: Վասն զի ինչ օգուտ ունի մեզի, որ մարդիկ լաւ համարումն ունենան վրանիս, և յետոյ յախտենական դատապարտութեան արժանի ըլլանք: Եւ դարձեալ խոստովանահայրը՝ որ գերմարդկային ու աստուածային իշխանութեամբ մը Քրիստոսի փոխանորդութիւնն ունի, միթէ ինքն ալ ուրիշներու պէս տկարութեամբ զգածեալ չէ: Ճի կըրնար ինքն ալ իր խոստովանորդոյն պէս մեղանչել, և թերևս քան զայն ալ աւելի բազմաթիւ ու ծանր մեղաց մէջ իյնալ. և ահա ասոր համար զիտէ կարեկից ըլլալ: Թող որ խոստովանահայրը տեսնելով իր ապաշխարողին ճշմարիտ գիղջն ու դարձը, փոխանակ համարումը կորսնցընելու, աւելի սէր ու համարումն կունենայ վրան՝ երբ կը տեսնայ անոր զգաստութիւնն ու խմայտութիւնը, որ կ'ուզէ

իր հոգւոյն մնասուցը դարման տանիլ, և իբրև հիւանդ մը բժշկի կը դիմէ: Ինչպէս կրնայ սրբադողլլ. միթէ իմաստուն բժիշկ մը կրնայ սրբադիլ հիւանդին թէ ինչու հիւանդացեր ես, և կամ հիւանդանալէդ վերջը ինչու խորհուրդ հարցնելով, խրատ խնդրելով դարման կ'ուզես ինձմէ. ոչ ապաքէն կարեկցելով հիւանդին, իր ջանքն ալ անոր ջանիցը վրայ կ'աւելցընէ, որ կարենայ թեթեցնել իր վշտակրութիւնն. և ասով բնականապէս իր վրայ հոգ ու դարման տանելուն համար, վրան աւելի գութ ու սէր մը կ'ունենայ: Ահա ասոնք են խոստովանահօր մը մտածութիւններն ու զգացմունքը, որ և իցէ մեծ մեղաւորի մը նկատմամբ որ իրեն հոգևոր բժշկութեանը կը դիմէ. վասն զի լաւ գիտէ քահանայն որ սխալիլը ամենուն է, բայց սխալմունքը ճանչնայն ու անոր դարման տանիլը սակաւուց տրուած է. և է գործ իմաստութեան, և Աստուծոյ մասնաւոր շնորհացն արդիւնք: Այս ուրեմն ոչ որ 'ի մեղաւորաց պիտի վախնայ որ խոստովանելով համարումը կը կորսնցընէ, այլ մանաւանդ թէ կը ստանայ:

§ 7

Մեղք ունիմ գոր խոստովանաւոր ըսելու
կամալեմ.

Ո՛հ քանիններ արդեօք այս անիծեալ ամօթովս դատապարտեալ, այսօրուան օրս կը տանջուին անէջ զեհնեին մէջ. և քանիններ

ընդ հակառակն յաղթելով և ոտքի տակ անելով աս ամօթը, փրկութեան հասեր և անըստառ ուրախութեամբ կը զուարճանան այս օր երկինքը: Պէտք է աղէկ մտածենք որ կամ հոս աս ամօթը պիտի կրենք, և ան ալ միայն մէկու մը առջև, որ լսելն ու մոռնալը մէկ կ'ընէ. և կամ Քրիստոսի ահեղ հրապարակին առջև, ուր որ բոլոր բովանդակ մարդկութիւնը ներկայ պիտի գտնուի. և որ ցաւալին է հոն ալ մեր ակամայ խոստովանութիւնը ոչ միայն անօգուտ պիտի ըլլայ մեզի, այլ ճշմարիտ և յաւիտենական ամօթով պիտի լեցընէ զմեզ, և ամենուն մտքին մէջը անջնջելի պիտի մնան մեր ամօթալի մեղքերը: Եւ դարձեալ պէտք է զնենք մտքերնիս, որ չէ թէ մեր պարտքը կատարելու համար խոստովանելէն ամբջնալու է, այլ մեղք ընելէն: Անգամ մը Սոկրատայ աչկերտներէն մէկը վատահամբաւ տունէ մը գուրս ելլելու ատեն, տեսաւ հեռուէն որ Սոկրատ զէպի իրեն կու գար, ու մէկէն ներս քաշուեցաւ: Բայց Սոկրատ որ տեսած էր զինքը, երբոր տանը առջևը հասաւ, անունով կանչեց զինքն ու ըսաւ. « Գուրս ելիր հոնկէ, ուր մտնալու ատեն պէտք էիր ամբջնալ, և ոչ թէ ելլելուդ: » Աս մտածելով այնչափ հին ու նոր օրինաց մէջ դարձի եկող սուրբերը չամբջցան ապաշխարելու. և իրենց դարձովը անմահական անուն ու փառք ժառանգեցին: Ասոնց մէջ նշանաւորներէն մէկն է Սուրբն Օգոստինոս Հիպպոնայ եպիսկոպոսը, որ իր ապաշխարութեամբը և առ Աստուած դարձովը գո՛հ չըլլալով, ուզեց յայտնել՝ չէ թէ միայն իր

ժամանակակիցներուն, այլ նաև մեզ յետնոցս իր մեղքերն և իր ինչ ըլլալն՝ իր խոստովանու-
րիւն անուանեալ գիրքովը, որ աս վախճանիս
համար գրած է: Բայց միթէ ասով իր անունը
աւրեց կամ վատահամբան զարգիւթեան
առջև. ոչ ապաքէն սյսչափ դարերէ ՚ի վեր
խորաններու վրայ, ու մեր սրտերուն մէջ կը
մեծարի ու կը փառաւորուի: Վերջապէս ու-
րիչ ճամբայ չկայ. կամ ամօթը յազթելով փր-
կութեան հասնելու է, և կամ չկարենալով յազ-
թել՝ դատաւարտիլ: Եթէ ողորմածն Սասունած
հրամայած ըլլար հրապարակական խոստո-
վանութիւն ընել՝ որպէս զի մեզաց թողութիւն
գտնենք, հարկ էր որ ընէինք՝ յաւիտենական
դատաւարտութենէն խաղտելու համար: Բայց
որովհետև բարեգթութեամբ՝ մեր մարդկային
տկարութեանը զիջանելով, առանձնական և
ճածուկ խոստովանութիւն միայն կը պահանջէ
մեզմէ, մէկու մը միայն յայտնելով մեր մեղ-
քերը, և այն ալ մեր ուղած և ընտրած քահա-
նային, ինչ գծուարութիւն ուրեմն կը մնայ
խոստովանելու մեր ամօթալի մեղքերը ևս,
երբ նա ալ որուն կը խոստովանինք, մեզի
նման ողորմելի մարդ մըն է, և Քրիստոսի օ-
րինակաւը ամենայն սէր և զթութիւն կը բա-
նեցնէ, զիւրացնելով մեզի մեր խոստովա-
նութիւնը, և իրեն երկնային պաշտօնովը՝ փա-
կելով մեր առջին գծոյթին դոները, և արքայու-
թեան դոները բանալով: Ա՛յ է, որ ծովը ինկած
ըլլալով, ձեռք չերկրնցներ ան բարերար նա-
ւաստուոյն որ զինքն ազատել կ'ուզէ: Այամ ո՛վ
է՝ որ անդունդի մը մէջ ինկնալու ատեն, սի-

րով յանձն չառնուր այն թեթև ցաւը, որ բա-
րեկամ ձեռք մը իր մազերէն բռնելով՝ խալըսէ
զինքը այն վտանգէն: Նոյնպէս նաև մեղաւո-
րը՝ ազատելու համար այդ անել անդունդին
մէջ ինկնալէն, որուն եղերացը քով կը գտնուի
իր մահացու մեղքերովը, պէտք է որ խոստո-
վանելու թեթև պատիժն ու ամօթը յանձն առ-
նու, որպէս զի կարենայ ազատիլ յաւիտենա-
կան մահուանէն:

Այն խեղճ ողորմելիներն որ այս ամօթոյս
չկարենալով յազթել, կամ գէշ կերպով խոս-
տովանանք եղեր են՝ ճածկելով մեղքերնին, և
կամ չեն ուղած խոստովանիլ՝ և ան պատճա-
ռաւ դատաւարտուեր են, արգեօք ինչ անո-
ղորմ ցաւով չեն տանջուիր այսօրուան օրս
մեղքերնին պահեղուն համար: Եթէ կարե-
նային նորէն կենդանանալ, տարակոյս չկայ որ
իրենց ամենէն աւելի ծանր և ամօթալի մեղ-
քերն ալ չէ թէ միայն քահանայի մը առանձին,
այլ հրապարակի մէջ բազմութեան առջին ալ
խոստովանելու չէին ամաչեր, միայն թէ կա-
րենային ազատիլ իրենց պատիժներէն: Բայց
այն խեղճ հոգիներուն համար, ալ ճարճարակ
չկայ: Մակայն անոնք որ այս գրքոյկս կը կար-
դան, կրնան դեռ դարման տանիլ իրենց չա-
րեացը՝ թէպէտ և ամենամեծ ըլլան մեղքեր-
նին, անառակ որդւոյն պէս զիմելով Սասու-
նոյ ոտքը և խոնարհելով իրեն պաշտօնէին
առջին որ իբրև հայր բարեգութ պատրաստ է
ընդունել զիրենք իր զիրկը և սիրով վարուիլ
հետերնին: Իսկ ո՛վ որ յամառելով իր մեղքը
կը ճածկէ, վախնայ որ իրեն ալ նոյնը չպատա-

հի, ինչ որ պատահեցաւ սպանիացի դժբախտ օրիորդի մը:

Սրբակաց քարոզչին մէկը՝ որ 'ի Սպանիա քարոզութիւն կ'ընէր, հիւանդ օրիորդէ մը կանչուեցաւ, որ ծանր վտանգի մէջ էր: Այս օրիորդս լաճ ըլլալով առաջուց այս քահանային ոգեշահ քարոզները, մտքը դրեր էր որ իրեն խոստովանի: Դատ ուրախութեամբ ու սիրով ընդունեցաւ ղխոստովանահայրը, և արտասուախառն հեկեկանօք կատարեց իր խոստովանութիւնն, 'ի մեծ ցնձութիւն և 'ի շինութիւն խոստովանահօրը: Խոստովանահայրը ամեն բան լմնցընելով, իր կրօնակից ընկերոջը հետ՝ որ առաքինական ու սրբակեաց անձն մըն էր, վանք դարձաւ: Իր սրբակեաց ընկերը վանք դառնալուն պէս, մէկէն մեծաւորին երթալով կը յայտնէ, որ այն միջոցին որ այդ օրիորդը կը խոստովանէր, հեռուէն այնպէս մը երեցեր է իրեն, որ իբրև թէ պատէն երբեմն երբեմն սև ձեռք մը երկըննալով՝ օրիորդին բերանը կը գոցէր. և թէպէտ ամենայն կերպով հաւաստի էր ինքը աս տեսիլքիս վրայ, բայց չէր համարձակէր խոստովանահօրը ըսելու: Մեծաւորը կը կանչէ մէկէն ղխոստովանահայրը, և կը հրամայէ որ շուտով նորէն դառնայ իր սպաշխարող օրիորդին, ու ղինքը կատարեալ զղջումի յորդորէ: Ա'ելլայ կերթայ խեղճը գիշերով, և երբ տանը առջև կը հասնի, լացի ու ողբի ձայներ կը լսէ ներսէն. ներս մտնելով կ'իմանայ որ հիւանդին վրայ այլայլութիւն մը եկեր ու ժամ մը առաջ մեռեր էր: Դատ կը տրամի աս բանիս վրայ, և առանց

ձայն մը հանկու տնեցոց, կ'ելլայ եկեղեցի մը կ'երթայ, և լալազին Աստուծոյ առջև ինկած կը խնդրէ, որ յայտնէ իրեն այդ խեղճ օրիորդին վիճակը: Եւ ահա քիչ մը ատենէն կը տեսնէ յոգս կապեալ կաշկանդեալ մէկը, որ դողդոջուն ու ահաւոր ձայնով մը կ'ըսէր իրեն. Ի դուր է. ալ ասկէ վերջը ինձի համար աղօթք մի ընէր. ես այն օրիորդն եմ որ քիչ առաջ քեզի խոստովանեցայ. բայց ամօթալի մեղք մը ծածկելուս համար, որ քանի տարի առաջ մէկու մը հետ ըրեր էի, և ամօթէս բնաւ չէի կրցած խոստովանիլ, յաւիտենական տանջանաց մատնուեցայ: Աս ըսելով աներևոյթ կըլլայ ահաւոր ձայն մը հանելով: Ա'վ քանիներ այսպէսով յաւիտենական տանջանաց դատաւարտուած են:

§ Ե

Խոստովանահայրը խիստ է և սաստիկ պահանջող.

Դատ անգամ լսուած դանդառներէն մէկն ալ այս է, թէ խոստովանահայրը շատ բան կը պահանջէ 'ի խոստովանորդոց. անձանց ու ընտանեաց հանդամանքը չի կռներ. չնայիւր թէ որպիսի ժամանակի մէջ կ'ապրինք. թէ որ ընտանեաց մէջ կենալու ըլլար, ամեն բան աչքովը կը տեսնէր, և ան ատեն ուրիշ կերպով կը դատէր. բռնութեամբ սուրբ կ'ուզէ ընել զմարդ. սաստիկ խղճահար է, և կ'ուզէ որ ամենքը ի-

րեն պէս մտածեն ու ընեն: Ասոնցմով և ուրիշ աս տեսակ խօսակցութիւններով, հաղիւթէ տարին մէյ մը կը խոստովանին, ան ալ առ հարկի, չուզելով, և որ չարն է անմեղներուն միտքը կը պղտորեն: Տարակոյս չկայ որ այդպիսիներն քրիստոնէութեան անունն ունին և ոչ հոգին. իրենց հաճոյիցը ու խելքին համեմատ կ'ուզեն գործել, և ոչ ըստ Աստուծոյ. և թէ փոյթերնին չէ խոստովանութեամբ թողութիւն ընդունել մեղքերնուն, ու յաւիտենական փրկութիւն զտնել: Ասան զի այն որ իր հոգւոյն փրկութեանը հոգ ու խնամք ունի, և իր մեղացը թողութիւն կը փափարի, չէ թէ միայն չտժգոհար իր խոստովանահօրը վրայ, այլ նաև կը փափարի որ խոստովանահայրը իր զխոցածին և ուղածին պէս ուղղէ զինքն և խրատէ, առաջնորդելով իր յաւիտենական փրկութեանը ըստ Աստուծոյ կամացը, և ոչ ըստ իւր ախտաւոր ու տկար տեսութեանցը:

Միթէ կրնայ բամբասել մէկը զբժիշկը, ըսելով թէ սատարի պահանջող է, և կ'ուղէ որ ամենապարտաւորներն անվրէպ կատարուին. մինչդեռ զիտէ բժիշկը ինչ որ կ'ապաւրէ. զիտէ որ այն զեզը անվրէպ կարևոր է ան հիւանդութենէն ազատելու համար. և որպէս զի վերադարձ չընէ հիւանդութեանը՝ այս կամ այն զգուշութիւններն կարևոր են: Նոյնպէս ոչ երբէք չափազանց պահանջող կրնայ ըսուիլ խոստովանահայր մը, որ իր խոստովանորդոյն հոգևոր հիւանդութիւնները ճանչնալով, կը պահանջէ որ այդ հոգևոր դարմաններն ընէ, որպէս զի ՚ի յաւիտենական մահուանէ կարև

նայ ազատիլ: Միթէ մեծ յանդգնութիւն մը չէ՞ հիւանդի համար, որ ինքը ուղէ հրամայելը ժըշկին, ու ինքն իրեն զեղերն ընտրէ, չուզած զեղերը չառնէ. այդպիսի հիւանդը, փոխանակ առողջանալու, իր մահը կ'երագէ: Յար և նման մեղաւոր հոգի մըն ալ, որ հոգևորապէս հիւանդ ըլլալով, եթէ անհնազանդ զըսնուի իր հոգևոր բժշկին, մեծապէս վախ կուտայ իր յաւիտենական փրկութեանը վրայ:

Ըսածներնէս ցարդ յայտնի կ'ըլլայ, որ խոստովանորդին պարտական է յամենայնի հնազանդիլ հոգևոր հօրը, միտքը դնելով որ իր բարոյն համար կ'ընէ ինչ որ կ'ընէ: Բայց աս բաներուս ճշմարտութիւնը ան ատեն միայն լաւ պիտի հասկընանք, երբ աշխարհքիս տեսարանին վարագոյրը մեզի համար գոցուելով ամեն մարդկային կրքերն դադրին. և ան ատեն պիտի ճանչնանք թէ որչափ իրաւացի, մանաւանդ թէ զիջողական են եղեր մեր խոստովանահարց պահանջմունքները: Երանի մեզ, եթէ յաւիտենական ցաւոց ու ապաշաւանաց առիթ չըլլայ մեզի այս ճշմարտութեանց զիտութիւնը:

§ 2

Ինճի համար տարին սեզամ մը խոստովանիլը
բաւական է .

Կը զտնուին ոչ սակաւ որ խոստովանութիւնը առ հարկի և իբրև ծանր ու անտանելի բև ու մը սեպելով, հաղիւթէ տարին անգամ մը կ'ուզեն խոստովանիլ: Այսպիսիք խղճներին

հանգչեցնելու համար, եկեղեցւոյ գոնեա տարին անգամ մը խոստովանելու խիստ պատուէրը՝ ուղածնուն պէս քաջըռտելով, կ'ըսեն թէ եկեղեցւոյ հրամանը պարզ տարին անգամ մը խոստովանիլ է, և ոչ աւելի. ուստի խոստովանաձօր տարւոյն մէջ հինգ վեց անգամ մը խոստովանելու իրաւացի յորդորը՝ աւելորդ ինքնաձնար խստութիւն մը, խղճահարութիւն, ու բան գործ չունեցող մարդու գործ կը սեպեն. և այն պտտճառաւ կ'արհամարհեն խոստովանաձօր ըսածը, և այնպիսի խոստովանաձօր մը 'ի խնդիր կ'ելլեն՝ որ այդ թուլութեան ձայն չհանէ: Բայց ինչպէս որ յայտնի է՝ այս կանոնը դնողը Վատերանու Գ. Ժողովն եղաւ երեքտասաներորդ դարուն մէջ: որ տեսնելով հաւատացելոց թուլութիւնը որ տարիներով չէին խոստովաներ, ստիպուեցաւ այս պատուէրըս դնելու, որ գոնեա տարին անգամ մը խոստովանին, ապա թէ ոչ եկեղեցւոյ անգամակցութենէ կը գրկուին: Արդ Ժողովքին որոշումը այս որոշ և բացայայտ բառերովն է. « Ամենայն հաւատացեալ յերկոցունց սեւից, յարբունս հասնելնէն ետեւ, գոնեա տարին անգամ մը խոստովանին մեղքերնին... և առ նուազն գոնեա 'ի Զատիկ' հաղորդութեան խորհրդին մօտենան: » Սուրբ Ժողովքին որոշմանը մէջ կրկին անգամ գոնեա բառը գրուած ըլլալը, յայտնի կը ցուցնէ՝ որ Ժողովքը կ'ենթադրէ՝ թէ՛ տարին շատ անգամ խոստովանելու է. և եթէ մէկը ծուլանայ, գոնէ տարին անգամ մը խոստովանելու է, որ 'ի հոգեւոր հաղորդակցութենէ եկեղեցւոյ 'ի սպառ չկտրուի: Բայց

ենթադրելով ալ որ եկեղեցին բաւական սեպած ըլլար տարին անգամ մը խոստովանիլը, և աւելին բնաւ չպահանջեր, միթէ հոգւոյն փրկութեանը փոյթ ունեցող մը, ինչպէս ամենքնիս պէտք է ունենանք, կրնա՞ր հանգիստ քուն ըլլալ՝ մահուչափ մեղքով մը զԱստուած վշտացնելէն վերջը, մինչդեռ չգիտեր թէ երբ և ինչ կ'երպով պիտի հասնի իրեն մահը: Եթէ հանգիստ քուն կ'ըլլանք՝ բսել է թէ չենք մըտածեր մեր յաւիտենական փրկութեանը վրայ. ապա թէ ոչ՝ ո՞վ խոստացեր է մեզի դատկական խոստովանութենէ մը ետքը մեռնելնիս. ոչ ապաքէն ամեն օր ամեն ժամ ամեն վայրկեան հարիւրաւորք ու հաղարաւորք կը մեռնին, ու մանք յանկարծական մահուամբ, այլք ժամանակ չունենալով պատրաստուելու բարի մահուան մը՝ զգայութիւննին կորսնցընելով, ու շատերն ալ ապաշխարելու գործունեայ կամք ու յօժարութիւն չզգալով այն տազնապողական ու շփոթութեան վայրկենիմ: Այն պատճառաւ երանի կու տայ Տէրն մեր յԱւետարանի այն ծառային, որ իր տիրոջը կամքը զիտնալով, իր ամեն պարտքը կատարած, հանգիստ սրտով կը սպասէ իր տիրոջը դալուն: Եւ որն է արդեօք մեր երկնաւոր տիրոջ ու հօրը կամքը՝ մեր անձանց սրբութիւնն ու փրկութիւնը: Բայց ո՞վ է ան մարդը որ տարին անգամ մը խոստովանելով՝ իր անձին սրբութիւնը պահէ, ու փրկութեանը վրայ փոյթ ունեցող սեպուի. կարծեմ՝ և ոչ որ. վասն զի՝ նոյն իսկ այդ անհոգութիւնն որով Աստուծոյ հետ հաշտուելու անփոյթ կ'ըլլայ մէկը, ընդդէմ է աւետարանա-

կան ողբոյն ու խորատուցն, որ կը սորվեցընէ մեզի որ եթէ մէկու մը պարտք ունինք՝ դատաւորին առջին չեղած ճամբան երթալու ժամանակ ջանանք սրբել ու մաքրել մեր հաշիւը, որպէս զի չըլլայ թէ մեր ոսոխը զմեզ բանտը ձգէ: Արդ ո՞վ է սատանայէն աւելի չար ոսոխ, և Սրտուծմէ աւելի արգար ու խիստ դատաւոր մեզի համար: Բայց այնչափ աւելի պիտի փութանք մեր հաշիւը սրբելու, որչափ որ Աւետարանին ըսածին համեմատ չենք գիտեր ոչ դօրն և ոչ զժամանակն, յորում Սրտուծամեզ պիտի պահանջէ այդ հաշիւը. այս միայն զիտենք որ մեր չկարծած օրն ու ժամը պիտի պահանջէ:

Արդ խոստովանաչօր այդ պահանջմունքը ստէպ ստէպ խոստովանելու, չէ թէ միայն աւելորդ խոստովանելն չէ, այլ գովելի և աւարինական ջանք մը մեր փրկութեանը համար, մանաւանդ թէ պարտք մըն է իրեն. և երանելի է այն հաւատացեալն, որ հնազանդելով այդ յորդորանացը, արժանի կ'ըլլայ « Զերժանել յայնմ՝ ամենայնէ որ լինելոց է, և կալ առաջի Արդւոյ մարդոյ: »

§ Է

Մեզք լուեխմ որ խոստովանիմ.

Կը գտնուին գարձեալ այնպիսիներ ալ, որ բերանին վարժեցուցեր են ըսելու, թէ մեզք չունինք որ խոստովանինք. վասն զի ոչ ուրիշի անիրաւութիւն ըրիք ենք, ոչ գողութիւն և ոչ

ալ մարդասպանութիւն, և այսպէս տարինն ըլլով խոստովանանք չեն ըլլար. այսպիսեաց հարցընելու է, թէ արդեօք ամեն խոստովանանք եղողն՝ մարդասպան, կամ գող ու անիրաւ աւաղակ է. չէ թէ ասոնցմէ դուրս ուրիշ շատ անիրաւութիւններ ալ կան ընդդէմ Աւետուծոյ, ընդդէմ անձին, և ընդդէմ ընկերին, առանց գող ու մարդասպան ըլլալու: Ի բաց թողլով ուրիշ որ և իցէ անիրաւութիւն, որ այս ըսողներս կրնան ըրած ըլլալ, աս միայն կ'ըսենք՝ որ առաջին և ամենէն մեծ անիրաւութիւննին այն է՝ որ տարիներով գողջութեամբ ու պղերգութեամբ Քրիստոսի կենարար մարմնոյն ու արեանը չեն մօտեցած, որով մեռած են ըստ Աստուծոյ, ու երանական յարութեան արժանի չեն: Վասն զի Քրիստոսի Տեսնն մերոյ ըսածին համեմատ, « Ամէն ամէն ասեմ ձեզ. եթէ ոչ կերիջիք զմարմին որդւոյ մարդոյ, և արըջիք զարիւն նորա, ոչ ունիք կեանս յանձինս: Ար ուտէ զմարմին իմ, և ըմպէ զարիւն իմ, ունի զկեանս յաւիտեանականս. և ես յարուցից զնա յաւուրն յիտնում. » (Յով. Գլ. Զ. ա. 54, 55): Երկրորդ անիրաւութիւննին այն է, որ եկեղեցւոյ բացարձակ հրամանը առ ոտն հարկանելով՝ տարիներով չեն խոստովանած, որով կարուած են յանգամակցութենէ եկեղեցւոյ, և քրիստոնեայ չեն սեպուիր. վասն զի Քրիստոսի վճռոյն համեմատ եկեղեցւոյ անհնազանդ եղողը և ոչ իսկ քրիստոնէական անուան արժանի է. « Եւ եթէ եկեղեցւոյն ոչ լուիցէ, եղիցի քեզ իբրև զհեթանոսն և զմաքսաւոր. » (Մատ. ԹԸ. 17): Երրորդ անիրաւու-

Թիւննին այն է որ ստախօս են ու մեծ ստախօս, և կ'ուզեն զԱստուած խաբել. վասն զի Յովհաննէս առաքելոյն ըսածին համեմատ. « Եթէ ասիցեմք, եթէ մեզս ինչ մեք ոչ ունիմք, զանձինս խաբեմք, և ճշմարտութիւն 'ի մեզ ոչ գոյ...: Եթէ ասիցեմք՝ եթէ ոչ ինչ մեզաք, սուտ առնեմք զնա. և բանն նորա ոչ է 'ի մեզ. » (Թոռք. Յով. Առաք. Գլ. Ե, 8, 10): Արդ այն որ մեռեալ է յԱստուած, այն որ քրիստոնէական անունն իսկ չունի, ան որ ստութեամբ ճշմարտութենէ հեռու կը պտըտի, միթէ կրնայ ըսել թէ մեղք չունի. ո՛ր թողունք որ եթէ արդարը օրուան մէջ եօթն անգամ կ'իյնայ, եթէ արդարն հաղիւ Աստուծոյ ատեանին առջև կրնայ երևնալ, իսկ այսպիսիք որ Քրիստոսի ըսածներուն համեմատ և ոչ իսկ արդարութեան ստուերը ունին վրանին, արդեօք քանի անգամ օրուան մէջ չեն իյնար. ու ինչ համարձակութեամբ Քրիստոսի ահաւոր ատեանին առջև պիտի երևնան: Անոր համար լաւ կ'ըլլայ որ այսպիսիք սաղմոսերգուին ըսածին պէս, իրենց սրտին խորը մտնան, և ան ատեն Աստուած կը փառաւորուի. վասն զի ճանչնալով իրենց տկարութիւնը, և փութալով հաշտուիլ Աստուծոյ հետ խոնարհ խոստովանութեամբ, զԱստուած կը փառաւորեն, յամօթ առնելով զսատանան, որով և Աստուծմէ ալ կը փառաւորուին թէ աստ և թէ յերկինս:

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՅԱՂԱԳՑ ՔՆՆՈՒԹԵԱՆ ԽԳՃԻ

Լաւ խոստովանելու համար պէտք է ըրած մեղքերնիս զիտնանք. իսկ ըրած մեղքերնիս զիտնալու համար՝ հարկ է քննենք խղճմտանքնիս: Խղճմտանքնիս քննելն այնպէս հարկաւոր է, որ եթէ աս բանիս մէջ պակասիք, և ան պատճառաւ մահուչաի մեղք մը խոստովանելու մոռնանք, խոստովանութիւննիս բանի չիգար: Քննութիւն ըսելով չենք հասկընար որ ժամերով գլուխնիս ճաթեցնենք խղճերնուս վրայ մտածելով, ինչպէս խղճակարները կ'ընեն, այլ մտազիւր պարսպամբ կէս ժամ մը, աւելի կամ պակաս, մեր խղճին խորը մտնալ, և մեր սովորական խորհրդոց և գործոցը վերայ քննութիւն մը ընել. բայց այնպիսի ուշա-

դրութեամբ՝ ինչպէս որ մեր կարևոր գործոցը մէջ կընենք: Ըսինք աւելի կամ պակաս. վասն զի ով որ երկար ատենէ 'ի վեր չէ խոստովանած, որով ստէպ մեղքի մէջ ինկնալով խիղճը ծանրացուցած է, այնպիսին համբերութիւն ալ պիտի ունենայ աւելի երկար ատեն ծախելու այս քննութեանը, որպէս զի անօգուտ չըլլայ խոստովանութիւնը. իսկ ով որ ստէպ կը խոստովանի, այնպիսոյն բաւական է քանի մը վայրկեան քննել խիղճը, իր սովորական պահասութեանցը վրայ աչք մը ձգելով:

Արոնք որ երկար ատենուան մը քննութիւն պիտի ընեն, զիւրացնելու համար իրենց գործը, լաւ կ'ըլլայ որ մտածեն նախ մի առ մի Աստուծոյ պատուիրանացը վրայ, թէ որոնց մէջ պակսեր են. ինչպէս մտածել դարձեալ եկեղեցւոյ պատուիրանաց, անձնական սրբատուց և եօթն մահուչափ մեղաց վրայ: Գարձեալ քննութիւնը ուղղել խորհրդոց, բանից, գործոց և զանցառութեանց վրայ, մասնաւորապէս ուշ դնելով թէ ինչ տեսակ տեղեր յաճախեր են, ինչ տեսակ մարդիկներու հետ վերաբերութիւն ունեցեր են, ու ինչ պարապմունքի ետեւէ եղեր են. որ տեսակ պիտի աւելի հակամիտութիւն զգացեր են, և ինչ տեսակ մեղքերու մէջ աւելի ստէպ սահեր են: Ով որ աս կերպով լաւ քննութիւն մը կ'ընէ խղճի, թէ և մոռացմամբ մահուչափ մեղք մը չխոստովանի, խոստովանութիւնը վաւեր և ընդունելի կ'ըլլայ, և բովանդակ մեղացը վրայ զգջալով յայտնի է թէ անոր վրայ ալ զգջացած կ'ըլլայ. միայն թէ խոստովանութենէն վերջը եթէ միտ-

քը գալու ըլլայ մոռցած մահուչափ մեղքը, պարտական է խոստովանելու նոյն մեղքը միայն՝ քահանային, և ոչ բովանդակ խոստովանութիւնը կրկնել: Այս բան բաներնուս զիւրութեանը համար, այս հետեւեալ կերպը կը դնենք:

1. Ես և՛ Տէր Աստուած քո.

Խորհուրդք. Արդեօք Հաւատոյ դէմ խորհրդոց տեղիք տուեր է. արդեօք Հաւատոյ մէկ մասի մը վրայ երկբայեր է. արդեօք անխտահութիւն ունեցեր է Աստուծոյ ողորմութեանը վրայ. արդեօք վտահութիւն ունեցեր է Աստուծոյ ողորմութեանը վրայ՝ ան տեսակ բաներու մէջ, որ իրեն ողորմութեանը դէմ կ'ելլեն. կամ Աստուած ողորմած է ըսելով՝ յանդըգներ է աւելի մեղանշելու. արդեօք երազոց հաւատք ընծայեր է. արդեօք լռելեայն կամ յայտնի սատանան օգնութեան կանչեր է. արդեօք աւելի կամ հաւասար Աստուծոյ՝ սիրեր է արարած մը:

Բակք. Արդեօք Աստուծոյ դէմ գանդատեր է. Կրօնքի դէմ գէշ խօսեր է. ուրիշի աւելորդապաշտութիւն մը սորվեցուցեր է. մեղք ընելուն վրայ պարծեր է. արդեօք չար խորհուրդ տալով՝ զուրիշը աղէկութենէ արգիլեր է. և կամ զուրիշը վար զարկեր է իր աղէկութեանը համար:

Գործք. Արդեօք աւելորդապաշտութիւն մը 'ի գործ դրեր է. սատանային հետ հաղորդակ-

յութիւն ունեցեր է. գէշ ու արգիլած գրքեր կարգացեր ու քօլը պահեր է; կամ ուրիշ փոխ տուեր է. սրբապղծութիւն ըրեր է:

Չանցառարիւնք. Արդեօք զանցառութիւն ըրեր է անհոգութեամբ հաւատոյ գլխաւոր մասունքը զխանալու մարդկային նկատման համար. աղէկութիւն ընելը զանց առեր է. երկար ատեն զանցառութիւն ըրեր է հաւատոյ ներդործութիւններն ընելու. զանցառու եղեր է զիմելու առ Աստուած՝ ՚ի մեծամեծ փորձութիւնս. աղօթք ընելու անհոգ եղեր է:

2. Մի անուշոշու զսնուն Աստուծոյ քո ընդունայն.

Խորնուրդք. Արդեօք միտք կամ յօժարութիւն ունեցեր է զԱստուած, զՍուրբ Աոյսն և զՍուրբս հայհոյելու, կամ երդումն ընելու անոնց անուանք վրայ:

Բանք. Արդեօք հայհոյեր է զԱստուած, զԱոյսն և զՍուրբս. արդեօք առանց մեծաբանաց Աստուծոյ անունը բերանը առեր է. արդեօք սրբազան բաներն, ու Աստուծոյ խօսքը ծաղու առեր է. արդեօք առանց հարկի, կամ սուտ, և կամ բան մը առանց լաւ զիտնալու երդուընցեր է. դարձեալ երդուընցեր է չարամաղթութիւն ընելով իր անձին կամ ուրիշ վրայ. արդեօք երդամբ բան մը խօստացեր է, առանց միտք ունենալու կատարելու:

Գործք. Արդեօք համոզեր է զուրիշ սուտ

երդումն ընելու. արդեօք ուրիշ հայհոյելուն պատճառ եղեր է:

Չանցառարիւնք. Արդեօք զանցառութիւն ըրեր է ուխտը պահելու, կամ անփոյթ եղած, և կամ սաստիկ ուշացուցած:

3. Յիշեա սրբկ զօր շարարուն.

Խորնուրդք. Արդեօք հաստատուն միտք ունեցեր է կիրակի օրերը պատարագ չտեսնալու, կամ առանց հարկի աշխատելու:

Բանք. Արդեօք եկեղեցին կամ սուրբ տեղը պղծեր է՝ անտփ կամ անպարկեշտ բաներու վրայ խօսելով, կամ անպատշաճապէս ծիծաղելով կամ ծաղրածութիւն ընելով:

Գործք. Արդեօք առանց հարկի աշխատեր կամ աշխատողներ է զուրիշ կիրակի կամ տօն օրեր. արդեօք եկեղեցւոյ կամ եկեղեցաւանաց դէմ մեծարանքը կորսնցուցեր է. արդեօք կիրակի կամ տօնի օրերը մեղանշելու գործածեր է խաղալով, պարելով ու ուտել խմելով:

Չանցառարիւնք. Արդեօք զանցառութիւն ըրեր է տօնի օր պատարագ տեսնելու, կամ նշանաւոր մաս մը թողլու, կամ կամաւորապէս ցրուած կենալու. արդեօք իր ձեռքին տակը աշխատողներուն վրայ փոյթ ունեցեր է, որ կիրակի օր պատարագ տեսնեն կամ չաշխատին. արդեօք կիրակին սուրբ պահելու համար բարի գործքեր զանց առեր է:

4. Պատուեա զհայր քո և զմայր.

Որդիք քննեն ինքդ ինքնին.

Խորհուրդք. Արդեօք ատեր են Հայրերնին կամ մայրերնին, և կամ իրենց մեծաւորները. անոնց մահը ուզեր են. կամ ՚ի սրտէ արհամարհեր են զանոնք:

Բանք. Արդեօք անոնց դէմ զանգատեր են. արդեօք անիծեր կամ նախատեր են:

Գործք. Արդեօք քիչ մեծարանքով վարուեր են, կամ ծիծաղեր են վրանին. արդեօք ձեռք վերուցեր են, կամ անհնազանդ դտուեր են, կամ սաստիկ սրդողցուցեր են. արդեօք իրենց յետին կամքը կատարեր են, և ս առաւել բարեգործութեանց մէջ. իրենց համար աղօթք ըրեր են:

Զանցատարիւնք. Արդեօք ծնողաց կենաց հարկաւոր եղած բաները պակաս ըրեր են, կամ իրենց օգնելու անհոգ եղած են. արդեօք վերջին հիւանդութեան մէջ զանցառութիւն ըրեր են կրօնքի մխիթարութիւնները մատակարարելու:

Մտայր պետք է քննեն ինքդ ինքնին.

Խորհուրդք. Արդեօք ատեր են որդիքնին, կամ անոնց մահուան փախարած են:

Բանք. Արդեօք անիծեր են որդիքնին. արդեօք առջնին անպարկեշտ բաներու վրայ

խօսեր, կամ բամբասեր, կամ վնասակար բաներ ըրեր են:

Գործք. Արդեօք բռնադատեր են որդիքնին որ չուզած վիճակնին յանձն առնուն. արդեօք մեղաց կամ փորձութեան առթի մը մէջ դրեր են զանոնք. արդեօք բարկութեամբ կամ առանց պատճառի պատժելով հետերնին վարուեր են. արդեօք դայթակղեցուցեր են զիրենք անպատշաճ գործեր առջնին ընելով:

Զանցատարիւնք. Արդեօք զանցառութիւն ըրեր են որդիքնին պատարազի, կամ բրիստոնէական հրահանգի խաւրելու. արդեօք աղօթք կամ հաւատոյ հարկաւոր բաներ սորվեցնելու անխոյթ եղեր են. բրիստոնէական դաստիարակութիւն տուած են. խրատած և յանդիմանած են երբ արժանի էին. արդեօք անհոգ եղեր են վնասակար սէրերէ ու ընտանութիւններէ զգուշացնելու. բարի օրինակ տալէ պակասեր են:

Այրն. Պէտք է քննէ ինքդ ինքք թէ արդեօք դառնութեամբ վարուեր է կնիանը հետ, կամ նախատեր ու ձեռներ է զինքը, և կամ առիթ տուեր է անհաւատարիմ զանուելու. արդեօք կենաց պահպանութեան հարկաւոր եղած ասբուստն ու զգեստը տուեր է իրեն և որդւոցը. արդեօք ան ստակը որ իր ընտանեաց պիտոյիցը համար պիտի գործածէր՝ խաղի, պանդոկներու ու անառակ վարուց ծախեր է:

Կիկն. Պէտք է քննէ որ յամենայնի հաւատարիմ եղեր է ամուսնոյն. հնազանդեր է իրեն մտադիւրութեամբ և ոչ առ հարկի. արդեօք իր համարձակութեամբը տհաճութեան

պատճառ եղեր է. ճոխութեանց և աւելորդ զարդասիրութեան համար ստակ վատներ է. արդեօք տղայոց աղօթք ու կրօնական պարտքերնին սորվեցուցեր է. արդեօք տղոցը նկատմամբ մասնաւորութիւն ջըցուցած է:

Տեսաք և Տիրուհիք. Արդեօք ծառայից պատարագ տեսնելուն արդեւք եղեր են, կամ բռնադատեր են զիրենք աշխատելու տօն օրեր. արդեօք փոյթ ունեցեր են որ ծառայք աղօթքնին ընեն ու առնին խոստովանելով հաղորդուն. արդեօք վարձքերնին կտրեր են. արդեօք փոյթ ունեցեր են ծառայից բարոյականին վրայ, և ուղղելու միջոց ունենալով անհոգացեր են. չար օրինակ տուեր են. դէշ բանի մը վարժեցուցեր են:

Մատայք և Այախնայք. Պարտերնին կատարեր են հպատակելով օրինաւոր բաներու մէջ. Տէրերուն դէմ խօսեր են. ժամանակնին դատարկ անցուցեր են. տէրերնուն ստացուածոց վրայ լուսնամբ ունեցեր են. գողցեր, կամ վատներ, կամ որ և իցէ կերպով փասս հասուցեր են իրենց. իրենց անհոգութեամբը տէրերնուն կողոպտուելուն պատճառ եղեր են. տան մէջ եղող տղայոց կամ ուրիշ ծառայից չար օրինակ եղեր են:

5. Մի սպանակեր.

Խորհուրդք. Արդեօք ատելութիւն կամ նախանձ ունեցաւ ընկերոջը վրայ. արդեօք վրէժխնդրութեան ոգի ունեցաւ. արդեօք ուրիշին մահ կամ չարիք փափաքեցաւ. ուրիշին մա-

հուան ու թշուառութեանը վրայ ուրախացաւ. կամ ուրիշի բարւոյն վրայ ցաւ զգաց, և կամ թշնամոյն ներեց:

Բակք. Արդեօք ուրիշին կամ իրեն մահը ուզեց. արդեօք ուրիշին սպանութեան, կամ փասս հասցընելու խորհուրդ տուան վրէժխնդիր ըլլալու համար. արդեօք նախատեց, չարախօսեց ու բամբասեց զայլս:

Գործք. Արդեօք զինքն և կամ զայլ սպաննելու փորձ ըրեր է. արդեօք նախատանաց վրէժխնդիր եղեր է. կամ զարկեր, վիրաւորեր և կամ սպաններ է զոք. արդեօք կռուի թշնամութեան, կամ հակաճառութեան պատճառ եղեր է անիրաւարար. արդեօք չար օրինակ ու դայթակղութիւն տուեր է ընկերոջը. արդեօք պաշտպան ու ձեռնտու եղեր է չարագործաց:

Չաւցառարիւնք. Արդեօք ընկերոջը վերահաս չարիքը խափանելու անհոգ եղեր է, խափանելու միջոց ունենալով. արդեօք թշնամանաց ներելու, և կամ ուրիշի օրինաւոր հատուցումն ընելու անփոյթ եղեր է:

6. Մի շնար.

Բակք. Արդեօք մարբութեան դէմ անպարկեշտ խօսակցութիւններ ըրեր է, և անհամեստ երգեր երգեր է. արդեօք այնպիսի չարամիտ, անսպարկեշտ, կամ երկբան խօսքեր ըսեր է, որով լսողներուն միտքը անհամեստ խորհուրդ իյնայ. և կամ պիղծ պատմութիւններ, առանպելներ կամ դէպքեր պատմեր է:

Գարծր. Արդեօք անմարութիւնք և անվայել գործքեր ըրեր է իր անձին կամ ուրիշ նոյնասեռի կամ օտարասեռի հետ. արդեօք հաճութեամբ նայեր է անպատեհ առարկայից վրայ. արդեօք համառնելով մտիկ ըրեր է անպարկեշտ խօսքեր, պատմութիւններ ու երգեր. արդեօք գայթակղական թատրերգութեանց, ու պարերու ներկայ գտնուեր է. արդեօք անպատեհ գործ մը ըրեր է ուրիշի առջև. արդեօք ուրիշի անմեղութիւնը վտանգի մէջ դրեր է. գուրիշը ախտի վարժեցուցեր է. ուրիշի օգնական եղեր է մեղանչելու. արդեօք գէշ մտքով անպատշաճապէս հագուեր սգուեր է. արդեօք անհամեստ գրքեր, ինչ տեսակ ըլլան, կարդացեր է, և մասնաւորապէս այն վախճանաւ արդեօք գեռ քովը պահած ունի, կամ ուրիշի փոխ տուեր է:

Չանցառարիւնք. Արդեօք զանցառու եղեր է յառթից փախչելու. արդեօք արգիլելու կարողութիւն ունենալով, զանցառութիւն ըրեր է զուրիշը ՚ի մեղաց ետ կեցընելու:

Վեցերորդ պատուիրանին դէմ եղած՝ որ և իցէ խորհուրդ կամ մտածութիւն մեղք ըլլալով, աւերորդ սեպեցինք խորհրդով եղած մեղքերն յիշել հոս. որ արդէն իններորդ պատուիրանին մէջ պիտի դնենք:

7. Մի գոյանար.

Բանք. Արդեօք զուրիշը խաբեր է ստուերեամբ կամ խարդախութեամբ. արդեօք ու-

րիշի վնասուն խորհուրդ, կամ հաւանութիւն տուեր է. արդեօք ապօրինաւոր դաշինքներ դրեր է:

Գարծր. Արդեօք զողջեր, կամ գողի ձեռք տուեր, և կամ զիտնալով ու մահաբերելով զողջամբ բան գներ է. արդեօք ընտանեաց մը սողէ բան գներ է. արդեօք անիրաւ գատի պատճառ եղեր է. արդեօք անիրաւութիւն մը ընելով չափազանց աժան բան գներ է. արդեօք գնելու կամ ծախելու ատեն խարդախութիւն ըրեր է, կամ կշիռքն ու չափը խարդախեր է. գէշ բանը աղէկի տեղ ծախեր է. արդեօք ապօրինաւոր վաչխով ստակ տուած է, կամ սուտ ստակը շիտակի տեղ. արդեօք ուրիշին ընչիցը վնաս հասուցեր է. բաժանորդութեան մէջ արդեօք անհաւասար բաժներ է. արդեօք ուրիշէն առածը ետ դարձուցեր է. արդեօք ուրիշին եղած վնասուցը հատուցումս ըրեր է. արդեօք արդարութեան կամ բարեգործութեան համար սահմանուած ստակը, կերուխումի կամ ախտից համար գործածեր է:

Չանցառարիւնք. Արդեօք զանցառութիւն ըրեր է խոստմանց կամ դաշինքին սլայմաններուն վրայ կենալու. արդեօք աշխատաւորաց կամ ծառայից վարձքը կտրեր է. արդեօք իր յանձն առած պարտքերն ու կտակի պայմաններն կատարեր է. զողջուած բաները ետ դարձուցեր է. արդեօք առած վարձքին համեմատ աշխատեր է. արդեօք գտած բանը պահէր է առանց տէրը փնտռելու. արդեօք ուրիշի ստացուածքը մատակարարելու ատեն անիրաւ գտնուեր է. արդեօք կարօտ աղքատաց նպաս-

տելու անհոգ եղեր է. արդեօք ընկերոջը վնասը խափաներ է, երբոր կրնար և պարտական էր:

8. Մի տառ վկայեր.

Խորհուրդք. Արդեօք դատեր կամ կասկածեր է ընկերոջը վրայ՝ առանց բաւական հիմն ունենալու:

Բանք. Արդեօք սուտ ըսեր է, և թէ անով ընկերոջը վնաս մը եղեր է. արդեօք առանց վստահ ըլլալու ուրիշի վրայ ամբաստանութիւն ըրեր է. արդեօք ծածուկ պահելու բան մը, դուրս հաներ է. և կամ որոնց որ հարկաւոր չէր՝ ընկերոջ պակասութիւնները զուրցեր է. բամբասանաց հաճութեամբ ականջ դրեր է, կամ բամբասողը գովեր է. չողորթութիւն ըրեր է. արդեօք սուտ վկայութիւն տուեր է, կամ զուրիշը ՚ի նոյն յորդորներ է. արդեօք զուրիշը խաբեր է. արդեօք զուրիշը համոզեր է բարի գործքէ մը ետ կենալու:

Գործք. Արդեօք ուրիշին վրայ ըրած չարախօսութեամբն ու բամբասանքովը, մարմնաւոր վնաս մը կրեր է նոյն անձը. արդեօք զգտութեանց պատճառ եղեր է, կամ ուրիշի բարւոյն արդեւք:

Չակցառոյթներք. Արդեօք կարենալով արգելուլ բամբասանքը կամ չարախօսութիւնը, զանցառու դատուեր է. արդեօք ուրիշի պատշաճ արդարութիւնը հատուցեր է. արդեօք ըրած չարախօսութիւններն ու բամբասանքը յետս կոչեր է նոյն անձանց առջև, որոնք որ

զրպարտութիւններն ու չարախօսութիւնները լսեր էին:

9. Մի ցանկաւար կեռչ ընկերի քո.

Արդեօք անմարուր խորհուրդներու տեղիք տուեր է, կամ անպարկեշտ մտածութիւններէ համառներ է. արդեօք անպարկեշտ գործ ընելու փափաքեր է. արդեօք հագուել սգուելու մէջ գէշ դիտումն ունեցեր է. և կամ անանկ բանի մը մէջ, որ ըստ ինքեան գործն անտարբեր ըլլայ, դիտումը մեղանշական եղեր է. արդեօք փափաք ունեցեր է անպարկեշտ գրքեր ձեռք ձգելու, կամ անպատեհ բաներ լսելու:

10. Եւ մի ամենայնի որ կորս է.

Արդեօք փափաքեցաւ սպօրինաւոր ճամբով ձեռք ձգելու ուրիշին բանը. արդեօք դիտումն ունեցաւ զուրիշը խաբելու՝ գնելու կամ ծախելու մէջ. արդեօք ընկերոջ բան մը կորսը նցնելուն փափաք ունեցաւ. արդեօք ուրիշէն փոխ ստակ առաւ, առանց հատուցանելու միտք ունենալու. արդեօք գողնալու կամ ուրիշին վնաս հասցնելու փափաք ունեցաւ. արդեօք չափազանց սիրտը կապած է ստակի՛ հետ:

Եկեղեցոյ պատուիրակաց վրայ.

Եկեղեցին Աստուծմէ ընդունած իշխանութեամբը օրէնքներ կը դնէ, որոնք պարտական ենք պահելու՝ իբրև թէ Աստուծմէ դրուած լըլ-

լային: Արդ ով որ զանցառու կ'ըլլայ եկեղեցական պատուիրանաց դէմ, նոյնպէս պարտական է խոստովանելու այն զանցառութիւններն ալ, ինչպէս կը խոստովանի տասնաբանան պատուիրանքներուն զանցառութիւնը: Ուստի ապաշխարողը քննէ պիտի ինքզինքը նախ, թէ արդեօք կիրակի ու տօն օրեր ան վրէպ ու ամբողջապէս պատարագ լսեր է. արդեօք ուրիշին պատարագ տեսնելուն արգելք եղեր է. արդեօք հրամայեալ օրեր մսէ ու կըթեղէններէն ժուժկայեր է. արդեօք ծոմապահութեան զանցառութիւն ըրեր է սնտօի տըղայական պատճառներով. արդեօք ուրիշին պարք կամ ծոմն աւերելու պատճառ եղեր է. արդեօք արգելեալ օրեր միս ու ձուկ խառն կերեր է. արդեօք տարին միանգամ մը խոստովանելու պարտքը կատարեր է. արդեօք նոյնպէս հաղորդուելու պարտքը կատարեր է. արդեօք եկեղեցւոյ ուրիշ օրինադրութեանց և կանոնաց հսկատակեր է:

Որդունքեան գործոց վրայ.

Արդեօք՝ կարողութիւն ունենալով աղքատաց օգնելութիւն ընելու՝ անհոգութիւն ըրեր է, արդեօք պակասաւորները՝ զթութեամբ ու կարեկցութեամբ խրատեր և ուղղեր է. արդեօք սիրով համբերեր է նեղութեանց. ներեր է թնամանաց, արդարութեամբ խորհուրդ տուեր է տարակուսելոց. արդեօք իրեն ձեռքին տակը եղող տգիտաց ուսուցեր է:

Եօրև մանուշակ մեղաց վրայ.

Արդեօք ուրիշի չղիճանելով ու չխոնարհելով՝ ամբարտաւաններ է. արդեօք ազաճութեամբ իր ընտանիքն կամ զուրիշները նեղեր է. արդեօք տարապայման բարկութեամբ նախատական կամ անվայել բառեր գործածեր է. արդեօք զինովցեր, կամ շատ կերեր է, և կամ զուարճանալու համար միայն կերեր է. արդեօք ուրիշի բարւոյն նախանձեր է, կամ զինքը վատահամբաւեր է, և կամ իրեն պատահած վնասուն վրայ ուրախացեր է. արդեօք ծուլութեամբ պակսեր է առ Աստուած և առ ընկերն ունեցած պարտքերէն, և ժամանակը պարապ անցուցեր:

Սեփական փնակիկն պարտոց վրայ.

Արդեօք պակսեր է բարի օրինակ տալէն. արդեօք իրմէ կախումն ունեցողներու՝ քրիստոնէական կրթութիւն տալու անհոգացեր է. արդեօք պաշտօնին կամ պարապմանցը մէջարդար, զթասիրտ և պատուաւոր եղեր է:

Ընդհանրական խոստովանութեան վրայ.

Ընդհանրական խոստովանութիւնը ոմանց համար վնասակար, այլոց օգտակար և ոմանց համար ալ կարեւոր է: Վնասակար է խղճահարներուն, որոնք առանց բանաւոր պատճառի կ'ուզեն երբեմն երբեմն նորոգել խոստո-

վանութիւննին: Օգտակար է այնպիսեաց, որոնք ըստ կարգի և ըստ պատշաճի ատենին խոստովաներ են. այլ ուզելով աւելի կատարեալ ու լաւագոյն կենաց ձեռք զարնել, կամ վիճակ փոխելու վրայ ըլլալով և կամ խոնարհութեան համար, կ'ուզեն նորոգել խոստովանութիւննին: Իսկ հարկաւոր է անոնց համար, որոնք որ նախընթաց խոստովանութեանց մէջ չարութեամբ, ամօթով կամ երկբայութեամբ մահուչափ մեղք մը և կամ մահուչափ մեղաց պարագայ մը զխտութեամբ ծածկեր են և կամ սուտ ըսեր են խոստովանութեան մէջ. կամ որոնք որ առանց լաւ պատրաստութեան խոստովանելով, մահուչափ մեղք մը մոռցեր են, կամ մոռնալու վտանգի մէջ դրեր են. որոնք որ նախընթաց խոստովանութեանց մէջ կատարեալ զղջումն, և կատարեալ առաջադրութիւն չեն ունեցած. որոնք որ մեղաց առիթէն չեն հեռացած, կամ գողցած բաներնին ետ չեն դարձուցած, կամ ուրիշ ըրած անարգանացն ու անուանակոտրութեանը դարման մը չեն ըրած, և կամ դայթակղութեան առիթը չեն վերցուցած: Այս և այսպիսի պարագայից մէջ, պարտական է խոստովանորդին ընդհանրական խոստովանանք ըլլալ բոլոր կենացը, թէ որ ամենայն խոստովանութիւնները գէշ ըրեր է. և կամ ան ժամանակէն սկսելու է, երբ սկսաւ անհոգութեամբ ընել խոստովանութիւնները. բոլոր այն մեղքերն ալ յիշելով, որոնք որ արդէն մէյմը խոստովաներ է, ըսելով միանգամայն տարին կամ ամիսը քանի անգամ կը խոստովանէր ու կը հաղորդուէր:

Գ.ՈՒԽ Բ

ՄԵՂԱՑ ՅԱԻՆ ՎՐԱՑ

Ըստ ուսուցանելոյ Տրիտենդեան Սուրբ Ժողովոյ, լաւ խոստովանելու՝ որով և Աստուծմէ մեղաց թողութեան արժանանալու համար, երեք բան հարկաւոր է ըստ աստուածային կարգաորութեան. այսինքն՝ Զղումն, խոստովանորիսն, և Հատուցումն: Այսինքն պարտական է ապաշխարողը Ա.Ներքին ցաւ և դարչումն զգայ գործած մեղացը վրայ, հանդերձ առաջադրութեամբ ոչ ևս նոյն մեղաց մէջ խնայու: Բ. Անկեղծութեամբ խոստովանի պիտի բոլոր մահուչափ մեղքերը, յետ լաւ մը քննելու իր խիղճը: Գ. Պիտի ընդունի արձակումն ՚ի քահանայէն, և իրմէ դրուած ապաշխարանքը սիրով պիտի կատարէ:

§ Ա.

Զղւան կարեւորութիւնը.

Զղւան կամ ապաշար ըստ Տրիտենդեան Սուրբ Ժողովոյն, ցաւ մըն է հոգւոյ, դարչանք կամ զգուումն գործեալ մեղաց, հանդերձ առաջադրութեամբ ոչ ևս մեղանշելոյ: Այս ներքին ցաւն որով կ'ատենք զմեզս, և հաստատապէս մտքերնիս կը դնենք նորէն չմեղանշելու: Աստուծմէ մեղաց թողութիւն ընդունելուս հա-

մար, միշտ հարկաւոր եղած է, եթէ յօրէնս աւետարանին, և եթէ ՚ի գրաւոր և ՚ի բնական օրէնս, ինչպէս կ'ուսուցանէ նաև Տրիտենդեան Սուրբ Ժողովը: Առանց զղջման՝ Աստուած թողութիւն չտար. վասն զի աստուածային արդարութիւնն ու իմաստութիւնը չկրնար ներել այն մարդուն՝ որ ՚ի սրտէ զղջացած չէ ըրածներուն վրայ. դայս կը սորվեցնէ մեզ բնական օրէնքը, որով մենք ալ յանցաւորի մը ներելէն առաջ, այս բանս առաջաբար կը փնտռենք: Արդ այս ցաւս կատարեալ ըլլալու համար՝ չորս պայման կը փնտռուի. որ պիտի ըլլայ Ա. Երբքին, Բ. Գերբնական, Գ. Գերազոյն, Դ. Ընդհանրական:

§ Բ

Ներքին ցաւ.

Յաւը ներքին պիտի ըլլայ, այսինքն միայն բերնով կամ շրթամբք պիտի չըլլայ, այլ ներքսապէս ալ, որ է ըսել ՚ի սրտէ ցաւ ու ապաւաւ պիտի զգանք: Ոմանք զղջման բառերը բերնով կ'ըսեն, առանց մտքով ու սրտով ալ ձայնակից ըլլալու. բայց ասիկայ բաւական չէ. վասն զի աւելի սիրտը քան թէ լեզուն պէտք է շարժի, մանաւանդ թէ բաւական է բեկեալ սիրտը ու խոնարհ հոգին միայն: Միով բանիւ՝ անկէ առաջ պիտի գայ ցաւը՝ ուսկից առաջ եկաւ յանցանքը. և որովհետև յանցանքն ու մեղքը ՚ի սրտէ առաջ կու գան ըստ տէրու նեան բանի, ապա ուրեմն զիդջն ալ սրտէն ա-

ռաջ պիտի գայ. « Ի սրտէ անտի երանեն խորհուրդք չարք, սպանութիւն, շնութիւն, ցանկութիւն: » Աս պատճառաւ կ'ըսէ Աստուած Յովելեայ մարգարէին բերնովը. « Դարձարուք առ իս յամենայն սրտէ ձերմէ » (Գլ. Բ. 22). Հոս ոչ լեզու ոչ արտասուք կը յիշուին, այլ սիրտ: Ուստի Աստուծմէ թողութիւն առնելու համար, արտաքին լացն ու ողբը, և կուրծք զարնելներն հարկաւոր բաներ չեն, այլ ներքին լաց ու ցաւ պէտք է, մտածելով թէ ինչպէս վշտացուց զԱստուած, որ ամենամեծն է ամեն տեսակ աղէկութիւններով ու բարերարութիւններով, զորն որ պէտք չէր վշտացնէր. և թէ ինչպէս աստուածային պատժոց արդարապէս արժանի եղած է: Աս անդրադարձութիւններով պիտի ջանայ ապաշխարողը սիրտն ու յօծարութիւնները փոխել, նորոգել ու մաքրել, ինչպէս կ'ըսէ Եղեկիէլ. « Սրարէք ձեզ սիրտ նոր, և ոգի նոր. » անանկ որ եթէ առաջ իր սիրտն ու միտքը երկրաւոր բաներու տալով զԱստուած վշտացուցեր էր, հիմա ալ իր ամեն իղձն ու փափաքը Սրարջին ու երկնաւոր բաներու վրայ դնելով զԱստուած գոհ ընելով ու բախտացընէ: Չափ աստիճան մը չկայ աս ցաւիս, այլ Յովելեայ ըսածին պէս այնպէս սաստիկ պիտի ըլլայ, որ կերպով մը սրտերնիս պատառոտի, զԱստուած անարգելնուս համար. « Պատառեցէք դիւրոսս ձեր: » Եթէ ՚ի սրտէ առաջ չգայ մեր ցաւը, ըսել է թէ ճշմարիտ չէ զղջումնիս: Ուստի բաւական չէ ըսելը թէ մեղաւոր եմ, և պարզաբար մեղքերը խոստովանիլ. այլ հարկաւոր է որ խոստովա-

նելու ատեն բաժնուի սիրտը մեղաց հաճոյքէն, ու ատէ այն մեղանշական դործերը, որ առաջ յօժարութեամբ կատարեր էր: Ան մարդըն որ թունաւոր բան մը կերեր է, ու անով կեանքը կորսընցնելու վտանգի մէջ ինկեր է, տարակոյս չկայ որ մեծ հակառակութիւն մը կը դգայ նոյն բանին դէմ, և ոչ երբէք մէյ մ'ալ բերանը կը դնէ այն թունալից կերակուրէն. նոյն հակառակութիւնն ու ատելութիւնը պիտի զգայ մեղաւորն ալ մեղաց դէմ: Անոր համար անոնք որ առանց կատարեալ զղջման ու հաստատուն առաջադրութեան, պարզ մեղքերնին խոստովանելով կ'ուզեն ամբոխեալ խղճերնին հանդարտեցնել, վախճաններուն չեն հասնիր ինչուան որ մեղքը ատելով վարքերնին չուզեն, որուն համար հաստատուած է միայն խոստովանութեան խորհուրդը:

Պէտք է գիտնալ որ չէ թէ ամբաստանութիւնն սիրտը կը փոխէ, այլ նորոգեալ ու փոփոխեալ սիրտն փրկարար և օգտակար կ'ընէ մեղաց ամբաստանութիւնը: Սաւուղ և Դաւիթ հաւասարապէս կը ճանչնան ու կը խոստովանին մեղանշած ըլլալին ընդդէմ Աստուծոյ: Կ'ըսէ Սաւուղ առ Սամուէլ. « Ես մեղաց, ես անարգեցի զօրէնս Աստուծոյ, և արդ բարձրմեղս իմ, և երկիր պագից Տեառն Աստուծոյ քում: » Իսկ Սամուէլ փոխանակ ըսելու թէ Աստուած մեղաց թողութիւն տուաւ, պատասխանեց. « Արհամարհեաց դքեղ Տէր: » Դաւիթ Նաթան մարգարէին կ'ըսէ. « Մեղայ Տեառն. » որուն մէկէն պատասխանեց Նաթան. « Եւ Տէր անցոյց դքև զմեղս քո: » Ի՞նչ

բանի արդեօք կրնանք տալ այս երկու մարգարէից հակառակ պատասխանները: Ինչու արդեօք այս երկու խոստովանութիւնները, որ արտաքսապէս նման են իրարու, իսկ հետեանքով ու վախճանով աննման: Ասոր պատասխանն կու տայ Սուրբն Օգոստինոս թէ խօսքերնին նոյն է, բայց սրտերնին նոյն չէ. Դաւիթ սիրտը փոխուած էր, իսկ Սաւուղինը ոչ: Դաւիթ ատեց մեղքը, գարշեցաւ մեղաց ցանկութենէն և խոստացաւ վարքը փոխել. իսկ Սաւուղ նոյն պէս չբրաւ. ոչ մեղքը ատեց, և ոչ ալ սրտով հեռայաւ մեղքէն. այլ իրեն բոլոր ցաւը մարմնաւոր բարեաց կորստեան համար էր: Դանինն ր աս կերպով խոստովանութեան ու Աստուծոյ ատենին ներկայանալով՝ ումանք Դաւիթ պէս արդարացած կ'ելլեն, և այլք Սաւուղի պէս պարտաւոր. վասն զի առաջիններուն բերանը սրտերնին կը շարժէ. իսկ միւսերունը կը շարժի առանց իրենց իմանալուն: Սուրբ Գրքը այսպիսի անկատար զղջմանց խիստ շատ օրինակներ մեզի կ'ընծայէ, որոնք որ Աստուծոյ զթութեանն ու ողորմութեանը արժանի չեն եղած. անոնց թշուառութենէն խրատուած պէտք է ջանանք մենք ալ, զոնէ կատարելապէս զղջալ ու ցաւիլ զԱստուած վշտացնելուս համար, որ մէկ կերպով մը արժանի չէ վշտանալու:

§ Գ

Յառ գերբնական.

Յառ, ինչպէս ըսինք, պէտք է ըլլայ գերբնական. վասն զի պէտք է որ առաջ գայ 'ի շնորհաց Հոգւոյն Սրբոյ, և հաւատոյ մէկ մտածութենէ մը, և ոչ բնական պատճառէ: Այս գերբնական շնորհք կը տրուի մեզի 'ի շնորհաց Սրբոյ Հոգոյն, եթէ մենք ալ գործակից ըլլանք Աստուծոյ շնորհացը, կանխելով խնդրել զայն 'ի բոլոր սրտէ, երբ սրտերնիս դեռ կապուած կը տեսնենք մեզաց չար ցանկութեան հետ. զի մենք վատահոլութեամբ առ Աստուած, համողմամբ թէ առանց իր շնորհացը բան չենք կրնար ընել, ինչպէս է իրօք: Պէտք է ըսինք առաջ գոյ հաշտոյ մէկ մտածարեւե մը. վասնզի զղջումը գերբնական մէկ պատճառէ մը պէտք է յառաջ գայ, զոր հաւատոյ լուսով ճանչցած ըլլանք, որ Աստուծոյ ու յախտեանական կենաց հետ վերաբերութիւն ունենայ, և ոչ թէ սոսկ բնական, երկրաւոր և մարդկային պատճառէ մը առաջ եկած ըլլայ:

Առոյգ և ծաղկահասակ երիտասարդ մը, ենթադրենք որ քիչ ատենի մէջ՝ մարմնական մեղաց համար կը հիւժի կը մաշի, պատի գոյն կ'առնէ, և հազիւ թէ ոտքի վրայ կրնայ կենալ: Այս վիճակիս մէջ ինքը կ'ողբայ ու կ'ատէ զմեզըր փախարելով որ գործած չըլլար: Բայց ինչո՞ւ. վասն զի կը տեսնէ որ այդ մեղքերուն համար, իր ծաղիկ հասակին մէջ մահուան

դուռը հասեր է, և կեանքը օրերով ու ժամերով չափուած է: Այս ցաւս, ինչպէս յայտնի է, իր անձը սիրելէն առաջ կու գայ, իր էութենէն՝ որ եղծանելու վրայ է, և ոչ զԱստուած սիրելէն զոր վշտացուցեր է. և ասով սոսկ բնական պատճառէ մը առաջ կու գայ, որ Աստուծմէ թողութիւն ընդունելու համար բաւական չէ: Սրիորդ մը կը ցաւի ու կ'ողբայ մարմնական ու անկարգ մեղաց մը վրայ. վասն զի երբոր այս մեղաց հետեանքէն ուրիշները ճանչնալու ըլլան իր անկարգութիւնը, պատիւը կը կորսնցնէ, ու չկրնար մէյ մ'ալ կարգուիլ: Ասիկայ ալ նոյնպէս մարդկային ու երկրաւոր վախճանով մը զղջալուն համար, անարժան է թողութեան: Անտիրոքս՝ Աստուծոյ ժողովուրդը հալածելէն, ու տաճարին սուրբ անօթները յափշտակելէն ու պղծելէն վերջը, հիւանդացաւ ու ըրած մեղացը վրայ սկսաւ զղջալ, ողբալ ու արտասուել. խոստանալով որ ետ դարձնելով սրբազան անօթները, Հրէից ալ ամեն տեսակ հատուցումն ընէ: Ըստ արտաքին երևութին կատարեալ ապալխարող մը կը տեսնուի. այլ ըստ արդեանց և ըստ էութեան՝ սուտ ապալխարող ու կեղծաւոր մըն է: Վասն զի ոչ թէ զԱստուած վշտացնելուն, և ուրիշ գերբնական վախճանի մը համար կը զղջայ, այլ բնական վախճանի մը համար, ինչպէս օրինակի համար առողջութիւնն ու կեանքը կորսնցնելու վախէն. ու աս պատճառաւ Աստուծմէ թողութեան արժանի չեղաւ: Ո՛հ քանի՛ քրիստոնէայք մեռնելու ատեննին արտաքսապէս զղջացած կ'երևան, բայց թո-

զութեան չեն արժանաւորիր. վասն զի զգջալ-
նուն մէջ Աստուծոյ սիրոյ սկզբնաւորութիւն
մը, կամ զինքը վշտացնենուն վրայ ցաւի զգա-
ցում մը չկայ:

Աս պատճառաւ պէտք է որ ապաշխարողը
աւելի աղնուագոյն վախճանի մը համար զըզ-
ջայ, որուն մէջը հանգերձեալ կենաց ահնկա-
լութիւն մը, Աստուծոյ սէրը, կամ գոնէ սիրոյ
սկիզբ մը ըլլայ: Արդ գերբնական զգջման
պատճառները, որն որ հաւատքը մեղի կը սոր-
վեցնէ չորս են. Ե. Աստուծոյ բարութիւնն ու
կատարելութիւնը զոր անարգեցինք. Բ. Յոյս
արքայութեան հատուցման. Գ. Երկիւղ պատ-
ժոց դժոխոց. Դ. Մեղաց արեւութիւնն ու այլ-
անդակութիւն: Առաջին զգջման նպատակը՝
որ պարզ Աստուած է, կատարեալ կ'ընէ զյու-
մը. միւս երեքը անկատար կ'ընեն բայց ոչ ան-
զոր բոլորովին, հաւատոյ ճշմարտութեան մը
վրայ հաստատուած ըլլալով հիմը:

Անկատար զյուձը հաստատուած է մեղքը
ատելու ու անկէ 'ի սպառ խորհելուն վրայ,
կամ մեղաց այլանդակութեանը համար, և
կամ անկէ առաջ եկաց մեր Հոգւոյն մեծ վեա-
սուն համար: Աս տեսակ զգջման մէջ, եթէ մեղ-
քը հաւատոյ լուսով քննենք ու գերբնական
պատճառներու համար, սոսկումն ու ատելու-
թիւն կը զգանք մեղաց դէմ՝ ինչպէս քիչ ա-
ռաջ վերը ըսինք, որոնք երեքի կրնան վեր-
ածուիլ. Ե. Տեսնելով մահուչափ մեղքը Աս-
տուած, արդարապէս սրգողած՝ կրնայ զրկել
զմեղաւորը յաւիտեանս արքայութեան փառ-
քէն. Բ. Կրնայ զինքը յաւիտեանս դժոխք

խաւրել. Գ. Հաւատոյ լուսով կը ճանչնայ, որ
մեղանշելովը Աստուծոյ դէմ ատելի ու դէշ
գործ մ'ըբաւ:— Երեք որդիք հօրերնուն հետ
սեղան նստած ատեննին, վիճաբանութեամբ
զլուխնին կը տաքնայ, հայրերնին մահացու
հարուածներով կը վիրաւորեն, ու կը փախչին
կ'երթան: Աս պաշտօնաւոր տեղերնին հանդի-
պելով իրենց, կը տեսնամ որ կուլան: Ուզելով
իրենց լալուն պատճառն իմանալ, կը հարցնեմ
առաջինին թէ ինչո՞ւ կուլաս. որուն կը պա-
տասխանէ այսպէս. Կուլամ, վասն զի հայրս
իրաւամբ բարկացած զիս տունէն դուրս պիտի
վաճնտէ, ու ինձի ինկած ժառանգութենէն զիս
պիտի զրկէ: Կը հարցնեմ երկրորդին իր լա-
լուն պատճառը, որն որ կը պատասխանէ.
Հայրս ինձի դէմ սրգողած՝ զինքը վշտացնելուս
համար, արդարութեան ձեռքը զիս կրնայ մատ-
նել, որպէս զի ըստ արժանեանցս պատժուիմ:
Իսկ երրորդն ալ ասանկ պատասխան կու տայ.
Ես ալ կուլամ, վասն զի հօրս դէմ ձեռք վեր-
ցնելով, անպիտան ու եպրելի գործ մը ըրի:
Ահաւասիկ նմանութեամբ մը Անկատար զըզ-
ման պատճառներն ու կերպը: Աս պատճառ-
ներուս համար զըջալը, ինչպէս՝ արքայու-
թեան կորստեան, դժոխքի արժանանալուն,
ու զԱստուած վշտացնելուն համար, 'ի սի-
րոյ արդարութեան առաջ գալուն՝ որ մա-
սամբ մը աստուածային սիրոյ ծնունդ է, բա-
ւական կ'ըլլայ Աստուծմէ թողութիւն ընդու-
նելու համար: Բայց աս ալ պէտք է զիտնայ,
որ յաւիտեանական պատիժներէն վախնալով
միայն զըջալը, բաւական չէ թողութեան հա-

մար, եթէ այն վախին հետ յարակից չըլլայ նաև Աստուծոյ երկիւղը, որ իբրև արդարադատ դատաւոր իրաւամբք կը պատժէ. դարձեալ անոր համար ալ ցաւելով թէ ինչպէս իրեն արդարութիւնը ոտքի տակ առաւ: Ապա թէ ոչ պարզապէս տանջանաց վախին համար զղջալը, բնական պատճառէ առաջ եկած է, և է անբաւական ցաւ մը, որուն մէջ աղնուական և գերազոյն նպատակ մը չկայ, ինչպէս կը տեսնենք Աստուծոյ երկիւղին մէջ, որ գերբնական ու աղնուազոյն վախճան մը ունի: Օրինակի համար Փարաւոն ութերորդ պատժէն ետքը՝ սկսաւ խոստովանիլ թէ մեղանչեց, և ճանչցաւ որ Աստուած արդարապէս պատժեց զինքն ու իր ժողովուրդը: Բայց որովհետև այս խոստովանութիւնս Աստուծոյ ճշմարիտ երկիւղէն առաջ չէր գար, այլ պարզ պատժոց վախէն, ան պատճառաւ չարդարացաւ: Էլ ինչպէս կ'ըսէ Սուրբն Օգոստինոս. « Ինքը ոչ թէ Մասուծոյ՝ այլ ՚ի պատժոց կը վախէր. և սոսկ պատժէն վախելը, Աստուծմէ վախել ըսել չէ, որ միայն արդարոց տրուած է: » Աւստի ով որ պարզ տանջանաց վախին համար կը զղջայ, անանկ որ եթէ գժոխք չըլլար նորէն կը մեղանչէր, ըսել է թէ այսպիսին բնաւ սկիզբ մը չունի Աստուծոյ սիրոյն՝ որով մեղքը չատեր, ու այնպէսով թողութեան ալ արժանի չկրնար ըլլալ:

Մեղաց ցաւին հետ միացած պիտի ըլլայ րոպտրեան յոյսը. վասն զի ով որ իր մեղաց ծանրութիւնը ճանչնալով, ըսելու ըլլայ թէ՛ ինծի համար լմնցած է. ինծի դարման չկայ, ալ

Աստուած ինծի չողորմիր. այնպիսին Աստուծոյ ողորմութենէն յոյսը կարելով, ողորմելի Յուդային պէս ՚ի կորուստ կը դատապարտուի:

Կատարեալ զղջումը կըլլայ մեղքը ատելով, ու Աստուծոյ բարութիւնն ու անսպառ կատարելութիւնը արհամարհելուն վրայ ցաւելով, որ միշտ սիրոյ է արժանի, և ոչ երբէք ատելութեան: Մեղաւորն ինքզինքը ամիսօփելով, կը սկսի անդրադառնալ Աստուծոյ սիրոյն ու իր գեղեցկութեանը վրայ, ու կը սկսի ըսել. Ի՞նչ ըրի ես. յանդգնեցայ Աստուծոյ Մեծվայելչութիւնը առ ոտն հարկանել, զՍուրբն սրբոց, զանբաւելի Բարութիւնն: Նախատեսի իմ՛ջայրս, որ այնպէս բարի և սիրելի էր ու բոլոր սիրոյս արժանի: Ա՛հ երանի թէ զինքը վշտացուցած չըլլայի. աւելի կ'ընտրէի մեռնիլ, քան թէ զինքը վշտացնել: Թէպէտ և յոյս կամ ակնկալութիւն մը չունենայի իրմէ, ոչ երբէք կ'ուզէի զինքը վշտացուցած ըլլալ: Այսպէս ընելով կը նմանի այն տղուն որ բարկութեան մէջ զճայրը վիրաւորելով, բարկութիւնը անցնելէն վերջը զղջումի կուգայ, կը սկսի լալ ու ողբալ ըրած յանցանացը վրայ. բայց ոչ թէ ժառանգութիւնը կորսնցնելուն, կամ բանտի դատապարտուելուն, և կամ աշխարհքի առջև ամօթ կրելուն համար. այլ սոսկ անոր համար որ իր սիրական հօրը դէմ ձեռք վերուց, որն որ չէ թէ միայն այսպիսի անարդանաց մը արժանի էր սիրոյ, ու մեծարանաց. և ինքը այնպիսի սիրելի հօր մը յարդն ու բարութիւնը չճանչցաւ: Ահա ասիկայ է կատարեալ զղջումը:

Արդ աս երկու տեսակ զղջումները իրարու հետ բաղդատելով, կը տեսնենք որ առաջինը Աստուծոյ երկիրէն կը ծնանի, երկրորդը զԱստուծամէջ սիրելէն: Առաջինին մէջ երկիւզը մեզի ատելի կ'ընէ զմեզս, երկրորդին մէջ սէրը: Տարակոյս չկայ որ երկրորդը, այսինքն սիրոյ զղջումը անհամեմատ աւելի կատարեալ ու Աստուծոյ ալ համոյական է, քան զառաջինը: Երկու որդւոց մէջէն՝ որոնք հայրերնին վշտացուցեր են, մէկը կ'ըսէ իրեն. « Կը ցաւիմ զքեզ վշտացնելուս վրայ, վասն զի զքեզ կը սիրեմ: Իսկ միւսը կ'ըսէ. « Կը ցաւիմ զքեզ վշտացնելուս վրայ, վասն զի չեզոք եմ քիսիս: Ահա ասիկ այս է երկու զղջմանց զանազանութիւնը:

Կատարեալ զղջման յարգը այնպէս մեծ է առաջի Աստուծոյ, որ խոստովանութիւնէն առաջ ալ ներած է Աստուծոյ այնպիսոյն. այնպէս որ եթէ ըստ պատահման առանց խոստովանութեան մեռնի, փրկութեան կը հասնի առանց տարակուսի. ինչպէս պատահեցաւ մէկ մեծ մեղաւորի մը, որ կատարեալ զղջմամբ խոստովանելու ատեն, խոստովանութիւնը չլինեցուցած՝ հոն ինկաւ մեռաւ: Քիչ ատենէն յայտնեցաւ սրբակեաց խոստովանաչօրը, որ արդէն արքայութեան փառքը կը վայելէր նոյն ապաշխարող անձը, իր կատարեալ սիրոյն ու զղջմանը համար: Նոյնպէս երբոր անգամ մը Սուրբ Վինկենտիոս Ֆերրարեան՝ եկեղեցւոյ մէջ քարոզ կու տար, ծանուցեալ մեղաւոր կին մ'ալ ներկայ էր քարոզին. այս կինս այնպէս զգածուեցաւ սրբոյն խօսքերէն, ու իր մեղացը վրայ անանկ կատարեալ ու սաստիկ ցաւ մը

ինացաւ, որ հոն այլայլութիւն մը վրան գալով՝ ինկաւ մեռաւ: Երբոր ամենքը իբրև պատիժ մը կը սեպէին աս բանս, ըսաւ սուրբը. « Մի վախէք իր փրկութեանը համար. իր ցաւը այնպէս մեծ եղաւ, որ յաւան փրկութեան հասած է. ու զօրք շրթք իրեն համար: Եւ ահա յանկարծ երկնքէն ձայն մը գալով հաստատեց Սրբոյն ըսածը: Միթէ Մագդաղենացւոյն ալ ցաւը նոյնպէս չեղաւ, որ մէկ վայրկեանի մէջ ամենայն մեղաց թողութիւն աննելէն վերջը, արժանի ալ եղաւ լսելու ՚ի Քրիստոսէ. « Թողեալ լիցին սմա մեղք իւր բազումք, զի յոյժ սիրեաց. զի որում շատ թողուցու, շատ սիրէ, և որում սակաւ՝ սակաւ: »

§ Դ

Յաւ գերագոյն.

Յաւը, ինչպէս ըսինք առաջ, պիտի ըլլայ գերագոյն. վասն զի մեղքը չարեաց մէջ գերագոյն ըլլալով, ուրեմն ցաւերնիս ու զղջումնիս ալ պիտի ըլլայ գերագոյն. անանկ որ աւելի յանձն պիտի առնենք որ և իցէ զրկանաց ու վշտաց տանիլ, քան թէ մահուցալի մեղք մը զԱստուծոյ կրկին վշտացնել. միով բանիւ աւելի պիտի ուզենք մեռնիլ քան մեղաց մը հաւանութիւն տալ: Եւ այս գերագոյն ցաւն է, զոր կը պահանջէ ապաշխարողէն Տրիստեն դեան Սուրբ Ժողովը, Գերագոյնն ՚ի ցաւ կու չելով: Բայց գերագոյն ցաւ ըսելով չենք իմանար որ ուրիշ առթով զգացած ցաւերէն ա-

ւելի զգալի ըլլայ: Վասն զի բնութիւննիս ա-
 ւելի զիւրազգաց է ներկայ ու մարմնական
 առթէ մը յառաջ եկած ցաւի, քան հեռաւոր
 և հոգեկան կարեաց մը ցաւին: Օրինակի ա-
 ղազաւ այս տարի հայրս կորուսի, և միանգա-
 մայն սոյն այս տարուանս մէջ ծանր ու մահու-
 չափ մեղօք մ'ալ զՍտուուած իմ երկնաւոր
 հայրս վշտացուցի: Կրնայ ըլլալ որ հօրս մա-
 հուանը համար շատ աւելի արցունք թափած
 ըլլամ, բայց զՍտուուած վշտացնելու ցաւն ալ
 սրտիս մէջ աւելի խոր և ցաւալից տալաւորու-
 թիւն մը կ'ընէ: Սրգ գերագոյն ցաւ ըսածնիս
 ամենեւին արտաքին նշաններու վրայ կեցած
 չէ, այլ ներքին սրտի բեկման ու տհաճութեան
 վրայ, թէ ինչպէս զՍտուուած վշտացուցինք, որ
 կենօք չափ սիրելու պարտական էինք: Սրբու-
 հին թերեզաւ այս կանոնս կուտայ, ճանչնալու
 համար թէ արդեօք գերագոյն է ցաւերնիս.
 « Սյն անձը ճշմարտապէս ունի գերագոյն ցաւ,
 որ հաստատապէս միտքը կը գնէ մէյ մ'ալ
 չմեղանչելու. և շատ աւելի կը փափաքի ամեն
 բան կորսնցնել, քան թէ գառնալ նորէն 'ի
 մեղս: » Սրբուհին Շամունէ որ աւելի յանձն
 կ'առնէր ամեն բան կորսնցնել, քան թէ զՍտ-
 տուած մեղօք, երկու հակառակ կրից մէջ
 գտնուեցաւ. կամ մեղանչել ու եօթն զաւկը-
 ները ազատել մահուանէ, կամ մեղքէ փախ-
 չելով զինքն ու եօթն զաւկները սրոյ տալ-
 առանց երկբայելու երկրորդը ընտրեց, որպէս
 զի տղաքը կրօնքնին չուրանան ու զՍտուուած
 չվշտացնեն:

§ Ե

Յաւ ընդհանրական.

Յաւը պիտի ըլլայ դարձեալ ընդհանրական:
 Վասն զի կը գտնուին անանկ մարդիկ որ քանի
 մը մեղաց վրայ խորշումն զգալով՝ անոնց վրայ
 բոլոր սրտով կը զղջան, ինչպէս ըսենք զողնալ,
 հայհոյել, և այլն. բայց ընդհակառակն ուրիշ
 մեղաց վրայ ալ սրտերնին կատուած ըլլալով,
 կամ թէ ըսենք մեղաց յօժարութիւն զգալով,
 այն մեղաց վրայ նոյն սրտով չեն ցաւիր. որով
 մեղքը ատելով անկէ ետ կենալու ալ նոյն յօ-
 ժարութիւնը չեն զգար: Այսպիսեաց խոստո-
 վանութիւնը յայտնի է թէ անոք և անբաւա-
 կան է. վասն զի Ստուուածն թողութիւն առ-
 նելու համար, ամեն գործուած մահուչափ մե-
 ղաց վրայ կատարեալ զղջումն, ու կատարեալ
 ատելութիւն ու խորշումն ունենալ պէտք է,
 ինչպէս կ'ըսէ Ստուուած Եղեկիէլ մարգարէին
 բերնովը. « Եւ անօրէնն եթէ դարձցի յամե-
 նայն անօրէնութեանց խրոց զոր արար... կե-
 լով կեցցէ և մի մեռցի: » Օրինակով մը ըսած-
 նիս ուզելով բացատրել, եթէ մէկը տասը հոգ-
 ւոյ պարտք ունենալուն համար բանտը դրուած
 ըլլայ, չկրնար բանտէն ազատիլ, եթէ տասնին
 ալ առնելիքը չտայ. անանկ որ եթէ իննին տա-
 լիքը հատուցանէ և մէկունը միայն մնացած
 ըլլայ, նոյն մէկը կրնայ զինքը բանտին մէջ պա-
 հել տալ: Սրանկ ալ ապաշխարողը ամեն տե-
 սակ մահուչափ մեղքէն սիրտը պիտի կտրէ, և

բնաւ մեղքի մը վրայ յօժարութիւն պիտի չմնայ սրտին մէջը, և ոչ փոքու իւրք, որպէս զի Աստուծոյ հետ հաշտուելով կարենայ արդարանալ: Վասն զի ինչպէս սիրտ մը առ Աստուած դարձած կրնայ ըստիլ, երբ կը սիրէ զեռ մեղք մը զոր Աստուած կատէ: Որովհետեւ ամեն մահուչափ մեղք ատելի է Աստուծոյ, ուստի ան մեղաց վրայ որ չենք ցաւիր, բնականապէս նոյն մեղաց համար Աստուծոյ ատելի կը մնանք, որով ուրիշ մեղաց ալ թողութիւն չենք կրնար գտնալ: Սուրբն Սեբաստիանոս Հռոմայ Կրօնատիրոս ըստած քաղաքապետին խոստացեր էր զինքը իր ոտքի ցաւէն բժշկելու, թէ որ ունեցած բոլոր կուռքերը ջահջահէ: Քաղաքապետը տան մէջ ունեցած բոլոր կուռքերը փճացնելով մէկ մը միայն պահէր, որ ոսկի ըլլալով՝ խորտակելու ձեռքը առաջ չգնաց: Երբոր հիւանդութիւնը չէր անցնէր, յուսահատած Սեբաստիանոսի գնաց: Բայց Սուրբը զիտնալով որ ոսկիէ կուռքը պահէր էր, հրամայեց իրեն որ ան ալ խորտակէ. և կը տեսնես ըսաւ, թէ ինչպէս առժամայն կը բժշկուիս: Կրօնատիրոս Սուրբին ըսածն ընելով՝ իսկոյն բժշկուեցաւ: Քանի՜ ապաշխարող ոգիներ մինչգեռ ամենայն մեղքերնին կ'արհամարհեն, և սրտերնուն մէջ մէկ երկու ոսկիէ կուռքեր կը պահեն, որով ոչ երբէք բժշկութեան արժանի կ'ըլլան, ու խղճերնին չի հանդարտիր: Արդ ապաշխարողը ամեն մեղք հաւասարապէս ատելով, պիտի ըսէ Դաւիթ մարգարէին հետ. « Զմեզս ատեցի և անարգեցի, և զօրէնս քո սիրեցի: »

ԳԼՈՒԽ Գ

ԱՌԱՋԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

Խոստովանութիւնը արդիւնական և Աստուծոյ ընդունելի ըլլալու համար, գլխաւոր պայմաններէն մէկն ալ է առաջադրութիւնը վասն զի, ինչպէս որնախընթաց գլխոյն մէջ ըսինք, գղջումը անկատար կ'ըլլայ, եթէ միացած չըլլայ մեղքերն ատելով՝ անոնցմէ մահուամբ՝ չափ խորչելու ջանից և փութոյն հետ, որուն առաջադրութիւն կ'ըսենք: Անոր համար Տրիտենդեան Սուրբ Ժողովն ալ կ'ըսէ. Առաջադրութիւնը ոչ ևս յայտագայն մեղակերոյ: Ըստ Սրբոյն Թովմայի, առաջադրութիւնն է գործ հաստատուն կամաց մէյ մ'ալ չմեղանչելու: Առանց ասոր, կատարեալ չկրնար ըլլալ գղջումը. նման այն մարդուն որ ծանր յանցանաց համար 'ի մահ դատապարտուած ըլլալով, իր թագաւորը վրան գթալով կ'ուզէ իր կեանքը շնորհել, տեսնելով իր սապաւաւը. ուստի կը հարցնէ իրեն թէ կը խոստանան արդեօք մէյ մ'ալ նոյն յանցանքը չգործելու: Իսկ յանցաւորը փոխանակ իսկոյն պատասխան տալու թէ՛ Այո՛, կը սկսի զեղեկիլ, երկբայիլ և վերջապէս չկրնար խոստանալ. միթէ այսպիսոյն թագաւորը կրնայ իրաւամբ շնորհք ընել. տարակոյս չկայ թէ ոչ: Այդ ուրեմն նոյնը ըսելու է այն ապաշխարող մեղաւորին համար ալ, որ չուզեր իր մեղքերէն ետ կենալ: Արդ որպէս զի առա-

Չագրութիւնը ըստ Աստուծոյ ըլլայ, պէտք է որ այս երեք նշաններս ունենայ. այսինքն ըլլայ հաստատուն, շնորհակոտր, և գործունեայ :

§ Ա.

Հաստատուն.

Հաստատուն առաջադրութիւնն այն է, որ որոշ կերպով ու բացարձակ միտքը կը դնէ՝ որ մէյ մ'ալ նոյն մեղաց չդառնայ, Առաքելոյն առ Կորնթացիս ըսածին պէս. « Հաստատուն եղերուք, անշարժ կացէք: » Բաւական չէ ըսելը թէ՛ տեսնեմ, կը ջանամ, քե որ կարենամ՝ ջանամ շնել, և այլն. ասոնք անհաստատ կամաց նշաններ ու խօսքեր են. այլ ընդ հակառակն պէտք է ըսէ. կ'ոչղեմ, հաստատուն միտքս դրած եմ, ինչ որ ալ ըլլայ՝ չեմ ոչգեր ասկեց կտրը մեղանչել: Կան ոմանք որ առժամանակեայ առաջադրութիւն մը կ'ընեն, ըսելով օրինակի համար. ինչուան որ զատկական խոստովանութիւնս ու հաղորդութիւնս ընեմ, ամենայն կերպով կ'ուզեմ հեռու կենալ մեղաց առթէն. կամ ուրիշ աս տեսակ ժամանակ կամ տօն մը կը սահմանեն. ասոնց առաջադրութիւնը յայտնի է թէ պակասաւոր է, և չեն կրնար թողութեան ու չնորհաց արժանի ըլլալ, և յայտնի է թէ նորէն իրենց փոխածը կը դառնան: Այս ըսելով չենք հասկընար որ խոստովանութենէն վերջը նորէն նոյն մեղաց մէջ իյնալը՝ ամեն անգամուն առաջադրութեան պակասաւոր ըլլալուն նշան ըլլայ. վասն զի կարելի է որ խոստովանութեան

միջոց հաստատուն եղած ըլլայ առաջադրութիւնը, բայց վերջէն վտանգաւոր առիթ մը ընդառաջ ելլելով կամ տկարանալով, նորէն մեղանչէ: Այս ամենահաւաստի է, որ որչափ աւելի հաստատուն ըլլայ առաջադրութիւննիս, այնչափ աւելի ալ յառթից կը փախչինք, որով միայն կրնանք զգոյշ գտնուիլ և չսահել նոյն առջի մեղաց մէջ: Ով որ ճամբէ մը անցնելով՝ միանգամ փոսի մէջ ինկեր է, յայտնի է թէ այնպիսին նորէն նոյն ճամբէն անցնելու ատեն, կը զգուշանայ հեռուէն կ'անցնի որ նորէն վրտանդի չհանդիպի:

Առաջադրութիւննիս այնպէս հաստատուն պիտի ըլլայ, ինչպէս էր երից մանկանց կամքն ու դիտաւորութիւնը, ընդդէմ կամաց ու յորդորանաց Նարուբողոնոստրայ. որոնք իրեն խոստմունքներն ու սպառնալիքները հաւասարապէս արհամարհելով, աներկիւղ յերեսս 'ի վեր թագաւորին կ'ըսէին. « Այս ինչ յայտնի լիցի քեզ արքայ, զի զգիս քո մեք ոչ պաշտեմք, և պատկերիդ ոսկւոյ զոր կանգնեցեր երկիր ոչ պագանեմք: » Նոյն հաստատամտութիւնը կը տեսնենք Շուշանայ վրայ ալ. որ կամ մեղաց հաւանելու, և կամ պատիւն ու կեանքը կորսնցնելու վտանդի մէջ տեսնելով ինքզինքը, աւելի յանձն առաւ արիութեամբ երկրորդը, քան թէ առաջինը: Ահաւասիկ այսպիսի պիտի ըլլայ քրիստոնէին ալ հաստատամտութիւնն ու առաջադրութիւնը, որ աւելի յանձն առնու պատիւ, հարստութիւն, մինչև կեանքն ալ կորսնցնելու, քան մահուչափ մեղօք մը զԱստուած վշտացնել. վասն զի երկրաւոր կո-

բուստները դարմանելի են, ու անդարման է միայն յաւիտենական կորուստը:

§ Բ

Ընդհանուր.

Հաստատուն առաջադրութեան երկրորդ նշանն է որ պիտի ըլլայ Ընդհանուր. այսինքն ինչպէս բոլոր ըրած մեղքերնուս վրայ պիտի զղջանք, նոյնպէս բոլորին վրայ ալ Հաստատուն և ընդհանուր առաջադրութիւն պիտի զենեք, հաւասարապէս ամենէն զգուշանալու, և ոչ մէկ մեղքով մը զՍտուած կրկին վշտացնելու: Ապա թէ ոչ առաջադրել քանի մը մեղքէ խպառ զգուշանալ, և յոմանց ետ չկարենալ կենալ, Ստուածոյ ու սատանայի միանգամայն հաճոյ ըլլալ ուղել ըսել է, որ է հակասական և անկարելի. կամ բոլորովին Ստուածոյ պիտի ըլլանք՝ ամեն մեղք ատելով ու ամենէն խոր շելով, և կամ բոլորովին սատանայի՛ շատ կամ մէկ մեղք մը սիրելով: Վասն զի, ինչպէս Յակոբոս առաքեալը գեղեցիկ կը զուրցէ, այն որ մի սպանաներ ըսաւ, նոյն արդար Աստուածը մի շնար պատուիրանքն ալ հրամայեց. «սս պատճառաւ նոյն առաքեալը կը հետեցընէ բնական կերպով թէ՛ «Որ որ դամենայն օրէնսն պահիցէ, և միով իւր գթիցէ, եղև ամենայն օրինացն պարտապան:» Այն որ բոլոր օրէնքը կրնայ պահել, մէկը շատ աւելի զիրար կրնայ պահել եթէ հաստատուն կամք ունենայ:

Ընդհանուր առաջադրութեան մէկ յատկու-

թիւնն ալ այս պիտի ըլլայ, որ արդարացի հատուցումը պատշաճապէս ու ըստ կարի փութով պիտի կատարուի: Օրինակի համար, մէկը թշնամութեան իրաւացի կամ անիրաւ պատճառ մ'ունեցեր է մէկումը հետ. այն վայրկենէն որ կը խոստովանի, չէ թէ միայն ամենայն թշնամութիւն կամ սրտի ոխը պիտի դադրի, այլ նաև ներելու ոգին սրտին մէջ պիտի տիրէ, ու բոլորովին պիտի մոռնայ վրէժխնդիր ըլլալու եռանդը, թէ և ամենայնարմար առիթ ունենայ վրէժխնդիր ըլլալու. ապա թէ ոչ անօգուտ է խոստովանութիւնը, մանաւանդ թէ սրբապղծութիւն: Նոյնպէս եթէ մէկը ըրած գողութիւնը խոստովանելէն վերջը, չուզենայ գողօնքը ետ դարձնել կամ ամբողջապէս և կամ մասամբ մը, և կամ ուրիշի պատճառաւ մնասուն չուզենայ դարման տանիլ, ընդունայն է խոստովանութիւնը և սրբապղծութիւն մեծ. սս պատճառաւ ապաշխարողը սս մեղաց աւմենայն պարագաները տեղն 'ի տեղը պէտք է զուրցէ, առանց բան մը զանց առնելու, որ խոստովանանակայրն ալ կարենայ պատշաճ և կարելի դարմանը մատուցանել, և ըսածները ամենայն ճշդութեամբ պիտի կատարուին: Դարձեալ եթէ մէկը չարախօսութեամբ կամ սուտ զրպարտութեամբ ուրիշին անունը կոտրեր է, պարզ խոստովանիլը բաւական չէ այսպիսի առիթներու մէջ. այլ պէտք է նաև խոստովանանակօր թելադրութեանը համեմատ, դարման տանի ուրիշի անուան տուած վնասուն, եթէ վրան աղէկ խօսելով, և եթէ ըստ հարկին յետս կոչելով իր սուտ զրպարտութիւնը:

Նոյնպէս այն որ ուրիշի գայթակղութիւն տուեր է, չէ թէ միայն պարտական է նոյն մեղքէն ետ կենալ, այլ նաև բուժել գայթակղեալ միտքերը, թէ բարի օրինակ տալով ըլլայ և եթէ խօսքով, թէ որ այնպէս պատշաճ դատէ խոստովանահայրը: Ահա ասոնցմով հաստատուն ու ընդհանուր կ'ըլլայ առաջադրութիւնը, և բաւական մեղաց թողութիւն ընդունելու:

§ Գ

Գործունեայ .

Գործունեայ կ'ըսուի առաջադրութիւնը, երբ որ ապաշխարողը հաստատապէս միտքը կը դնէ որ ամեն կարելի եղած միջոցներն ՚ի գործ դնէ նորէն մեղաց մէջ չիյնալու համար, որով հատուցում մը ըրած կ'ըլլայ գործած մեղացը: Այս պատճառաւ կ'ըսէ Սուրբն Թովմաս, որ եթէ առաջադրութիւնն հաստատուն է, պէտք է ըլլայ միանգամայն գործօն: Իսկ թէ ինչպէս կ'ըլլայ գործօն, կ'ըսէ զարձեալ նոյն հրեշտակային վարդապետը . Արմատաքի խլի մարդ յանձնէ մեղքը . փախլի մեղքէն ու մեղաց առի՛ններէն . և նոյն փոյրն ու ջանքն ունենայ յարին գործելու, ինչ որ ունեցաւ չարը գործելու համար: Նախ և առաջ ըսինք ապաշխարողին առաջադրութիւնը այն պիտի ըլլայ, որ արմատաքի խլէ յանձնէ մեղքէն յառաջ եկած վնասակար սովորութիւնները . վասն զի ով որ խոստովանութենէն վերջը բան մը չուզեր ընել ինքզինքը ուղղելու, կամաց կամաց նոյն առջի անկար-

գութեանց մէջ կ'իյնայ: Նորէն մեղաց մէջ չիյնալու համար, մտքերնիս հաստատապէս պիտի դնենք որ Աստուծոյ շնորհքովը որ և իցէ մեղաց դէմ կրնանք զօրանալ, և Սրբոյն Պօղոսի հետ կրնանք ըսել . « Ամենայնի կարող եմ այնու՝ որ զօրացոյցն զիս: » Պէտք չէ որ ըսենք . Կ'ուզեմ ուղղել զիս այս կամ այն պակասութենէն, բայց ձեռքս չէ, չեմ կրնար, սաստիկ վարժած եմ: Ասանկ ըսողը կ'ենթադրէ որ Աստուած մեզի անկարելին կը հրամայէ, երբ կ'ըսէ թէ մեղքը թողունք և զմեզ ուղղենք . այ կերպով Աստուած անիրաւ կ'ըլլար, եթէ մեզի անկարելին հրամայէր, այլ ինչպէս Տրիտենդեան Սուրբ Ժողովը կ'ըսէ, « Աստուած անկարելի բան չհրամայեր . » այլ բան մը հրամայելու ատեն՝ կ'ուզէ որ մենք ալ ձեռքերնէս եկածը ընենք, մեր ուղիղ բանին ազատութեամբը: Եւ որովհետև մեր հանդերձեալ փրկութեան համար՝ բան մը չենք կրնար ընել առանց Աստուծոյ շնորհացը, անոր համար Աստուած պատրաստ է մեզի օգնելու իրեն շնորհօքը, եթէ անկեղծութեամբ և խոնարհ ոգով իրեն դիմենք: Սուրբն Օգոստինոս յառաջ բան զգարձն, միտքը այնպէս զրած էր որ առանց մարմնական հաճոյից չկրնար ինքը կենալ: Բայց երբոր որոշեց որ մեղքը թողով՝ վարքը փոխէ, ինչպէս որ ըրաւ, մեծ ուրախութիւն մը կը զգար ամեն անգամուն՝ երբ կը յիշէր թէ ինչպէս թողուց ու հեռացաւ այն մեղքերէն, ինչպէս կ'ըսէ ինքն իսկ . Ինչ որ րողոս ատեն տխրութիւն կը լսուէր, րողիկն վերջը ուրախութեամբ առի՛ք եղաւ: Սովորաբար կրկին ան-

կումները՝ կամ փորձութեան միջոց աղօթք չընելէն առաջ կու գան, կամ խոստովանահօր ապսպրած զգուշութիւնը չկատարելէն, ու առնոց մէջ անհոգանալէն:

Որպէս զի գործունեայ ըլլայ առաջադրութիւնը, պէտք է ՚ի մեղաց և մեղաց առիթներէն փախչիլ: Բնական և աստուածային օրէնքը կը պահանջէ որ մեղաց մէջ ձգող մերձաւոր առիթներէն փախչինք. վասն զի կ'ըսէ Հոգին Սուրբ. « Որ սիրէ զվտանդ, կորիցէ ՚ի նմին: » Ասոր վրայ կ'աւելցընէ Քրիստոս, որ եթէ աչքդ, կամ ձեռքդ, և կամ ոտքդ գեթդ կը գայթակղեցնեն, որ է ըսել մեղաց պատճառ կ'ըլլան, կտրէ ու նետէ քեզմէ այն անդամը: Արդեօք մարդուս համար աչքէն, ձեռքէն ու ոտքէն աւելի սիրելի ու հարկաւոր բան կրնայ ըլլալ. բայց սակայն ցըցունելու համար Քրիստոս, որ ամեն բան պէտք է զոհենք, քան թէ զԱստուած վշտացնենք, ուստի այս խորհուրդս կուտայ. ևս առաւել, ինչպէս ինքը կ'անդրադարձընէ, բոլոր մարմինն աղատելու համար յաւիտենական մահուան դատապարտութենէն, ալ աղէկ է աչքին, ձեռքին և կամ ոտքին մէկը կորսնցընել, քան թէ բոլոր մարմինը. ինչպէս բնութեան ձայնին հետեւելով կ'ընենք՝ մեր մարմնաւոր ու նիւթական բժշկութեանը համար: Աստուած Իսրայելացւոց հրամայած էր որ զաշնակցութիւն չընեն օտար աղբաց հետ, ու անոնցմէ կին չառնեն, որոնք որ իր սուրբ սէրը չունէին, ըսելով իրենց թէ անոնք ձեր կործանումը կ'ըլլան, զձեզ ու ձեր սիրտը կը խոտորեցնեն ու կը թիրեն. վերջապէս հաւատքնիզ

ուրանալով, չաստուածոց կը զոհէք: Աստուծոյ այս գուշակած չարիքն ու ապականութիւնը՝ Իսրայելացւոց վրայ ստուգուած կը տեսնենք, ինչպէս կը վկայէ սուրբ Գրոց պատմութիւնը: Արդ երիտասարդ մը որ չար ընկերներու հետ միշտ կը կենակցի ու ընտանութիւն կ'ընէ, միթէ կրնայ անմեղ մնալ: Այն չար ընկերները ՚ի սկզբան զինքը ՚ի բարւոյ կ'օտարացնեն, ու վերջը իրենց չարութեան թոյնը կը թափեն իր սիրտը: Կարելի բան չէ որ երիտասարդ մը այս կամայն աղջկան հետ ընտանութիւնները յաճախելով, կարենայ սուրբ պահել իր անձը: Քանի մը տեսակ առիթներ կան, որ ընտանանապէս ՚ի մեղս կը ձգեն զմարդ, եթէ անոնցմէ չզոհուանանք: Եւս՝ փորձողին հետ արգելեալ ծառին տակը կեցած՝ խօսակցութեան բռնուելով, պտղին գեղեցկութենէն ախորժակը կը բացուի, և վերջապէս տեղիք կուտայ փորձութեան: Գաւիթ կամաւորապէս Բերսաբէն տեսնելու վտանգի մէջ գնելով ինքզինքը, անուր անօրէնութիւններ կը գործէ: Գինա, յանդուգն համարձակութեամբ միայնակ քայլելով Սիւքեմացւոց երկիրը, ամենամեծ մեղաց առիթի մէջ ինչպիսի, պատիւն ու կուսութիւնը կը կորսընցնէ: Մի բեր ուրեմն թէ ես աւելի ծանրազոյն առիթներու մէջ գտնուելով՝ չեմ ինչ կամ, չափէն աւելի չեմ յանդգնիր, երբոր վտանգը տեսնեմ, ես ինքիրմէս ետ կը քաշուիմ, ՚ի հարկէ այնչափ խելք ունիմ. բայց այս ալ գիտցիր միանգամայն, որ թէ Գաւիթ մարգարէ մը, Սողոմոն մը՝ իմաստնազոյնն ՚ի թագաւորս, և Պետրոս առաքեալ մը՝ զլուխ ա-

ուաքելական դասուն, քեզմէ աւելի զգուշաւոր, ու գոնէ քեզի չափ ալ խելը ունէին, բայց սակայն ինկան. վասն զի առաքելոյն ըսածին պէս. « Ունիմք զգանձս զայս յամանս խեցեղէնս: » Սուրբն Օգոստինոս կ'ըսէր. « Տեսայ շատ առջք անձիկներ, սրտեր Ամբրոսիոսի ու Հերակլոսի պէս փառանորիս կ'ազդէին ինձի. և սակայն յառիս տկարացան ու ինկան: Աւատի չէյնալու համար ուրիշ ապահով ճամբայ չկայ, եթէ ոչ մերձաւոր ու հեռաւոր առիթներէն փախչել, որոնք զմեզ ուշ կամ շուտ 'ի մեզս կը ձգեն: Անոր համար նոյն սուրբ Հայրն Օգոստինոս կ'ըսէ. վախճարով փախիր, քե որ կ'ուզես յաղորդուիլ անք ձգել: Այս բաժնիս այն առիթներուն համար է, որոնցմէ հեռանալը դիւրին է. իսկ թէ իրօք ծանր դժուարութիւն մը ըլլայ առթէն հեռանալու, ինչպէս օրինակի համար՝ եթէ երիտասարդ մը իր ընտանեաց մէջ փորձութեան առիթ մը ունենայ, այնպիսի դէպքերու մէջ անկեղծութեամբ ամեն բան խոստովանահօր ըսելէն ետքը, հաւատքով ազօթից փոյթ գտնուելով, և խոստովանահօր ապսպրած կարեւոր զգուշութիւններն ընելէն ետքը, Աստուած այնպիսին ձեռքէ չթողուր, ու շնորհքներովը կը զօրացնէ, որ մեզաց մէջ չէյնայ: Յովսէփ գեղեցիկ Պետափրէս իշխանին քով գերի գտնուելով՝ մեղաց այնպիսի մերձաւոր առթի մը մէջ էր, որ չէր կրնար հեռանալ փախչել: Բայց իր կողմանէ ձեռքէն եկածը ընելով, Աստուած զօրացուց զինքը, որովբէրանական հրապուրանաց դէմ դնելով՝ կատարելապէս յաղթեց ցանկութեան մեղաց: Շուշան

որ ինքզինքը վտանգի մէջ չգրաւ, անոր համար ալ շնութեան մեղքէն ազատ մնաց: Քանի ու քանի կոյսեր բռնաւորաց կամացը դէմ դնելով, յաղթեցին ամենայնի ու անարատ պահեցին իրենց կուսութիւնը, որոնց կարգէն են մեր փառաւորեալ կուսանքն Հոփիսիմէ և իւր ընկերքն: Սանդուխտ, Շուշան դուստր մեծին Վարդանայ, և այլք: Այս և ուրիշ բիւր օրինակներէն յայտնի է, որ Աստուած իւր հաւատարիմ ծառայիցը օգնութեան կը հասնի, երբ իւրենք դիւրնք յանդգնաբար և կամաւորապէս վտանգի մէջ չեն ձգեր, այլ դիպուածով ու ակամայ առթի մէջ կը գտնուին. անոր համար ով որ կամաւոր ու մերձաւոր վտանգներու մէջ առիթներէն չփախչիր, այնպիսոյն ոչ օգնութիւն և ոչ թողութիւն կայ Աստուծմէ. վասն զի շատ առիթներու մէջ մեր մարմնաւոր ու նիւթական վնասովը հանդերձ, պարտական ենք յառթից փախչելու, մեր յաւիտենական փրկութեանը համար: Քիչ տարի առաջ Եւրոպայի մեծանուն քաղաքներէն մէկուն մէջ, աշխարհասէր երիտասարդ մը դարձի գալով, ուզեց ութօրեայ կրթութեամբ ալ անցեալ վարուց ստահակութիւններն ողբալ ու ցաւիլ: Շատ գովելի ջանքով կրթութիւնը ընցընելէն ետքը, ուզեց որ իր մեղսակցին տունը երթալով՝ զայն ալ դարձի յորդորէ. երբոր յայտնեց այս միտքը իր հոգեւոր հօրը, խոհական առաջնորդը մերձաւոր վտանգը տեսնելով՝ հրաման չտուաւ, այլ մանաւանդ թէ շատ ջանաց որ իր մտքէն ետ կեցընէ. բայց ճար չեցաւ, վասն զի անխոհեմ երիտասարդը ուզե-

լով փորձ մը փորձել, ելաւ գնաց իր մեղսակցին քովը: Հոն 'ի սկզբան հոգևորական խօսակցութիւններով սկսելով, կամաց կամաց խօսակցութեան նիւթը փոխուեցաւ. մեղաց ու ցանկութեան ոգին արթնցաւ, մինչև որ նորէն խիղճը արատեց թշուառ երիտասարդը, իբրև վերջին անգամ մը. միտքը դնելով որ անկէ վերջը ալ բոլորովին զգուշանայ: Յիրաւի վերջին անգամ եղաւ. վասն զի դեռ մեղքը 'ի սպառ. չկատարած, հոն ինկաւ մեռաւ թշուառ երիտասարդը, Աստուծոյ բարկութեան նշանը վրան երեցնելով:

Ի վերջոյ ուրեմն՝ գործունեայ կ'ըլլայ առաջադրութիւնը, երբոր միտքերնիս դնենք հաստատապէս որ վարքերնիս փոխելով նոր մարդըլլանք ըստ Աստուծոյ. նոյն ջանքը ընելով վարքերնիս փոխելու համար, ինչ որ մեղքի համար ունեցեր ենք: Այլաշխարհողը մտաց աչքը դարձընելով մէյմը իր անցեալ կենացը վրայ, պէտք է քննէ ու նայի թէ առաւելապէս ինչ մոլութեամբ զԱստուած վշտացուցեր է. և անոր հակառակ հիմա պիտի ջանայ առաքինանալ: Հարարտն ու ամբարտաւանը, պիտի ջանայ նուաստացնել ինքզինքը խոնարհական գործերով: Ագահը, դարման տանի պիտի իր ագահութեանը առատաձեռնութեամբ, մանաւանդ առ աղքատս: Որկրամուրը մահացնէ պիտի ինքզինքը, ժուժկալութիւն ընելով ուտելու և խմելու մէջ: Բարկացողը սանձէ պիտի իր կիրքը, Քրիստոսի հեղութեանը նմանելով: Գայթակղեցուցիչը պիտի ջանայ ուրիշին միտքը շինել բարի օրինակով, բանիւք և գործով:

Ով որ մեծութեանց ու պատուոյ ետեւ եղած է, պիտի ջանայ արհամարհել զանոնք ու սիրել զաղքատութիւնը: Աերջապէս ինչպէս գժոխքին մէջ դատաւարտեալը աւելի այն զգայութեամբը պիտի տանջուի՝ որով որ զԱստուած վշտացուց ու իր կորստեանը պատճառ եղաւ, այսպէս ալ ասպշխարողը աւելի պիտի նեղէ ու դրկէ այն զգայութիւնը՝ որով որ Աստուծմէ օտարանալով իրեն թշնամի եղաւ: Զարէոս այնպէս ուղեց դարմանել իր անցեալ կենաց աւերաութիւնները, որ ունեցածին կէսը աղքատաց տուաւ, մնացածն ալ անոնց՝ որոնց անիրացութիւն մը ըրած կրնար ըլլալ, իւրաքանչիւրին քառապատիկ հատուցանելով: Մեծ և առաքինափայլ Տրդատ սուրբ թագաւորն մեր, երբոր ճանչցաւ քրիստոնէութեան ճշմարիտ կրօնքը, այնպէս անկեղծութեամբ հաւատաց 'ի Քրիստոս, որ իրեն թագաւորական մեծութեանը նուաստութիւն չսեպելով, խոնարհութեամբ սրբոց Հոխիսիմեանց հանգստարանին գետինը կը փորէր, լեռնէն քարեր կը բերէր, ու գործաւորի մը պէս կ'աշխատէր, որպէս զի ինքն որ զիրենք նահատակեց, զոնէ իրենց երկնաւոր փառացն ալ հազորդ գտնուի. ասոնցմով և ուրիշ ամեն տեսակ առաքինական գործերով որ իր անձին վրայ կը ցրցունէր՝ գո՛հ չըլլալով, իր կենաց վերջի տարիները ծերանին ու արջունեաց հանգստութիւնը թողլով, Սեպուհ լեռը Ղուսաւորչայ մեր Հօրը ճրգնարանը առանձնացաւ, որ հոն բոլորովին ընդ Աստուած միացեալ իր օրերը սրբութեամբ անցընէ: Երբոր նախարարք զինքը նորէն թագա-

ւորական աթոռը հրաւիրեցին, ինքը Աստուծոյ
 պաշտօնը ամեն բանէ վեր սեպելով, չուզեց
 իր քարանձաւը արքունեաց հետ փոխանակել,
 որով երկնաւոր արքունիքը փոխադրուեցաւ
 հրեշտակներէն : Ահաւասիկ այսպէս կ'ըլլայ
 ճշմարիտ դարձի մը օրինակը, որ ինչուան ծի-
 րանին ու արքունական թագը առ ոտն հարկա-
 նել կուտայ անարդ բանի մը պէս : Մեծն վար-
 դան մեր հայրենեաց ու կրօնքի բարերար ու
 ազատարարը, իր ակամայ ուրացութիւնը շատ
 տարիներ ողբալէն վերջը, արեամբն ալ ուզեց
 ջնջել այն բիծը, որ իր մաքրափայլ խղճին վը-
 րայ աննշան հետք մը թողուցեր էր : Նոյնպէս
 վահան Գողթնեացի լիսանը, իր անգիտութեան
 մանկական հասակին ուրացութիւնը սրբելու
 համար վրայէն, կամաւորապէս ինք զինքը
 վասն Քրիստոսի սրոյ և տանջանաց մատնեց,
 որով և պսակեցաւ ՚ի Քրիստոսէ : Սուրբք ի-
 րենց ակամայ ու անգիտութեան մեղացը հա-
 մար այսպիսի հատուցումն ըրին Աստուծոյ-
 իսկ մենք կը դանդաղինք նաև պարտաւորեալ
 հատուցումը ընելու :

ԳԼՈՒԽ Գ

ԱՄՔԱՍՏԱՆՈՒԹԻՒՆ ՄԵՂԱՑ

Որպէս զի խոստովանութեան մէջ մեղաց
 ամբաստանութիւնը լաւ և ըստ կարգի ըլլայ,
 պէտք է որ այս երեք յատկութիւնն ունենայ .
 այսինքն ըլլայ նախ խոնարհ, Բ. Պարզ և Գ.
 Ամբողջական, ինչպէս կ'ըսէ նաև Սուրբն Բեռ-
 նարդոս :

§ Ա.

Խոնարհ խոստովանորիւն.

Համոզուելու համար թէ հարկաւոր է խոս-
 տովանորդւոյն համար խոնարհութիւն, բաւա-
 կան է քահանային պաշտօնները գիտնալը, որ
 խոստովանութեան ատեն ՚ի գործ կը դնէ. և
 են երեք, այսինքն հօր, բօշկի և դատաւորի-
 վասն զի ապաշխարողն ալ յատեն խոստովա-
 նութեան կը ներկայանայ քահանային իբրև
 որդի, հիւանդ, ու յանցաւոր : Խոստովանա-
 հայրը, ինչպէս ՚ի մեզ անունէն ալ յայտնի է,
 է ըստ հոգւոյ՝ հոգևոր Հայր ապաշխարողին, և
 խոստովանողը նոյնպէս որդի ըստ հոգւոյ : Սրդ-
 ինչ է որդւոյ մը պարտքը երբ հօրը առջև կ'ըլ-
 լայ : Որդւոյ մը պարտքն է ներկայանալ հօրը
 խոնարհ կերպով, ցածուն աչքերով և մեծա-
 րանօք : Անառակ որդին իր խնուութեանցը վը-

րայ զղջարով, խոնարհութեամբ հօրը ներկայա-
ցաւ, որով մէկէն թողութեան արժանի եղաւ:
Նոյնպէս Մագդաղենացին թողութեան արժա-
նացաւ. վասն զի յաղթելով ամենայն մարդ-
կային նկատմանց, իութեաց Յիսուսի ոտքը
պլուելով:

Խոստովանաչօր երկրորդ պաշտօնն է, հո-
գևոր Բժիշկ ըլլալը. որ ճանչնալով հոգւոյ հի-
ւանդութիւնները, պէտք է անոնց դարման
տանի. իսկ ընդհակառակն ապաշխարողը հի-
ւանդի կնիք ունի, ու կը ներկայանայ քահա-
նային որ զինքը դարձնանէ: Արդ հիւանդի մը
կերպը որք պիտի ըլլայ: Տարակոյս չկայ որ
խոնարհութեամբ իր հիւանդութեան վիճակը
պէտք է բժշկին առջև դնէ, ու հպատակի իր
ըսածներուն: Նոյնը պիտի ընէ ապաշխարողն
ալ առ քահանայն, իր հոգւոյն վիճակը անոր
պարզելով, ու անոր կարգաւորութեանցը հը-
պատակելով:

Քահանային երրորդ պաշտօնն է ըսինք Գա-
տաւորի. և այս հաստատուած է 'ի Քրիստոսէ'
դատելու համար ապաշխարողին խիղճն ու հո-
գին, որ իբրև յանցաւոր իր դատաւորին կը
ներկայանայ: Արդ իբրև յանցաւոր մը որ կը
ճանչնայ իր յանցանքը, այնպէս խոնարհու-
թեամբ պիտի ներկայանայ մեղաւորը քահա-
նային ատենին, թողութիւն խնդրելով իր յան-
ցանացը: Ի՞նչ կ'ըսէիր այն յանցաւորին հա-
մար, որ իր դատաւորին առջև հպարտու-
թեամբ կենայ, զինքը արհամարհելով ու բանի
տեղ չդնելով. մի թէ այդպիսի յանցաւորը
գթութեան արժանի կը սեպէիր. տարակոյս

չկայ թէ ոչ: Ասանկ ալ ով որ հպարտ ու
ամբարտաւան հոգւով խոստովանաչօր առջև
կ'ելլայ, առանց միտքը դնելուն անոր ամեն
ըսածները կատարելու, այնպիսին տարակոյս
չկայ որ թողութեան արժանի չըլլար: Երբոր
կ'ուզէ թողութեան արժանանալ, ապաշխա-
րութեան ատենին ներկայանալու ատեն, միտ-
քը հաստատապէս պիտի դնէ որ ինքը մահու-
չափ մեղօք Աստուծոյ արքայական մեծվայել-
չութեանը դէմ մեծապէս յանցաւոր է. ողոր-
մելի գերի ստատանային, ու արժանի յաւիտե-
նական հրոյն. ո՛հ քանիններ աս խոնարհութե-
նէն կը պակսին: Կ'ըլլայ երբեմն որ խոստովա-
նաչայրը ապաշխարողին օգտին համար, հարկ
կը սեպէ քանի մը օր արձակումը ուշացնել,
և այս պատճառաւ կը յանձնէ որ քանի մը օ-
րէն դառնայ. կը գտնուին այնպիսիներ որ դժ-
կամակելով աս բանիս, ինչուան խոստովանա-
չայրը կը թողուն և ուրիշի կ'երթան. միթէ ա-
սիկայ խոնարհ ու զղջացող հոգւոյ գործ է: Աչ
իր դիւրութեանը համար կ'ընէ աս բանս խոս-
տովանաչայրը, մինչդեռ կրկին ժամանակ պի-
տի կորսրնցնէ, այլ մեղաւորին բարւոյն հա-
մար: Այսպիսիք կը նմանին այն անմիտ ու խե-
լացնոր հիւանդին, որ բժիշկ կը կանչէ ու կը
պահանջէ որ մէկ տեսութեամբ մը միայն զին-
քը բժշկէ, չուղեւով որ ուրիշ անգամ երեսը
տեսնէ. ասանկ հիւանդներ յայտնի է թէ խեն-
թանցի մը մէջ միայն կրնան գտնուիլ, և ոչ
դուրսը. և սակայն բարոյական հիւանդութեան
գարով՝ այս խենթութիւնս ոչ սակաւք կրննի.
վասն զի բարոյական հիւանդութեան վտանգը

այնպէս չեն զգար, ինչպէս նիւթականին: Կ'ըլլայ դարձեալ որ խոստովանահայրը այս կամ այն կ'ապրասօրէ որ ընեն. բայց բաներնուն ձեռք չտալով, կ'ըլլան ուրիշ խոստովանահօր կ'երթան. յայտնի է թէ ասիկա բեկեալ սրտով խոստովանողի դործ չէ, որով և անարժան թողութեան: Կրնայ իրաւացի արգելք մը ըլլալ իր ըսածը չկարենալ ընելու համար. այն ատեն խոնարհութեամբ պարտական է խոստովանահօրը ծանուցանելու իր արգելքը. և այն ալ տաւաղոյս չկայ որ Աստուծմէ ընկալեալ լուսովը, որն որ կարելին ու բարին է՝ զայն կը հրամայէ. շատ է որ մենք ձեռքերնէս եկածը ուղենանք ընել: Ի վերջոյ կան այնպիսիներ ալ, որ փոխանակ իրենք զիրենք ամբաստանելու, զուրիշները մէջ կը քաշեն ու բոլոր յանցանքը անոնց վրայ կը ձգեն. տանը կամ նոյն փողոցին մէջ մարդ չմնար որ յանցաւոր չձգեն, բաց իրենցմէ. և սակայն սոսկ իրենց յանցանաց խոստովանութիւն մը պիտի ըլլայ ըրածնին: Ասոնք մեր Նախածնօղաց պէս կ'ընեն, որ երբոր Աստուած կը կանչէր զիրենք որ յանցանքնին խոստովանին, Ազամ վրայէն ուզեց թօթվել յանցանքը՝ ըսելով. « Կինս զոր ետուր ինձ » և այլն. նոյնպէս Եւա ուրիշ փախուստ չկրնալով գտնալ. « Օձն խաբեաց զիս » ըսաւ, ու կարծեց որ անով ամեն բանէ ազատեցաւ: Այլ Աստուած որ ուրիշ կերպով դատաստան կ'ընէր, երկուքն ալ չարոյշար պատժեց, ցրցունելով որ չքմեղութիւննին չէր ամէր: Իրենց արդար պատիժը արդարապէս մենք ալ կը կրենք, երբ այս մասիս մէջ՝ այսինքն յանցանաց և չքմե-

ղութեան, նմանինք մեր Նախածնօղացը: Խօսքերնիս վերջացնելով, կ'ըսենք որ խոստովանութիւննիս Գաւիթ մարդարէինին պէս խոնարհ պիտի ըլլայ. վասն զի երբոր իմացաւ որ ամբարտաւանութեամբ ժողովուրդը համրել տալուն համար Աստուած սրդողեր է ու կ'ուզէ ժողովուրդը պատժել, Աստուծոյ առջևը ինկած լալահաւաչ կը գոչէր. « Ես մեղայ, ես հովիւս յանցեայ, և դոքա ոչխարքդ զի՛ արարին. եղիցի ձեռն քո յիս, և ի՛ տուն հօր իմոյ: » Ասոր վրայ Գառ մարդարէն եկաւ, զինքը գետնէն վերուց՝ որ Աստուծոյ առջև ինկած կու լար, և ժողովրդեան վրայէն ալ պատիժը անցուց: Միով բանիւ ապաշխարողը մարտաւորին օրինակին պիտի հետևի, որ տաճարին մէջ անկիւն մը քաշուած, մեղքերուն վրայ խոսոված լալու ատեն, և ոչ խկ աչքերը երկինք կը վերցընէր, այլ անդադար սրտէն ու բերնէն ելածը այս էր. « Աստուած քաւեա զիս զմեղաւորս: » Այս կերպով միայն իրեն պէս արդարացած տուն կրնանք դառնալ խոստովանութենէ մը ետքը:

§ Բ

Պարզ խոստովանորիւն.

Ինչպէս կ'ըսէ Սուրբն Թովմաս. Յտոսկ ըսկ մեղքերդ, և պարզութեամբ գրեց անբաստանէ: Պարզ ըսելով կը հասկընանք նախ, որ ամենայն կերպով պիտի զգուշանայ խոստովանորդին աւերորդ խօսակցութիւններ ընելէն, այլ

ըսէ պիտի պարզաբար այն բաները՝ որոնք որ խոստովանահօր համար հարկաւոր են, իր հոգւոյն վիճակը հասկընալու համար: Ոչ է պարզ խոստովանութիւնն՝ եթէ անհարկաւոր պատմութիւններ մէջ բերենք՝ մեր անձին կամ ուրիշներուն վերաբերեալ, և կամ աւելորդ տեղը մեղքի մը բացատրութիւնն երկընցնենք, մինչդեռ համառօտ կերպով կրնայ ըսուիլ, կ'ենթադրուի առանց հարկաւոր պարագայ մը դուրս թողլու. վասն զի կան այնպիսիք ալ որ համառօտ ընենք ըսելով՝ մեղաց էութիւնը չեն բացատրեր՝ հարկաւոր պարագայներ դուրս թողլով: Կան այնպիսիք ալ՝ որ պայմանաւոր կերպով կը խոստովանին, իբրև թէ հազար տարի առաջ ըրած մեղքեր խոստովանէին. օրինակի համար եթէ բամբասեր եմ, եթէ անպարկեշտ խորհրդոց տեղիք տուեր եմ, և այլն և այլն, կը զղջամ ամենուն վրայ ալ: Ստոնք ամենքն ալ եպերելի խոստովանութեան կերպեր են, որ խոստովանութիւնը կոչնչացնեն: Պարզ կ'ըսուի այն խոստովանութիւնը, որ ապաշխարողը առանց դարձուածոց բանից՝ անկեղծութեամբ կ'ըսէ խոստովանահօրը իր ամեն մեղքերը, ստոյգն իբրև ստոյգ, տարակուսականը իբրև տարակուսական, առանց բառ մը աւելի կամ պակաս ըսելու, որպէս զի խոստովանահայրն իր խղճին վիճակը լաւ հասկընայ:

Անտեղի չէ հոս յիշելը համառօտիւ, որ կան շատեր ալ՝ որ պարզ անոր համար խոստովանելու կ'երթան, որ իրենց ժամանակաւոր խեղճութիւնը պատմելով խոստովանահօր գու-

թը շարժեն իրենց ողորմութիւն տալու: Սայ մտքով խոստովանութեան գացողը՝ սրբապղծութիւն կը գործէ. այս պատճառաւ Սուրբն Փիլիպպոս Ների, որ սիրոյ ու դիւութեան մէջ նշանաւոր եղած էր, այսպիսեաց արձակումն չէր տար. կամ որոնք որ սոսկ մարդկային նպատակաւ մը խոստովանութեան կ'երթային:

§ 9

Ամբողջական խոստովանորիւն.

Ամբողջ կամ անբերի կ'ըսուի խոստովանութիւնը, երբ անկեղծութեամբ ամեն մէկ մեղքը կը խոստովանի մէկը՝ առանց բան մը դուրս թողլու: Ինչպէս որ զղջումն ու առաջադրութիւնը՝ իւրաքանչիւր մեղաց վրայ պիտի ըլլայ հաւասարապէս, նոյնպէս նաև ամեն մէկ մեղքը զատ զատ պիտի ըսուի. և ով որ չարութեամբ կամ երկբայութեամբ դուրս կը ձգէ մահուչափ մեղք մը, սրբապղծութիւն ընելով կոչնչացնէ խոստովանութիւնը:

Նախ խոստովանութեան մէջ պիտի ըսուի մեղաց թիւր, այսինքն քանի անգամ նոյն մեղաց մէջ ընկեր է: Թէ որ լաւ քննելէն վերջը ինքզինքը՝ որոշ միտքը չգայ մեղաց թիւը, հաւանական կամ մերձաւոր թիւը կը դուրսցուի. աւելցնելով թէ ընդհանրապէս որչափ ատեն նոյն մեղաց յուզմանը մէջ մնացեր է. որչափ անգամ սովորաբար ամիսը, կամ շաբաթը և կամ օրուան մէջ կը մեղանէր այս կամ այն մեղքով:

Թիւէն զուրս խոստովանելու է նաև այն ամենայն սխալագոյները, որ մեղաց տեսակը կր փոխեն կամ կը ծանրացնեն մեղքը. օրինակի համար, ով որ եկեղեցիէ մը սկիհ գողցեր է, բաւական չէ խոստովանիլը թէ՛ Հայր սուրբ արծաթէ աման մը գողցայ. այլ պէտք է ըսէ, թէ ինչ էր գողցածը և ուսկից. ասով խոստովանութեան տեսակը փոխուելով՝ պարզ գողութեան մեղքէն՝ սրբապղծութեան կը փոխուի, որ շատ աւելի ծանրագոյն է: Նոյնպէս ով որ անհամեստ մեղք մը գործեր է, պարտական է ըսելու սեռը, մանչ էր թէ՛ աղջիկ, կարգուած թէ՛ կոյս, ազատ անձն՝ այսինքն աշխարհական թէ՛ ուխտիւ կամ եկեղեցական վիճակով Աստուծոյ հետ կապուած, ազգականն թէ՛ ոչ, իր անձին թէ՛ օտարի հետ, և այլն և այլն: Դարձեալ ըսելու ես եթէ սրբազան տեղ հանդիպեր է մեղքը. վասն զի այս ամենայն պարագաները մեղքը կը կրկնապատկեն: Նոյնպէս որոշ ըսելու է այն պարագայներն ալ, որոնցմով մեղքը կը ծանրանայ. օրինակի համար, ով որ հարիւր քսակ դրամ գողցեր է, բաւական չէ ըսելը թէ շատ բան գողցայ, այլ թէ որչափ բան գողցաւ. վասն զի գողցողը ՚ի հարկէ համրանքն ալ լաւ գիտէ: Նոյնպէս խոստովանելու է մեղաց հետևանքներն ալ: Օրինակի համար, ով որ բամբասեր ու չարախօսեր է զընկերը, պէտք է խոստովանի նաև՝ եթէ այն չարախօսութեան հետևանքովը վատահամբաւութիւն, ու վաստակին կորուստ պատահեր է:

Միայն արտաքին կամ գործով եղած մեղք

քերը խոստովանիլը բաւական չէ, այլ նաև խորհրդով ու ներքին եղած մեղքերն ալ խոստովանելու է: Ուստի բոլոր անհամեստ մտածութիւններն խոստովանելու ենք, բացատրելով թէ սոսկ մտածութիւն եղան, թէ յօժարութիւն. հաւանութիւն տրուեցաւ չար խորհրդոյն. գէշ դիտաւորութիւն կամ թէ ըսենք միտք ունեցանք թէ՛ ոչ. որչափ ատեն տեւեց, մեր կողմանէ ինչ պատճառ տրուեցաւ, և այլն և այլն: Նոյնպէս յիշելու է՝ թէ ինչ տեսակ անձի վրայ ունեցանք այս մտածութիւնը, նոյն կերպով ինչպէս վերն ըսինք: Ար գտնուին ոչ սակաւք որ խորհրդով եղած մեղքերը, թէ ըլլայ մեղքէն առաջ կամ ետքը, չեն խոստովանիլ, այլ միայն արդեամբ կատարածնին: Ուրիշները կը խոստովանին թէ բամբասեր են, բայց կը լռեն թէ ատելութիւն ունեցեր են, և կամ վրէժխընդրութեան հոգի: Ուրիշ մը կ'ըսէ թէ ատեր է, բայց կը լռէ թէ որչափ ատեն, և թէ իրեն չարիքը ուզեր է:

Արդ խորհրդով եղած մեղաց վրայ խօսելովնիս, հարկաւոր է որ երկու հակառակ ծայրերէն զգուշացնենք ապաշխարողը: Կան ու մանք ըսինք՝ որ բանի տեղ չեն դներ խորհրդով եղած մեղքերը. զաստնք համոզելու համար թէ ամենայն մեղաց աղբիւրն ու արմատը սրտերնուս մէջն է, շատ է յիշելը Քրիստոսի Տեառն մերոյ վճիռը թէ՛ « Ի սրտէ անտի երանեն խորհուրդք չարք, սպանութիւն, շնութիւն, » և այլն և այլն: Ուստի մեղաց էութիւնը ոչ գործով կատարելուն վրայ կեցած է, այլ բուն իսկ հաւանութիւն տալուն վրայ: Վասն զի առանց

հաւանութիւն տալու չենք կրնար մեղանջել, և այն պատճառաւ ալ խորհրդոց թիւն ու տեսաւ կը պէտք է ըսել, ինչպէս վերն ըսինք: Շատ անգամ կը պատահի որ մարդուս միտքը կ'իյնան՝ ատենօք ըրած մեղաց յիշատակները, որոնց վրայ զղջացեր ու խոստովաներ է արդէն. եթէ առանց գարշելու ու զղուելու նորէն կը սկսի նոյն մեղաց վրայ արտրծով ու հաճութեամբ մտածել, յայտնի է թէ առանց գործով մեղանջելու, խորհրդով մահուչափ կը մեղանջէ, գողցես հաւասար գործով ըրածի չափ: Այլ կը գեղեցիկ կին մը կը տեսնէ, և կը յօժարի հաւանութեամբ մտաց՝ հետը մեղանջելու. աւսիկայ ալ նոյնպէս մահուչափ կը մեղանջէ, իբրև թէ մեղքը իրօք կատարած ըլլար. « Եթէ որ հայիցի 'ի կին մարդ առ 'ի ցանկանալոյ նմա, անդէն շնացաւ 'ի սրտի իւրում:» Այն գողն՝ որ մարդ դալուն պատճառաւ գողցնը թողած կը փախչի, գողութեան մեղօք մեղանջած է. վասն զի գողնալու հաստատուն կամբ ունեցաւ: Այն որ ուրիշի դէմ ատելութիւն ունենալով կամ հոգի վրէժխնդրութեան, սրտով անոր թշուառութիւնն ու մահը փափաքեցաւ, յայտնի է թէ խորհրդով մահուչափ մեղանջեց: Այս տեսակ կերպերով օրը հազար անգամ ալ կրնայ մեղանջել մարդ, երբոր հաւանութիւն կուտայ այն խորհրդոց, կամ հաճութեամբ կը մտածէ. և ամեն անգամուն որ մտածութիւնը կամ բնականաբար և կամ բարոյապէս կը դադրի՝ ու վերջը նորէն կը սկսի, մեղքն ալ կը կրկնապատկի: Բնականաբար կը դադրի, երբ քնով կամ ուրիշ բանի մը զբաղելով, խորհուրդը

մտքերնէս կ'ելլայ. իսկ բարոյապէս՝ երբ կը մերժենք խորհուրդը ու վերջը նորէն կը սկսինք տեղիք տալ:

Իսկ միւս հակառակ ծայրն են անոնք, որոնք որ և իցէ անբարի խորհուրդ, և կամ զգայութեանց շարժումն՝ մեղք կը սեպեն. ասոնք ալ իրենց մտաց խաբէութիւնը փարատելու համար պէտք է գիտնան, որ ըստ աստուածաբանից՝ ոչ թէ գէշ խորհուրդ կամ զգայութեանց շարժումն ունենալը մեղք է, այլ երբոր կամօք անոնց կը հաւանինք, տեղիք կու տանք ու կը յօժարինք. յայսմ պէտք է որ կամբը ուղղակի կամ անուղղակի մասնակից եղած ըլլայ, և ասկէ կը կախուի մեր մեղանջելը կամ ոչ: Արդ յայտնի է որ գէշ խորհուրդներն և զգայութեանց դրդումները մեր կամքէն չեն կախուիր, ինչպէս որ փորձը կը ցըցունէ. այն պատճառաւ ամենամեծ սուրբերն ալ զգացին այդ չար խորհուրդներն և մարմնոյ ասպտամբ շարժումները, առանց ուղելու և առանց կարենալու խոյս տալ: Այս ուղիղ տեսութեամբ, եթէ մենք բնաւ կերպով մը տեղիք չենք տար այդ խորհրդոց, այլ մանաւանդ թէ այն հաճոյից սկիզբն որ կը զգանք՝ կ'ատենք ու կը դարչինք անկէ՝ իբրև ատելի Աստուծոյ, յայտնի է թէ մեզի համար վարձուց արժանի կ'ըլլայ այդ գարշելի խորհուրդը զոր մերժեր ենք: Իմանալու համար թէ արդեօք տեղիք տուեր ենք թէ ոչ այդ խորհրդոց, մեր հաճութիւնն ու փափաքը պիտի քննենք. եթէ կը զգանք հաճութիւն ու փափաք առ մեղս, յայտնի է թէ տեղիք տուեր ու հաւաներ ենք

չար խորհրդին. իսկ թէ այս փափաքս չենք զգար, նշան է թէ տեղիք չենք տուած, և Ս. սուծոյ առջև յանցաւորութեան բան մը չունինք, թէ և սաստիկ եղած ըլլայ գարշ խորհրդոց յարձակումը: Բասձնիս օրինակով մը ուզելով պարզել, ենթադրենք որ ծախու գրուած ըլլայ գեղեցիկ պատկեր մը. մէկը կուգայ ու լաւ մը նայելէն վերջը, շատ կը հաւնի ու կ'ելլայ կ'երթայ. ուրիշ մը կուգայ ու չէ թէ միայն կը հաւնի, այլ նաև կ'ուզէ գնել. երրորդ մը կ'անցնի, ու հաղիւ թէ մէյ մը կը նայի՝ կ'ելլայ կ'երթայ՝ առանց իսկ ուշ դնելու թէ ինչ տեսակ պատկեր էր. առաջինը հաճութեան մեղք զգաց, երկրորդը լրացեալ փափաքանաց, իսկ երրորդը ոչ մէկն և ոչ մէկալը:

Խոստովանութեան ամբողջութեան դէմ կը պակսին նաև անոնք, որոնք այն կերպով կ'ըսեն մեղքերնին՝ որ խոստովանահայրը որոշ չհասկընայ, կամ մեղաց ծանրութիւնը չըմբռնէ, և կամ թիւն որոշ չհասկընայ: Օրինակի համար, ոմանք փոխանակ ըսելու թէ անպարկեշտ առարկայից վրայ նայեցայ, կ'ըսեն թէ աւելորդ կամ վնասակար հետաքրքրութիւններ ըրի: Այլ կը խոստովանին թէ ցուցամուտութիւն ըրին, ու չեն ըսեր թէ անպարկեշտ հագուիլ սքուելով ուրիշին գայթակղութիւն եղան: Երբեմն այս կամ այն մեղքով մեղանչեցի կ'ըսեն, և կը ծածկեն ստէպ մեղանչած ըլլալին: Անզգոյշ վարմունք ունեցայ կ'ըսեն անձի մը հետ, և կ'ուզեն լուել անզգուշութեան տեսակը: Կան դարձեալ ուրիշներ ալ՝ որ մեղք մը խոստովանելէն վերջը, կը ջանան իրենք զիրենք արդա-

րացնել, ամեն մէկ մեղքի արդարացուցում մը գտնելով: Յայտնի է որ առանց կատարեալ ու անկեղծ խոստովանութեան ու յանցանքնիս ճանչնալու, թողութիւն չենք կրնար գտնալ Ս. սուծմէ:

Ի զգուշութիւն և 'ի զգաստութիւն ապաշխարողաց, այս հետեւեալ դէպքս կը պատմենք, որուն կը վիպին եկեղեցւոյ երկու մեծանուն վարդապետք, Սուրբն Անտոնինոս և Սուրբն Ալիոնոսս Լիկուորի: Աշնուական ու բարեպաշտ օրիորդ մը տկարանալով 'ի մարութեան, մարմնական ծանր մեղքի մը մէջ ինկաւ միանգամ. բայց այնպէս ամօթ մը զգաց իր այս մեղացը վրայ, որ բոլոր կենացը մէջ չկրցաւ խոստովանիլ, թէ և առաջինն ու վերջինը եղաւ նոյն մեղքը: Բայց չխոստովանելուն պակասութիւնը լեցնելու համար, ստէպ ողորմութիւն կ'ընէր, մարմինը կը խոշտանդէր և ուրիշ ամեն տեսակ բարեպաշտական գործեր կը կատարէր. ասոնցմով գոհ չըլլալով, և աւելի խիստ կերպով ապաշխարելու համար, զնաց կուսաստան մը փակուեցաւ, ուր սրբութեան մեծ համբաւ ու անուն ստացաւ. անանկ որ արբասուհին մեռնելով՝ զինքը անոր տեղն ընտրեցին: Այս պաշտօնս գովութեամբ քանի մը տարի կատարելէն վերջը, մեռաւ նոյն սրբութեան համբաւով: Մեռնելէն քանի մը օր վերջը, երբոր մին 'ի կուսանաց գիշերով եկեղեցին գացեր էր վախճանելոյն հոգւոյն համար սղօթելու, և ահա սաստիկ աղաղակէ մը վերջը՝ կը լսէ ձայն մը որ կ'ըսէր. Ես քիչ օր առաջ մեռած արբասուհին եմ, որ մարմնական

մեղք մը բնաւ խոստովանած չըլլալու համար, դժոխոց դատապարտուեցայ. ինձի համար ընդունայն տեղը աղօթք մի ընէք, իմ կորուստս անդարմանելի է. այս բերելով աներեւոյթ եղաւ: Ահաւասիկ օրինակ մը՝ որ կը ցըցունէ թէ որչափ կարևոր է յայտնել անկեղծութեամբ խոստովանահօր մեր ամեն մեղքերը: Ոչ աղօթք, ոչ սղորմութիւնք, ոչ ճշնութիւնք, և ոչ որ և իցէ բարեգործութիւնք կրցան սրբել զեղիւղին 'ի մահուչափ մեղաց խւրոց՝ առանց խոնարհ և անկեղծ խոստովանութեան մը:

ԳԼՈՒԽ Ե

ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ, ԵՒ ԿԱՄ ԱՐՁԱԿԵԱԼ ՄԵՂԱՅ
ԱԳԱՇԻԱՐՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

Ինչպէս որ ինչուան հիմա շատ անգամ ըսինք, ապաշխարողէն երեք բան կը պահանջուի կատարեալ խոստովանութեան համար. զղջումն, խոստովանութիւն և կատարումն ապաշխարանաց: Առջի երկուքին վրայ արդէն խօսեցանք, կը մնայ հիմա երրորդին վրայ խօսիլ:

Ապաշխարանքը կամ Հատուցումը՝ խոստովանութեան ոչ թէ հակակ, այլ աւրադասացիլ մաս մը կը սեպուի. վասն զի կրնայ ըլլալ որ խոստովանութենէն անմիջապէս վերջը, վերահաս մահուամբ կամ անյաղթելի ուրիշ պատճառաւ մը՝ չկարենայ ապաշխարողը իրեն

դրուած ապաշխարանքը կատարել. բայց ասով ըրած խոստովանութիւնը ամենեւին վնաս մը չկրեր: Ուրիշ բան է եթէ մէկը կամաւորապէս զանց առնէ ապաշխարանքը, մանաւանդ մահուչափ մեղաց խոստովանութենէ մը ետքը, և այս զանցառութիւնս ծանր մեղք է:

Ապաշխարանաց կարևորութիւնը յայտնի է. վասն զի որ և իցէ մեղօք՝ որ է յանցանք առաջի Աստուծոյ, պատժոյ մը արժանի կ'ըլլանք արդարապէս. յանցանքնիս քաւուելով 'ի ձեռն խորհրդոյ սրբոյ խոստովանութեան, յաւիտենական պատիժը վրաներնէս կը վերցուի. բայց կը մնայ ժամանակաւոր պատիժը, եթէ կարգէ դուրս և կատարեալ զղջում մը ունեցած չըլլանք, որ այն ատեն նաև ժամանակաւոր պատիժն ալ կը վերցուի: Ուրեմն մեղաց արձակմանէն վերջը՝ կը մնայ ժամանակաւոր պատիժն, որ կամ այս աշխարհքիս մէջ և կամ 'ի հանդերձեալ կեանս 'ի հուր քաւարանին պիտի կրենք, ու անով ազատինք պիտի մեր պարտքէն: Այս վախճանիս համար ահա կը գնէ խոստովանահայրը ապաշխարանքը, որ մեր մեղաց արժանաւոր ժամանակաւոր պատիժն հատուցանենք:

Կը գտնուին շատերը որ խոստովանութենէն վերջը՝ փոյթ չեն ըներ ապաշխարանքը կատարելու, աւելորդ բան մը սեպելով: Բայց ինչպէս որ կ'ըսէ հրեշտակային վարդապետը, ապաշխարութիւնն ըլլալով հատուցումն մեղաց հարկաւոր է կատարումը. ստով մեղաւորը կը զօրանայ կրկին անգամնոյն մեղաց մէջ չիյնալու. մեղաց չար սովորութեանը կը յաղթէ,

Աստուծոյ պատիժներն իրմէ կը հեռացնէ, և կը նմանի Քրիստոսի՝ որ չարչարանօք խաչին և մահուամբ մեր յանցանաց դատակնիքը ջընջեց ու պատուեց, և ինքը հատոյց մեր մեղաւորացս փոխարէն:

Կան ոմանք որ կը դանդաւորին խոստովանահօր դրած ապաշխարանացը վրայ՝ իբրև երկայն կամ դժուարին. այսպիսիք ըսել է թէ մեղօք առ Աստուած եղած նախատանաց ծանրութիւնը չեն հասկընար. վասն զի այն նախատանաց համեմատ, ինչ պատիժ բաւական կրնայ սեպուիլ՝ Աստուծոյ բարութեանը դէմ եղած անարգանքը վերջընելու համար, և յաւիտեանական պատժէն աղատելուն հատուցում մ'ընելու համար: Եթէ նախկին եկեղեցւոյ դրած ապաշխարանքները մէջ մը մտքերնիս բերելու ըլլանք, հիմակուան ապաշխարանքները բան մ'ըսել չեն: Ո՛ր թողունք անապատականաց այն կամաւոր ապաշխարութիւնները, որ մեզի սոսկումն կը բերեն, և կարծես թէ ուրիշ տեսակ կազմուածք ունեցող մարդիկ են եղեր անոնք, որ այն նեղութեանց ու չարակրութեանց կրցեր են տանիլ: Բայց ճշմարտութիւնն այս է՝ որ հաւատքնին աւելի կենդանի էր ու վառ, Աստուծոյ սէրը անջինջ տողորուած էր սրտերնուն ու մտքերնուն մէջ, որով այն բարեգուժ սիրոյն դէմ եղած որ և իցէ ծանր կամ թեթև անարգութիւնը՝ այն կերպով կը պատժէին: Ըսածներնուս խելամուտ ըլլալ ուղղները, թող կարգան հարանց ու սրբոց վարքերը. թող կարգան Ոսկեբերանի ու մեր Եղիշէ սուրբ հօրը միանձանց ճառերը, և կը տես-

նեն մեր հարց ապաշխարութեան և մեռուցման հոգին:

Մեր Նախածնօղբը մեղքերնուն թողութիւն ընդունելէն վերջը, բոլոր կեանքերնին ապաշխարութեամբ անցուցին: Հրեայք 'ի հատուցումն մեղաց իւրեանց, քառասուն տարի անապատին մէջ թափառեցան: Մարիամ՝ Մովսէսի քոյրը, եղբօրը դէմ դանդաւորուն համար՝ եօթը օր բորոտեցաւ: Մովսէս ինքնին, որ 'ի ջուրսն հակառակութեան երկբայեցաւ Աստուծոյ գթութեանը վրայ, 'ի պատիժ՝ աւետեաց երկիրը մտնելէն զրկուեցաւ: Դաւիթ Բերսաբէին պատճառաւ ըրած մեղաց թողութիւն ընդունելէն ետքը, իր սիրական որդին կորսնցուց, ու գիշեր ցորեկ այնպէս կուլար կ'ողբար իր մեղացը վրայ, մինչև, ինչպէս կ'ըսէ ինքը, ծնկուրներս տկարացան 'ի պահոց, և յատելութենէ երեսիս գոյնը փոխուեցաւ: Սուրբն Պետրոս՝ իր ուրացութեան մեղքը ողբալու համար, դառն լուբիայով միայն բոլոր կեանքը անցուց, ամեն բանէ ինքզինքը զրկելով. և զայն ալ անանկ չափով մը միայն կ'ուտէր՝ որ կարենայ պարզ ապրիլ. իսկ անընդհատ լալէն՝ աչքերէն վար կարծես թէ մէջմէկ փոսեր բացուեր էին: Սուրբն Մատթէոս, ըստ վկայելոյ Սրբոյն Կղեմայ Ալեքսանդրացւոյ, բոլոր կեանքը պարզ խոտեղէն ուտելով անցուց. ինչպէս նաև Յակոբոս Եղայր Տեառն: Ըստ վկայելոյ Սրբոյն Պողոսի, բոլոր Առաքեալք կեանքերնին անցուցին սափօք, հսկմամբ և ամեն տեսակ ժուժկալութիւններով: Փիլոն Երրայեցին կը գովէ Ալեքսանդրիոյ քրիստո-

նեպքը, իրենց մեռուցմանը համար: Սուրբն Օգոստինոս կ'ըսէ թէ, շատ տկար կանայք ու էրիկ մարդիկ տեսայ, որոնք այնպիսի մեռուցումներ կ'ընէին, որ երեք չորս օր բերաննին առանց կաթիլ մը ջուր դնելու կ'ապրէին: Մագդաղենացին երեսուն տարի անընդհատ այրի մը մէջ ճգնեցաւ: Մարիամ Եգիպտացին յիսուն և հինգ տարի անապատին մէջ ապաշխարեց:

Եթէ մեծամեծք 'ի սրբոց ազատ չսեպեցին ինքզինքնին 'ի պարտուց ապաշխարութեան, ինչ պիտի չընեն մեզի պէս մեծ մեղաւորներ: Եթէ Յովհաննէս Վիրտիչ, որ ըստ վկայելոյ Փրիչին, իրմէ մեծ սուրբ չէ եղած 'ի ծնունդս կանանց, այն կերպով ինքզինքը կը նեղէր անապատին մէջ. եթէ մեր սուրբ հայրը Գրիգոր նարեկացի, բոլոր կեանքը պահօք, ճգնութեամբ և անդադար աղօթակացութեամբ անցուց, ինչ պիտի չընենք մենք՝ որ Աստուծոյ հետ թշնամացեր ենք մեր մեղքերովը, ու որդի գեհննին կողմ:

Ոչ սակաւք յաշխարհասիրաց մտքերնին դրած են որ ապաշխարութեամբ մարդուս կեանքը կը կարճընայ, ու ողորմելաբար ապրիլ մըն է ան կերպով կեանք անցընելը. աս ըսելով ամեն տեսակ պահք ու ծոմապահութիւն և կամ ուրիշ մարմնոյ թեթև մեռուցումներ գտնց կ'ընեն, իբրև աւելորդ բեռ մը սեպելով. մինչդեռ եկեղեցին մեր մեղաց հատուցման համար դրած է, և իբրև նշան մը ու հետք նախկին հաւատացելոց եռանդանն ու սիրոյն առ Աստուած: Եթէ այսպիսեաց ըսածը ստոյգ

ըլլար, պիտի հետեւէր որ անապատաւորք ու ճգնաւորք սակաւակեաց պիտի ըլլային, մինչդեռ փորձը բոլորովին հակառակը կը ցուցնէ: Խիստ շատ օրինակներէն՝ որ անթիւ են, մեծ անուն խտտակեաց անապատաւորաց երկարակեցութիւնը յիշենք հոս համառօտիւ, ցուցնելու համար թէ քանի սնոտի է ստոնց երկուդն ու առարկութիւնը: Սուրբն Իլարիոն 80 տարի ապրեցաւ. Սուրբն Մարտինոս 81. Սուրբն Մարիաիոս և Սուրբն Մակար 90. Սուրբն Արսէնիոս 93. Սուրբն Հերոնիմոս և Սուրբն Զոսիմոս 100. Սուրբն Յովհաննէս լուսակացը 104. Սուրբն Անտոն անապատական 105. Սուրբն Պաստուէոս 100. Սուրբն Անսելմոս ու Սուրբն Ռոմուլալտոս 120 տարի. վերջինս իր կենաց 100 տարին անընդհատ խիստ ճգնութեամբ անցուց: Այս սակաւ օրինակներէն յայտնի կ'ըլլայ, որ խտտակեցութիւնը մարդուս կեանքը չկարճեցնէր, այլ մանաւանդ թէ աւելի երկարակեաց կ'ընէ. իսկ ընդհակառակն աւելի սակաւակեաց են անոնք, որոնք որ զեղխութեամբ ու փախկութեամբ ախտից ետեւ ըլլալով կեանքերնին կ'անցընեն, ինչպէս ամենօրեայ փորձը կը ցուցնէ, և որուն կը վկայեն բնապատումք՝ յաղթեալ 'ի ճշմարտութենէ իրաց:

Ոչ ինչ նուազ անհիմն ու երևակայական է միւս առարկութիւնն ալ, թէ խեղճ ու ողորմելի կեանք մըն է ատանկ ապրիլը: Այս բանս իւրաքանչիւրին առ Աստուած և առ փրկութիւն իւր ունեցած սէրէն ու փոյթէն կը կատարի. աշխարհասէրը աշխարհքիս անցաւոր

ու անհաստատ վայելիցը մէջ կը կարծէ իրեն երջանկութիւնը գտնալ. մինչդեռ թշուառութիւն ու ցաւ միայն կը գտնէ. իսկ աստուածասէրը աշխարհքէս դուրս՝ Սասուած և յերկինս կը յուսայ միայն վայելք ու երջանկութիւն գտնալ. որով այն ամենայն որ աստուածավայելուչ է և աստուածահաճոյ՝ զինքը կը զուարճացնէ ու կը յագեցնէ. ինչպէս օրինակի համար, ո՞վ որ պատկերահանութեան կամ արձանագործութեան արտօժ ու յարմարութիւն ունի, իրեն համար անկէ զատ ուրիշ արհեստ մը չկայ որ կարենայ զուարճացնել զինքն ու զբազանները. իսկ ընդ հակառակն հիւսն ու որմնադիրն այ նոյն արտօժը կը զգան իրենց արհեստին մէջ ինչ որ պատկերահանը իր արուեստին մէջ կը զգայ: Սուրբն Հերոնիմոս քարով ստէպ կուրծքը ծեծելով, ծունապահելով, միշտ լալով ու ողբալով արքայութեան համ կ'առնէր, և հրեշտակաց գասուն մէջ կը սեպէր ինքզինքն, ինչպէս առ Եւստաքէոս գրած նամակէն կը տեսնուի: Սուրբն Փրանկիսկոս Քսաւերեան չարատանջութեամբ մարմինը լլկելու ատեն, այնպիսի մեծ մտիթարութիւն մը կը զգար ըստ հոգւոյ, որ Շատ է Տէր իմ, շատ է, կը զոտէր: Սուրբն Օգոստինոս կը խոստովանի որ շատ աւելի մեծ հաճոյք կը զգար զգայութիւնները նուաճելով, քան թէ զգայութեանց ձայնին հետեւելով: Սուրբն Պօզոս ծանր վշտակութեանց մէջ չարչարուելու ատեն, « Առաւելեալ եմ խնդութեամբ 'ի նեղութիւնս և 'ի վիշտս » կ'ըսէ: Սուրբն Գրիգոր Լուսաւորիչ՝ Վաղարշապատու խոր վերապին

մէջ ու Սեպուհ լերան ճգնարանը քաշուած, շատ աւելի արտօժ կ'առնէր ու կը զուարճանար, քան թէ Տրդատայ արքունիքը՝ զոր կամովին թողուց: Սուրբն Մենարոպ աղքին բարեացը համար աշխատելով, ու անապատներու մէջ խստամիւրեր վարուք կեանքը մաշեցնելով, երանելի զինքը կը սեպէր: Ամեն աղգաց, ամեն սեռի, ամեն հասակի, ու ամեն վիճակի մարդկանց մէջէն հազարք հազարաց առաքինացեր են և արիացեր վասն սիրոյն Քրիստոսի, բիր տեսակ չարակրութեամբք. բայց ոչ ոք տրտունջ մը կամ դանգատ մտքէն անցուցեր, կամ խեղճ սեպէր է ապաշխարութեան կեանքը: Թէ Քրիստոսի անուանն ու սէրը ինչեր ընել շտար մարդուն՝ տեղեկանալ ու զողները, թող մեր Նղիչէ սուրբ վարդապետին Վարդանանց պատերազմին ութերորդ Յեղանակին վերջին յօդուածը կարդան, ուր որ կը նկարագրէ սուրբ վարդապետը երանաշնորհ նախարարաց ու իրենց փափկասուն տիկնայց ու օրիորդաց տարիներով քաշած նեղութիւնն ու զրկումները Քրիստոսի անուան և սուրբ հաւատոյն համար:

Քրիստոնէին նշանազգեստն ու ճակատագիրն է մեռուցումն և վշտակութիւն. անոր համար կ'ըսէ Սուրբն Պօղոս. « Ձի որ Քրիստոս սեանքն են, զմարմինս իւրեանց 'ի խաչ հանեն կարեօք և ցանկութեամբ հանդերձ: » Եւ վերջը նոյն բանը բացատրելով կ'աւելցնէ. « Մերկացարուք զհին մարդն հանդերձ գործովք իւրովք, և զգեցարուք զնորն որ ըստ Աստուծոյն հաստատեալն է: » Քրիստոսի օրինակին հետեւ

լով որ ամենայն մեղաւորաց կը գոչէ. « Եթէ ոչ ապաշխարիցէք, ամենեքին նոյնպէս կորնչիջիք. » մենք ալ ապաշխարելու ենք որ չկորսուինք. և ապահով կրնանք ըլլալ որ եթէ ունինք իր սուրբ ու անմահական սէրը, ապաշխարութիւն մը մեզի ծանր կամ դժուարին չերևնար: Մեռուցման կամ ապաշխարութեան հոգի որ կ'ըսենք, չենք հասկընար նախնի հաւատացելոց կամ ճգնաւորաց անցուցած խտակրօն կեանքը, որ ասիկայ սակաւուց տրուած է. և ոչ իսկ եկեղեցին կը պահանջէ իր հաւատացեալ որդիքներէն դայս իբրև պարտք. այլ թէ իւրաքանչիւր ոք ըստ իւր պայմանին և կարողութեանը՝ մեռուցանէ պիտի զինքը հրամայեալ պահօք և ծումապահութեամբք եկեղեցոյ. աղօթիւք, զգայութիւնքը զրկելով երբեմն նաև օրինաւոր զուարճութիւններէն ու վայելքներէն, ինչպէս նաև Ստուռմէ եկած նեղութեանց և վշտաց սիրով ու համակամութեամբ համբերելով: Օրինակ մը տալ ուզելով թէ ինչպէս զգայութիւնքը կրնան մահացուիլ առանց մեծ դժուարութեան մը, այս հոգեւորական տեսութիւնքը կը գնենք, զորս կրնան կատարել եթէ հիւանդք և եթէ տկարք կաղմուածքով: Որովհետև կը մեղանչենք հոգւոյ ամենայն կարողութեամբք և մարմնոյ զգայութեամբք, ուստի երկուքն ալ պէտք է որ մահացուին. և նախ հոգեկամներէն սկսելով, յիշողութիւնը կրնայ մահացուիլ ոչ երբէք մտածելով անցեալ զուարճութեանց, փառաց, պատուոյ, յաջողութեանց, երջանկութեան վրայ, այլ մտածել մանաւանդ մեր տկարութիւններն

ու մեղքերը: Միտքը մահացնելու է կրօնքի ամենայն վարդապետութեանց հպատակեցնելով, անձնական կարծիքներէն հրաժարելով, ունեցած հանճարն ու մտաւոր կարողութիւնը բանի մը տեղ չդնելով, և ուրիշներուն կարծեացը զիւրաւ զիջանելով: Կամքը պէտք է մահացնել՝ հպատակելով նախ յամենայնի աստուածային կամաց, և իրեն օրինաւոր փոխանորդացը, եկեղեցականաց ու աշխարհայնոց: Իսկ զգայարանաց մէջ նախ և առաջ պէտք է մահացնել զլեզուն, զանկարգն և զչար և զլի թուօք մահաբերին, ոչ բնաւ ուրիշի վրայ չար խօսելով, այլ ընդ հակառակն ամենուն վրայ բարի. ոչ երբէք ընկերոջը ծանր խօսք զուրցել, և ամենայն իրօք զգուշանալ որ և ոչ ընդ կատակս անհամեստ խօսք մը կամ երգ մ'ըսենք: Կը մահանայ ականջը ոչ երբէք բամբասանաց տեղիք տալով, ինչպէս և աշխարհային խօսքերու, և կամ իր անձին վրայ եղած գովեստից: Հոտոտելիքը մեռուցանելու է աւելորդ անուշահոտ բուրմանց սիրող չըլլալով, և ընդհակառակն բարեգործութեանց համար եթէ հարկ ըլլայ անախորժ հոտ առնուլ, ինչպէս հիւանդի քով գտնուելով, և այլն և այլն, սիրով և առանց դանդատանաց տանիլ: Ճաշակելիքը կը մահացուի կերակրոյ վրայ դանդատ չընելով, առջնիս ինչ որ կը դրուի գոհութեամբ ուտելով, թէ և սիրած բաներնիս չըլլայ. և հաճոյականաց որկրամոլութեամբ և տեէ չըլլալով: Եռափելիքը կը մահացնենք՝ զրկելով զմեզ յամենայն շօշափական հաճոյքէն, որ զգայութիւնները կ'արթնցնեն: Տեսանե-

լիքը մեռուցանելու է այն ամենայն վնասակար տեսութիւններէ զրկելով, որոնցմով խորհուրդք չարք կը ծնանին մեր միտքը. և նախընթաց մեղի տուած վնասուն համար, երբեմն նաև անմեղ զուարճութիւններէ զրկել: Այս մեռուցումներս ամենքը կրնան ընել, առանց ասողջութիւններնուն վնաս մը բերելու, և ասով քրիստոնէական ապաշխարութեան ոգին վառ կը մնայ, որ քրիստոնէին համար անհրաժեշտ կարևորն է:

Պէտք է մտքերնիս գններ հաստատապէս, որ արքայութիւնը բռնութեամբ միայն ձեռք կրնանք ձգել, ինչպէս կ'ըսէ Քրիստոս Տէրն մեր. «Արքայութիւնն երկնից բռնաբարի, և բռունք յաիշտակեն զնա.» այս բռնաբարութիւնս ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ քրիստոնէական մեռուցումն, և պատերազմ՝ մեր ներքին ու արտաքին թշնամեաց հետ: Մարդուս կեանքը անընդհատ պատերազմ մըն է երկրիս վրայ. այն պատճառաւ կ'ըսէ առաքեալն ալ. «Չի զէն զինուորութեան մերոյ ոչ է մարմնաւոր, այլ զօրաւոր Աստուծոյ.» և ով որ չուզեր աս պատերազմիս մէջ յաղթուիլ, կտրիճ զինուորի մը պէս սուրը ձեռքը հաստատուն պիտի կենայ իր քրիստոնէական պարտուց ու առաջադրութեանցը մէջ, առանց տեղիք տալու զիսական փորձութեանց ու յարձակմանց, հետևելով առաքելոյն յորդորանացը որ կ'ըսէ. «Եւ իբրև զամենայն ինչ կատարիցէք, հաստատուն կացէք. զտեղի կալձիք, սնդեալ զմէջս ձեր ճշմարտութեամբ, և զգեցեալ զգրահան արդարութեան, և ազուցեալ զոտ պատրաստու-

թեամբ աւետարանին խաղաղութեան... և առէք զսաղաւարտն վրկութեան, և զուսեր հոգւոյն՝ որ է բանն Աստուծոյ.» Բայց որովհետև մեղաց լուցիկքն ու աստից ապստամբ բերումը անմեռ են 'ի մեզ, անոր համար միշտ մարմինն ու հոգին հակառակ պիտի ըլլան իրարու, ինչպէս կ'ըսէ նոյն առաքեալը. «Չի մարմին ցանկայ հակառակ հոգւոյ, և հոգի հակառակ մարմնոյ. և զի սոքա հակառակ միմեանց են:» Անոր համար խորհուրդ կու տայ մեր կամաց ուպանները չընել, այլ պատճել ու նուաճել մեր մարմինը, և մանաւանդ թէ հոգւոյն գերին ընել. ինչպէս կ'ըսէ ինքը իր անձին վրայ. Այս հոգևորական պատերազմիս մէջ պիտի զօրանանք ու քաջալերուինք ոչ միայն Քրիստոսի բանիւրը, այլ նաև օրինակաւը. հայելով 'ի զօրագլուխն հաւատոց և 'ի կատարիչն Յիսուս. որ իրեն երկինքն ունեցած մտիթարութիւնն և ուրախութիւնը թողով, երկրիս վրայ միշտ մահացեալ ու տաժանակիր կեանք մը վարեց, պարզ մեղի օրինակ և խրատ ուղղութեան ըլլալու համար: Այն պատճառաւ որոնք որ չարակրութեամբ իր օրինակին չեն հետևիր, իրեն արժանի հետևող չեն, ու Քրիստոս զայնպիսիները չճանչնար. «Որ ոչ առնու զխաչ իւր և զայ զկնի իմ, չէ ինձ արժանի.»

Երբոր փորձուինք 'ի սատանայէ, և կամ դժուարին երևնան մեռուցումներ ու չարակրութիւնք աշխարհիս, աչքերնիս մէջմը երկինք պէտք է դարձընենք, տեսնելու համար թէ ինչ մեծամեծ բարիք պատրաստեր է Աստուած

մեզի հոն, որ մեր ընկ ժառանգութիւնն է, եթէ սիրով մահացնենք զմեզ: Վասն զի որչափ որ ճրի ու Ստուծոյ շնորհացն ու ողորմութեանը պարգէն է արքայութեան ժառանգութիւնը, բայց մենք ալ գործակից ու մասնակից պիտի ըլլանք մեր փրկութեանն ու փառացը. որով որչափ աւելի մահացնենք ու նեղենք զմեզ, այնչափ ալ մեծ պիտի ըլլայ յերկինս մեր փառքն ու վայելքը: Անոր համար կ'ըսէ մարգարէն թէ Ստուած անոնց արտասուքը կը սրբէ ու կը մխիթարէ. « Լոյս ծագեաց արդարոց, ուղղոց սրտիւք եղև ուրախութիւն: » Արքայութեան վայելքը այնպէս մեծ է ու անհամեմատ մեր քաջած նեղութեանցը, որ արքայութեան մէջ ամենէն աւելի վշաակրութիւն ունեցող սուրբն ալ, փափաքի պիտի որ շատ աւելին քաջած ըլլար երկրիս վրայ, ինչ որ քաջեր ու տարապեր է. անոր համար կ'ըսէ Պօղոս առաքեալ. « Չի ոչ են արժանի չարչարանք ժամանակիս հանդերձելոցն փառաց, որք յայտնելոց են 'ի մեզ: » Ուստի մեծ անմտութիւն ու յիմարութիւն է աս աշխարհքիս սահաժամանակեայ նեղութիւններէն փախչելով, յաւիտենական անսպառ և լիազեղ ուրախութիւնը կորսընցնել. զայս չկորսընցնելու համար, Սուրբն Անտոն Աբբան աւետարանին մէկ խօսքը լսելով, ամեն բան թողուց, ու ութսուն և ութ տարի անապատին մէջ խստակրօն վարուք ձգնեցաւ: Երանի թէ այսպիսեաց օրինակովը քնալերուած, մենք ալ մեր ձեռքէն եկածն ընելով, անվերջ երանութեանը արժանի ըլլանք:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

ԱՊՐ ԿԵՐՊՈՎ ԽՈՍՏՈՎԱՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ, ԻՆՁ ՄԻՋՈՑՈՎ
ԱՍՏՈՒԹՅՈՅ ՇԵՈՐՀԱՅՔ ԱՐԺԱՆԻ ԿՐԵԱՆՔ ԸՎԱԼ.

Մեր փրկութեանը համար պէտք եղած շնորբները ընդունելու մեզի ձեռնառու կ'ըլլայ սուրբ Ստուածածինը՝ մեր երկնաւոր Թագուհին ու մայրն, ըլլալով միանգամայն ապաստան մեղաւորաց ու մխիթար վշտացելոց մեղօք, որ պատրաստ է մեր խնդրանաց կատարումն ընդունելու իր միածին Որդիէն, ինչպէս կ'ըսէ Սուրբն Բեռնարդոս, թէ որ և իցէ խընդիրքնիս կատարելու կը փութայ Սուրբ Աստուածածին, ևս առաւել այս խնդիրքը, որով կը հաշտուինք իր միածին Որդւոյն հետ, և արժանի կ'ըլլանք իրեն որդեգրութեանը: Ամենայն աղօթք ու ջերմեռանդութիւն բաւական է ու ազդու Սուրբ Աստուածածնայ մայրենի գութը շարժելու, բայց առաւելապէս հրեշտակային ողջունատրութիւնը կամ վարդարանի աղօթքը, որով բիւրաւոր հոգիներ դարձի եկած են նոյն ջերմեռանդութեամբ: Ասոնցմէ մէկ քանին միայն յիշենք հոս:

Հոլանտացի երիտասարդ մը տարիներով

գէշ կերպով կը խոստովանէր՝ ծանր մեղք մը ծածկելով 'ի խոստովանութեան. վարդաբանի ջերմեռանդութեան վրայ քարոզ մը լսելով, յորում կը ցըցունէր քարոզիչը թէ ինչպէս որբաւոր է այս աղօթքս որոնք որ կ'ուզեն լաւ կերպով խոստովանիլ, ինքն ալ ուզեց հաղորդ գտնուիլ աս ջերմեռանդութեանը, ամեն օր եռանդեամբ կատարելով այս աղօթքս. շատ չանցաւ այնպիսի զիջ մը զգաց իր առջի անհոգութեանը վրայ, որ օրերով զիչեր ցորեկ անհանգիստ էր, ու կ'ուզէր ծամ մը առաջ լաւ կերպով խոստովանիլ: Զայս ինչպէս որ պէտք է ըստ կարգի կատարելէն ետքը, սրբութեամբ կեանքն անցնելով, այնպէս ալ մեռաւ:

Ի ժամանակս Սրբոյն Գովմնիկոսի, անկարգ ու զայթակղական վարուք կին մը կար 'ի Հոռոմ, որ համբաւեալ էր քաղքին մէջ իր անառակ վարուցը համար: Այսիկայ անգամ մը Սրբոյն Գովմնիկոսի քարոզը լսելով, որ վարդարանի օգուտներուն վրայ էր, ուզեց ինքն ալ հաղորդ գտնուիլ այս աղօթքին, ու սկսաւ ամեն օր անվրէպ կատարել, առանց վարքը փոխելու: Այս կերպով երբոր չար վարքն ու ջերմեռանդութիւնը միանգամայն կը շարունակէր, յանկարծ աղդեցութիւն մ'ունեցաւ Աստուծոմէ, որ կարծես թէ կ'ըսէր իրեն. Գինչև ցերբ այդ անկարգ կեանքդ պիտի շարունակես: Այս մրտածութեանս վրայ անանկ յեղափոխութիւն մը զգաց իր սրտին մէջ, որ փութաց մէկէն Սրբոյն Գովմնիկոսի խոստովանելու, ու վարքը փոխելով՝ սրբակրօն կեանք մը անցուց մինչև ցլմահ:

Աջնուական երիտասարդին մէկը որ ամենայն հոգւով կը վախաբէր սրբապղծութիւն չընելու 'ի սուրբ խորհուրդն խոստովանութեան և հաղորդութեան, հարցուց Սրբոյն Գովմնիկոսի՝ թէ ինչ պէտք էր ընէր: Պատասխան տուաւ Սուրբն Գովմնիկոս. Ամեն օր ըսէ վարդարանի աղօթքը, ու ասիկայ կ'ըլլայ քեզի վարժապետ ու առաջնորդ լաւ խոստովանելու:

Սուրբ Վինկենտիոս Ֆերրարեան, անդեղ մեղաւոր մը որ մեռնելու վրայ էր՝ դարձի բերաւ, քանի մը բարեպաշտներով վարդարանի աղօթքը եռանդեամբ ըսելով:

Փափաքելի բան, եթէ այս օրինակներուս հետեւելով իւրաքանչիւր ընթերցող իր Սուրբ Աստուածածնայ վրայ ունեցած ջերմեռանդութիւնը աւելցնէ յօգուտ փրկութեան հոգոյ իւրոյ, մանաւանդ թէ իր հոգւոյն փրկութիւնը սպաւնուցնէ. վասն զի կարելի բան չէ որ Սուրբ Աստուածածնայ հաւատարիմ ջերմեռանդ մը չկարենայ փրկութեան հասնիլ: Մեր շարակնոցին անբաւ եռանդնալից խօսքերէն մէկ քանին հոս կը դնենք իբրև աղօթք և իբրև հաւատալիք մը՝ թէ Սուրբ Աստուածածին կը փրկէ զմեզ 'ի փորձութեանց, 'ի մեղաց և 'ի հրոյն յաւիտենից:

Սուրբ Աստուածածին փրկէ զմեզ
'ի փորձութեանց.

Անկանխիմ առաջի քո Աստուածածին, և աղաչեմք զանարատ զկոյտդ. բարեխօսեա վասն անձանց մերոց. և աղաչեա զմիաձին Արդին,

փրկել զմեզ 'ի փորձութենէ և յամենայն վրտանգից մերոց:

Արդ խնդրեմք 'ի քէն անդադար բարեխօսեա վասն անձանց մերոց առ Որդին քո միածին, փրկել զմեզ 'ի փորձութենէ և յամենայն վտանգից մերոց:

Որ անապական ծննդեամբք քո լուծեր զերկունս նախամօրն Մարիամ մայր Աստուծոյ. բարեխօսեա առ միածին Որդին, լուծանել զկապանս մեզաց մերոց. և աղաչեա փրկել զանձինս մեր 'ի փորձութենէ:

Քեզ միայնոյ մօր և կուսի մաղթեմք Հայցելով 'ի քէն, բարեխօսեա անդադար առ Որդիդ քո և Աստուած մեր, փրկել զմեզ 'ի փորձութենէ և յամենայն վտանգից մերոց:

Զքեզ աղաչեմք հանապաղ Սուրբ Աստուածածին, բարեխօսեա Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, փրկել զմեզ 'ի փորձութենէ և յամենայն վտանգից մերոց:

Զմայրդ լուսոյ բանին Աստուծոյ, որ եղեր արևելք արեգականն 'ի մեզ ծագողին, բարեխօս ունիմք փրկել զմեզ 'ի փորձութենէ:

Առ քեզ ապաւինիմք Սուրբ Աստուածածին, բարեխօսեա անդադար առ Որդիդ քո և Աստուած մեր, փրկել զմեզ 'ի փորձութենէ և յամենայն վտանգից մերոց:

Խնդա Մարիամ որ եղեր մայր Քրիստոսի, և աղաչեա զառ 'ի քէն զմարմնացեալ բանն Աստուած, զի փրկեսցէ զմեզ 'ի փորձութենէ:

Բարեխօսութեամբ Սուրբ Աստուածածնին և միշտ կուսի աղաչեմք. Տէր փրկեա զիս 'ի յորոգայթէ աներևոյթ թշնամոյն:

Սուրբ Աստուածածին փրկէ զմեզ 'ի մեղաց.

Ազբիւր կենաց բղխեալ յԵդեմայ Սուրբ Աստուածածին, որով արբեցաւ երկիր ծարաւօտ Հոգւոյն իմաստիւք, տալ մեզ մաղթեա ազբիւրս արտասուաց, մաքրել զմեզ 'ի մեղաց մերոց:

Որ վառեցար 'ի յարիւոյն և ոչ կիզար ըստ մօրենւոյն, այլ ետուր զՀայն կենաց կերակուր բանաւորաց, բարեխօսեա առ Քրիստոս Տնջել զգիր մեզաց մերոց:

Մարիամ կոյս անարատ զանապական փեսայդ աղաչեա, զի Հաշտեսցի ընդ այրի եղեալ Հոգիս, և միաւորեսցի դարձեալ սիրով ընդ հեռացեալս 'ի նմանէ:

Զկենդանագիր անարատ ծնողի քո արկանեմք առաջի անտխակալ տէրութեանդ քոյ. յորժամ զաս փառօք հօր դատել զթշնամին խաչի քոյ, ներեա յանցանաց մերոց, բարեխօսութեամբ մօր քո և կուսի. աղաչեմք զքեզ Տէր պահպանեա զմեզ ընդ հովանեալ խաչի քո սուրբ:

Ի բարեխօսութիւն փութացիր մեզ Սուրբ Աստուածածին. առ 'ի փրկել զժողովուրդս 'ի մեղաց և յապականութենէ:

Սուրբ Աստուածածին փրկէ զմեզ 'ի հրոյն յախանկից.

Աստուածածին ապաւէն մեր և յոյս, բարեխօսեա առ Որդիդ քո միածին, զի փրկեսցէ

զմեզ 'ի հրոյն տանջանաց, և պարզեացէ մեզ զերկնից արքայութիւնն:

Մաքուր և ամբիժ կոյս յետ ծննդեան, որ մարմնով ծնար դարձակողն 'ի կապից մահու, բարեխօս լեր վասն անձանց մերոց, փրկել 'ի սպառնալեաց գեհնոյն:

Որ զհօրն Աստուած 'ի քեզ կրեցեր մորենի անկիղելի, դառնաճաշակ պաղոյն քաղցրացուցիչ անձառելի քոյին ծննդեամբդ, 'ի քէն հայցեմք մաղթեա փրկել զմեզ 'ի հրոյն յաւիտենից:

Բարեխօսութեամբ Սուրբ Աստուածածնին պահեսցէ զեկեղեցի իւր սուրբ. և 'ի միւսանդամ գալատեան իւրոյ նորոգեսցէ 'ի փառս:

Տիրուհի անարատ մայր Տեառն և կոյս Մարիամ, քրովբէական աթոռ զքեզ տեսաք 'ի յերկրի, բարեխօսեա առ Տէր վասն մերոյ փրկութեան:

Սրգ խնդրեմք 'ի քէն թագաւոր փառաց Քրիստոս, աղաչանօք սրբուհւոյ անարատ մօր քո և կուսի, ապրեցո զմեզ յաւիտենից 'ի մահուանէն:

Որ յամենայն ազգաց երանեցար սրբուհի և կոյս Մարիամ, աղաչեա զառ 'ի քէն զմարմնացեալն Աստուած, ապրեցուցանել զմեզ 'ի սպառնալեաց գեհնոյն:

Յոյս մեր և ապաւէն մայր Տեառն և կոյս սուրբ, որ հուր աստուածութեանն ոչ բոցակիզեաց դքո սուրբ զորովայն, բարեխօսեա առ Տէր վասն մերոյ փրկութեան:

Փութացիր յօգնութիւն սուրբ Աստուածածին, և աղաչեա զառ 'ի քէն զմարմնացեալ

բանն Աստուած, զի յահաւոր և 'ի միւսանդամ գալատեան իւրոյ, պարզեացէ մեզ զկեանսն յաւիտենից:

Սրբուհւոյ Աստուածածնին բարեխօսութեամբ, պարզեա երկրպագուացս ամենասուրբ Երրորդութեանդ, զյարութիւն յուսոյ կենացն յաւիտենից:

Բարեխօսութեամբ Սուրբ Աստուածածնի ծնողի և մօր քո, յիշեա զգինս արեան քո Տէր, և դասաւորեա յերանաւէտ յանթառամ և յանորտում 'ի կեանսդ 'ի յարքայական 'ի հանգստեան:

Ի քեզ եմք ապաւինեալ ամենօրհնեալ սրբուհի, լեր բարեխօս անդադար վասն մերոյ փրկութեան:

Աստուածածին անհարսնացեալ, յերկրէ յերկինս հարսն ընծայեալ. յորժամ բազմիս լուսոյ նման՝ քո Միածնիդ յաջակողման, յայնժամ մաղթեա ընդ մեր զնոյն, փրկել զմեզ յահեղ բոցոյն, համադասիլ ընդ արգարոցն, երգել քեզ փառս ընդ երկնայնոցն:

Յնձա Մարիամ արեգականն արգարութեան արեւելք, և աղաչեա զառ 'ի քէն զձրնեալն Աստուած վասն մեր, զի դարձուցէ վերջապիս զմեզ 'ի դրախտին ժառանգութիւն:

ՅՈՒՅԱԿ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Խոստովանանքի և հինասանդ և ընդհանուր ըլլալուն վրայ .

- Ա. Խոստովանութիւնն ստուերագրեալ 'ի բնական օրէնս նախկին հաւատացելոց 3
- Բ. Խոստովանութիւնն ստուերագրեալ և հրամայեալ 'ի գրաւոր օրէնս 4
- Գ. Խոստովանութիւնը գրեթէ ամեն հեթանոսացոցաց քիչ շատ ծանօթ էր 9

ԳԼՈՒԽ Բ.

Յաղագս կարեորութեան խոստովանանքի և յօրէնս շնորհաց .

- Ա. Թէ Յիսուս Քրիստոս հաստատեց խոստովանութեան Խորհուրդը 13
- Բ. Սուրբ Հարբ կը վկայեն այսմ 23
- Գ. Ընդհանուր և առանձնական Ժողովք նոյն ճշմարտութիւնը կը հաստատեն 28

դ. Ապաշխարութեան հին կանոնները նորնպէս վկայք են ըսածներնուս 31

ե. Նոյն ճշմարտութիւնը կը ցուցուի 'ի պատմութենէ 32

զ. Այս ճշմարտութիւնը նաև հերետիկոսք և նորադանք իրենց գործքովը կը հաստատեն 40

է. Նորադանդից պարագլուխներն ևս կընդունին այս ճշմարտութիւնը 44

ը. Այս ճշմարտութիւնս կը հաստատուի դարձեալ վկայութեամբ անհաւատ և նորադանդ՝ կարծեցեալ իմաստասէրներուն 47

թ. Թէ ինչպէս շատերը այնպիսի կարծեցեալ ի մաստասէրներէն իրենց մահուանը ատեն խոստովանեցան 51

ժ. Եղան դարձեալ ոչ սակաւ կարծեցեալ փիլիսոփայք, որ մահուան ատեն փափաքեցան խոստովանելու, բայց փափաքնուն չհասան 65

ժԱ. Քաղաքագիտութեան կամ զինուորութեան մէջ նշանաւոր անձինք, մահուան ատեննին զըջումի դալով խոստովանեցան 70

ժԲ. Նոյն իսկ բնութեան ձայնը կաղզէ մեզի որ մեղքերնին խոստովանինք 79

ժԳ. Խոստովանութենէն առաջ եկած օգուտնէրը՝ կը ցըցունեն իրեն անհրաժէշտ կարևորութիւնը 83

ԳԼՈՒԽ Գ.

Խոստովանութեան դէմ եղած ատարիւմիւններ.

Ա. Խոստովանահայրը կը խօսի 90

Բ. Խոստովանահայրը կը սրդողի 97

Գ. Մեղքերս խոստովանելով՝ խոստովանահայրը համարմունքը կը կորսնցնէ վրաս 99

Դ. Մեղք ունիմ զոր խոստովանահօր ըսելու կամաքէմ 100

Ե. Խոստովանահայրը խիստ է և սաստիկ պահանջող 105

Զ. Ինձի համար տարին անգամ մը խոստովանիլը բաւական է 107

Է. Մեղք չունիմ որ խոստովանիմ 110

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԳ

ԳԼ. Ա. Յաղագս քննութեան խղճի 113

ԳԼ. Բ. Մեղաց ցաւին վրայ 129

ԳԼ. Գ. Առաջագրութեան վրայ 145

ԳԼ. Դ. Ամբաստանութիւն մեղաց 159

ԳԼ. Ե. Հատուցման, և կամ Արձակեալ մեղաց ապաշխարութեան վրայ 172

ԵԱԻԵԼՈՒԱԾ. — Լաւ կերպով խոստովանելու համար, ինչ միջոցով Աստուծոյ շնորհացը արժանի կրնանք ըլլալ 185

Վրիճապ

Ուրիշ

82

գաղբեր

գաղբեր

105

դողդոջուն

դողդոջուն

136

եկաց

եկած

162

արժեր

արժեր

179

հանեն

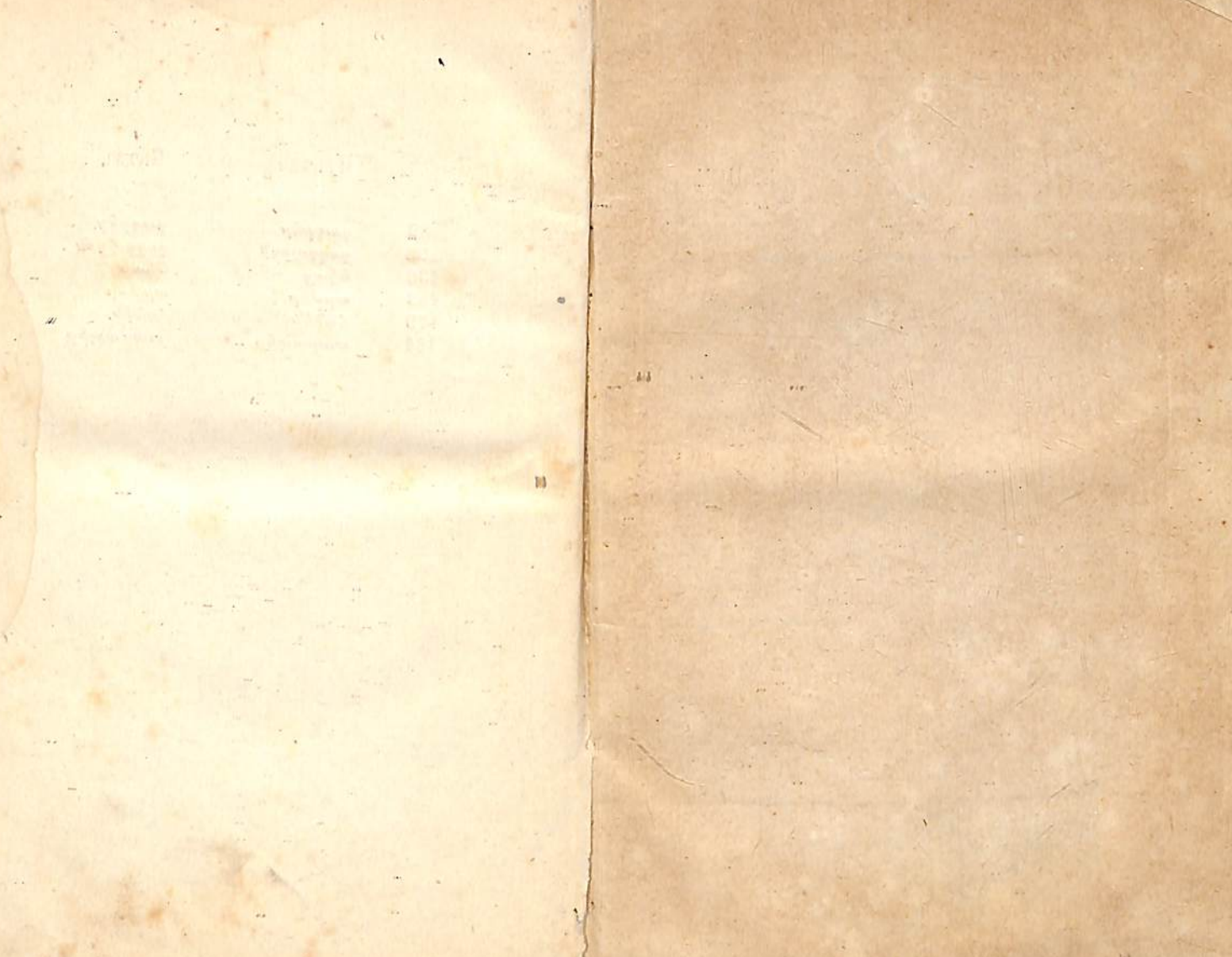
հանին

184

տարասներ

տառասներ

3028

the en- ~~up~~
D

« Ազգային գրադարան

NL0030124

0020

0000

